

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

1467

16
W-65

2010

187005

Հ Ա Մ Ա Ռ Օ Տ

Տ Ր Ա Մ Ա Բ Ա Ն Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

5-4-1894

10000
83

9/69

STATIONERS
AND
PRINTERS

Printed in

35

16

Ա-65

պ

ՀԱՄԱՌՕՏ

ՏՐԱՄԱԲԱՆՈՒԹԻԻՆ

1093

ՅՕՐԻՆԵԱՑ

ԽՈՐԷՆ Վ. ԳԱԲՐ. ԱՇԸԽԵԱՆՑ

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

ԳԵՐ. ՎԱՆԱՀՕՐ Տ. ԳԷՈՐԳԱՑ
ՍՐԲԱԶԱՆ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

4234

ԱՐՄԱՇ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ Զ. Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ ՎԱՆԱՑ

1871 ՌԹԻԱ

Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

Տ. Տ. ԳԷՈՐԳԱՅ Դ.

ՍՐԲԱԶԱՆ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Ի ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

Տ. ԵՍԱՅԵԱՅ ՍՐԲԱԶԱՆ

ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ՍՐԲՈՅ ԵՐՈՒՍԱԼԵՄԻ

Ի ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

Տ. ՄԿՐՏԶԻ ՍՐԲԱԶԱՆ

ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ Կ. ՊՕԼՍՈՅ

ՅԱՌԱԶԱԲԱՆ

Մեր մտաց բոլոր գործողութիւնները կամ անխելք բաներ են եւ կամ գերազոյն կանոնի մը հետեւողութիւններ : Այս գերազոյն կանոնը կամ ամեն փոփոխականութենէ՛ր վեր, անկախ եւ անջնջելի նախագիծը , որուն մեր մտաւոր շարժումները մերձեցունելով կիմանամք՝ թէ ուղիղ են կամ չեն , կըսուի Տրամաբանութիւն :

Տրամաբանութենէն յոյժ կամ չափազանց յուսալու նախապաշարմունքը այս սխալը տուած է ոմանց՝ թէ Ասիկա ամեն ճշմարտութիւն ձեռք բերելու գործիքն է • եւ երբ հետը հաշուի նստելով՝ ձեռքերնին մնաց միայն՝ բանէ մը ուրիշ բան հետեւցունելու դրութիւնը , այսինքն այնպիսի կարողութեան մը գիտութիւնը՝ որ ՚ի բնէ մարդկային հոգւոյ մէջ կայ , ինկան այս ծայրայեղութեան մէջ՝ թէ Տրամաբանութիւնն իբր դրութիւն ուսանելն աւելորդ եւ անսխիտան է :

Ինձի կերելի՛ թէ այս նախապաշարմունքը Գիտութիւնք դրութիւն ըլլալէն յետոյ կոչյանան սխալ սկզբունքին սա սխալ եզրակացութիւնն է՝ թէ Տրամաբանութիւնն ալ գիտութիւն ըլլալու համար հարկ է՝ որ մարդ կանուխէն չունենայ :

Մեծ սխալ : Որովհետեւ ինչպէս գոյացութենէ յաւասջ էութիւն եւ էացունելու կարողութիւնը կայ

էակաց Աեդրոնին , այսինքն Աստուծոյ մէջ , այսպէս ալ գրութենէ յառաջ գիտութիւն կամ գիտակցութիւն եւ գիտելու կարողութիւնը կայ գիտութեանց Աեդրոնին , այսինքն Մարդուն մէջ : Այս հոգեբանական մեծ ճշմարտութեան համեմատ՝ վերի սխալն ընողները պարտաւոր են ենթադրելու՝ թէ Ոչ մի գիտութիւն հարկաւոր չէ՝ որ մարդիկ իրարու աւանդելով կամ գրութեամբ ուսանին : Քանզի ամեն գիտութիւն կայ արդէն մարդուն հոգւոյն մէջ : Թող չստիպէ մէկը ինձի ուրեմն , որ Թուաբանութիւն սովորիմ . որովհետեւ թուոց գիտութիւնը , այսինքն թուաբանի մը բոլոր գործողութիւնը յաւելլոյ եւ նուազեցնելոյ վերայ կկայանայ առածը , արդէն կայ մտացս մէջ :

Կարծեմ , տրամաբանութեան այս խելայեղ ենթադրութեանց կամ յանդուգն պահանջմանց ներքեւ ի յնալուն գլխաւոր մէկ պատճառը անոր իւր մեծ ամբողջէն կամ փիլիսոփայութենէն անջատ եւ ուրոյն ներկայանալն է . կպակսի իրմէն հոգեբանութիւնը՝ որ հոգւոյն բոլոր կարողութեանց վրայ կխօսի , բարոյագիտութիւնը՝ որ հոգւոյն ազատ եւ օրինաւոր թելադրութեանց վերայ կճառէ , աստուածաբանութիւնը՝ որ հոգւոյն առաջին եւ մեծ կարողութեան , Բանի հետ յարաբերութիւն ունեցող մեծ առարկային , Աստուծոյ վրայ կխօսի . մինչդեռ ինք միայն գլխաւորապէս հոգեբանական մէկ կարողութիւնը , իմաստասիրութիւնը ճշմարտութեան զբաղեցնելու կերպը ճառելու գրութիւնն է : Տրամաբանու-

թեան ամբողջը կամ փիլիսոփայութիւնը՝ աւելի պարտաւոր է ծանր պահանջմանց ներքեւնկատուելու քան թէ ինք , Փիլիսոփայութիւնը պիտի պատասխանէ պահանջողներուն , թէ նախ՝ մարդկային միտքը ամէն ճշմարտութիւն ըմբռնելու անսահմանութիւնը չունի , որպէսզի անոր համեմատ գործիք մը հնարէի . երկրորդ ըմբռնելի ճշմարտութեանց մեծ մասը բաւական հեռի են քեզնէ , ճանապարհները չափէն աւելի փշոտ , շատ խելացի վեհերոտութեամբ միայն կարելի է քայլ առնուլը , ասոր համար եթէ գործիք մը պէտք էր՝ ահաւասիկ չափաւոր գործիք մը , Տրամաբանութիւնը . ասոր անպիտանութեան դէմ ընելու դանդատող պարտիս ճանապարհին՝ գոլարութեանը վրայ դարձունել եւ եթէ աւելի ճիշդը կուզես , պէտք է դուն քեզի դէմ միայն դանդատի թէ ինչո՞ւ սահմանաւոր եմ , եւ ճանապարհին՝ թէ ինչո՞ւ փշալից է . մի արհամարհեր գործիքը , քեզ նա միշտ բարերար է :

Ճշմարտ է ուրեմն՝ թէ տրամաբանութեան, իբր դրութիւն , պարապելու խնդրոյն մէջ յոյժ յուսալը նիւթոյ զարտուղութիւն մ' է , այսինքն ինչ որ իւր ամբողջէն յուսալու էր իրմէն յուսալ , իսկ իւր չափաւորութեան մէջ զինքն անպիտան եւ աւելորդ համարելն ալ անխորհուրդ յանձնապատանութիւն է : Այս երկու սխալմունքներն ալ բուն տրամաբանութեան ի՞նչ գիտութիւն ըլլալը չգիտցուելէն յառաջ եկած կրնան ըլլալ :

Տրամաբանութիւնն է Գիտութիւն եւ Արուեստ . Գիտութիւն՝ որովհետեւ հաւաքաբանութեան կամ

բանէ մ՝ ուրիշ բան հետեւցունելու դը ութեան դիտ
 նարար կերպը կուսուցանէ : Արուեստ՝ որովհետեւ
 բանէ մը ուրիշ բան հետեւցունելու կարողութեան
 անյեղլի օւիմաց համեմատ ճշմարտութիւն ձեռք
 բերելու հնարքը կուսուցանէ : Տրամաբանութիւնն
 իւր այս անձկութեամբը կամ չափաւորութեամբ ,
 գէթ մեր ամէն բան, սուտ թէ իրաւ, մէկէն ընդունել
 լու խոր քնածութիւնը եւ ասլշութիւնը կգարմանէ :

Մեր՝ այս համառօտութեան մէջ , բոնած ոճը
 տրամանութեան սոյն էութիւնը եւ կարեւորու-
 թութիւնը բացատրող ոճն է :

Երկու մասի բաժնած եմք , Ղլանական եւ
 Արուեստական : Առաջին մասին մէջ խօսած ենք
 միայն ըմբռնման , դատողութեան եւ իմաստասի-
 թութեան վրայ , ոչ թէ՛ ինչպէս որ հոգեբանական
 հարուստ դրութիւն մը կպահանջէր , այլ որչափ
 որ հաւաքաբանութեան մէջ մտնող եզրներու սե-
 ռական կամ , աւելի ճիշդը , վեր 'ի վերոյ տեղե-
 թիւնը կպահանջէր : Ասոնց ետեւէն դրինք իմաս-
 տակութեան կամ սխալ իմաստասիրութեան գործ-
 նական գէպքերը : Երկրորդ մասին մէջ ոճոյ կամ
 մեթոտի եւ անոր զանազան կերպերուն վրայ՝ այ-
 սինքն այն արուեստաւոր շաւիղներուն վրայ խօ-
 սեցանք , որոնցմով սլիտի պատրաստենք մեր ի-
 մաստասիրութեան նիւթերը . յետոյ խօսեցանք
 գէպ 'ի ճշմարտութիւն դիմելու շաւղին մէջ գէ-
 մերնիս ելած ներքին եւ արտաքին արդեւլքներուն
 կամ մոլորութեանց սլատճառներուն եւ դարմա-
 նին վրայ :

Այս համառօտութիւնը գրելու առաջին մտա-
քըս էր սուրբ Վանքիսդպրոցի աշակերտներուն՝
յուշարար փոքր տետր մը պատրաստել , որպէսզի
անոր վրայ , իբր 'ի ցանկի , սուած տրամաբանական
ընդարձակ դասերնին սերտեն : Քայց երբ սրբ-
բազան Վանահօք հրամանը եղաւ տպագրելու ,
խորհեցայ փոխել միտքս եւ այնպիսի համառօտու-
թեան մը եղանակ բռնել , որ չափաւոր դասա-
տետր մ' ըլլայ միանգամայն ամէն նախակրթական
դպրոցներու , եւ այն դպրոցներու համար՝ ուր
տրամաբանութեան պէս պարզ եւ միշտ պիտանի
գիտութիւն մը գծրազգարար անլուծանելի առեղ-
ծուածի չափ խոր եւ խրթին թուած եւ ոտք ներս-
դնել տրուած չէ :

Գործս որչափ ըստ ինքեան արգոյ է , նոյն-
չափ մեր գրչին ներքեւ անարգուած ըլլալը հիմա-
կուրնէ խոստովանելով խիստ քննադատութեանց
առջեւ , կաղաչեմ՝ որ ոչ իբրեւ յանդուգն , այլ
իբրեւ սիրող համբակաց կրթութեան դատուիմ ,
եւ իբրեւ այնպիսի մէկը՝ որ հայ մանկուոյն բարձր
եւ ընդարձակ իմաստասիրական գրութիւններու
օտն օտն ընտելանալը սրտանց կուզէ :

Հ Ա Մ Ա Ռ Օ Տ

Տ Ր Ա Մ Ա Բ Ա Ն Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ՏՐԱՄԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՌԱՐԿԱՅՆ

ԵՒ ԲԱԺԱՆՈՒՄԸ

1 . Զի՞նչ է Տրամաբանութիւնը .

Տրամաբանութիւնը , կամ բանականութիւնն իս գործածելոյ օրէնքը , իբր Գիտութեան կուսուցանէ բանէ մը ուրիշ բան հետեւ-ցումելոս կարողութեան փոփոխութիւնները . իբր Արտեսոյ կուսուցանէ ճշմարտութեան յետ բերելու հնարքը : Ուրեմն տրամաբանութիւնն երկու գլխաւոր մասի կրաժնուի , Գիտնական և Արուեստական .

2 . Տրամաբանութեան գիտնական մասին առարկայն ի՞նչ է :

Մեր մտաց չորս գլխաւոր գործողութիւններէն երեքն , այսինքն՝ Ընթանել , Դա

Եւ Իմաստասիրել Ծրամաբանութեան դիտ-
նական մասին առարկայներն են :

3 . Ի՞նչ է ըմբռնելն :

Ըմբռնելն է արտաքին առարկայներէ մեր
մտքին ընդունած տպաւորութիւնը . ինչպէս՝
երբոր մտքերնիս կառնենք արեգակն , եր-
կիր , մարդ , բոլորակ , քառակուսի , խոր-
հուրդ , էակ և այլն բառերուն շօնակած քա-
նը առանց վրայնին յատուկ դատումն ընելու .
Ձեզ՝ որ մտքերնուս մէջ այս բաները կներ-
կայացունէ , Գաղափար կըսուի :

4 . Ի՞նչ է դատելն :

Գաղափարն այն դործողութիւնն է՝ որով մտ-
քերնիս շատ մը գաղափարներ իրարմէ կը-
դատէ եւ մեջերնին եղած համաձայնու-
թիւնը կամ տարբերութիւնը կվճռէ . ինչպէս
գաղափար մ՝ ունիմ երկրի վրայ , գաղա-
փար մ՝ ալ Բոլորակ ըստած ձեռյ վրայ .
երբոր միտքս այս երկու գաղափարներու ,
երեւե և Բոլորակ , համաձայնութիւնը կվճռէ
կամ կուրանայ՝ դատումն ըրած կըլլայ :

5 . Ի՞նչ է իմաստասիրելն :

Իմաստասիրելն այն՝ դործողութիւնն է , որով
մտքերնիս շատ մը դատումներ իրար կբերէ ,
եւ անոնցմէ ուրիշ դատում մը կկաղմէ . ինչ-
պէս , դատումն մ՝ ունիմ արդէն . Ճշմարիտ աստ-
տիճանիւնը ճշմարիտ աստուծոյ շարունակեան պարտ է

ուրիշ մ' ալ ունիմ . Հե՛նանոս ազգերը ճշմարիտ աստուածայաշարունիւն շունին . այս երկուքէն ուրիշ դատում մը կկազմեմ . Ուրե՛մ Հե՛նանոս ազգերը ճշմարիտ աստիւնութիւն շունին :

6 . Տրամաբանութեան արուեստական մասին առարկայն ի՞նչ է :

Մեր մտքին չորս գործողութիւններէն վերջինն , այսինքն , շարահասէլ , տրամաբանութեան Արուեստական մասին առարկայն է :

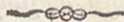
7 . Ի՞նչ է շարահասէլը :

Շարահասէլ կըսուի մեր մտքին այն գործողութիւնը՝ որով առարկայի մը վրայ մեր ունեցած գաղափարները , դատումներն եւ իմաստասիրութիւններն , աւելի լաւ ճանչնալու համար , կկարգաւորեմք : Այս գործողութիւնը Ո՞ կամ արուեստական լեզուի սովորական այլազգի բառով Մե՛նոս կըսուի :

8 . Տրամաբանութիւնն հակառօր է սորվիլ :

Մտքի այս չորս գործողութիւնները բընական է ամեն մարդոց . ասոր համար կան մարդիկ՝ որ տրամաբանութեան ուսումնս առնողներէ աւելի կկատարեն այս գործողութիւնները : Սակայն ո՛րչափ տարժանելի են յատուկ փորձառութեան հնարքները , եւ ո՛րչափ քիչեր կընան կրթուիլ փորձառութեանէ : Մարմնակրթութիւնը (ժիմնասթիգ) ա-

րուեատ եղած է այսօր . բայց ո՞վ կրնայ ըսել
 թէ ասիկա անդամալոյժներն ալ կրնայ ան-
 դամներու կողմանէ երազ եւ ճարպիկ ընել ,
 եւ ո՞վ կրնայ ըսել՝ թէ մարդ իւր յատուկ
 փորձերովը մարմնակրթութեան արուեստա-
 կան փորձերն ընող շատերէն աւելի երազ
 եւ տոկուն չըլլար . սակայն միթէ կրնայ հե-
 տեւիլ թէ մարմնակրթութեան արուեստն ա-
 նօգուտ է , կամ այն աստիճանի օգտակար՝
 մինչեւ անդամալոյժները կբժշկէ . Ասոր պէս
 ալ տրամաբանութիւնը , իբրև մտավարժու-
 թիւն , մտքով հաշմ եղողները չկրնար բժըշ-
 կել , միանգամայն չհպարտանար ալ՝ թէ առ-
 հասարակ ամեն մարդիկ զինքն ուսանելու
 պարտաւոր են բացարձակապէս , սակայն
 փորձերու դժուարին եւ ոչ միշտ գնալի ճա-
 նապարհները հարթելու համար գոնէ կարե-
 ւորութիւն ունի մեր մտքի դարձողութեանց
 առջեւ . ուստի հարկաւոր է սորվիլ .

ՄԱՄՆ ԱՌԱՋԻՆ՝

ՏՐԱՄԱԲՍՆՈՒԹԻՒՆ ԳԻՏՆԱԿԱՆ

Ա .

Ը Մ Բ Ո Ն Ե Լ

Ա . Ըճբռնմանց պետականները ըստ ինքեանց :

9 . Ըճբռնումն քանի՞ կբաժնուի :

Ըճբռնմունք կամ դադարախարները ըստ ինքեանց երեքի կբաժնուին , որք են՝ եկամուտ , ստեղծական եւ բնածին :

10 . Ի՞նչ է եկամուտ ըճբռնումը կամ դադարախարը :

Արտաքին առարկայներէ զգայութեանց (աչքի , ականջի , ճաշակելեաց , հոտոտելեաց եւ շոշափելեաց) ձեռօք մեր հողւոյն հա-

աած գաղափարները Եկամտի կրսուին .

11 . Ի՞նչ է ստեղծականը :

Մեր կարողութիւնները գործածելով ինքնին շինած գաղափարնիս Ստեղծական կրսուին :

12 . Ի՞նչ է բնածինը :

Խորհրդածութեամբ մեր հոգւոյն մէջ պարզուած գաղափարները Բնածին կրսուին . Բնածին ըսելով հասկընալու չեմք՝ թէ ծնածնուս պէս կամ ծնանե՞նէս յառաջ ունիմք գաղափարներ . այլ հիմը կամ սերմը մեր հոգւոյն մէջ կայ , որ առիթը բերելուն՝ պէս ուշ կամ կանուխ կարթնայ :

Գեղեկ . Եկամուտ գաղափարներ չկան եկամուտ բառին բուն նշանակութեամբ . ըսել կուզեմ , զգայարանքներու ձեռօք մեր հոգւոյն հասած գաղափարներու մէջ անգամ մտքերնիս անոնց զգալի տպաւորութեան ձեւն առնելու համար , իւր տնտեսութեան յատուկ օրէնքը կգործածէ . Նկարչի մը ստակ կուտանք՝ որ պատկեր մը շինէ . ստակը չէ շինողը , այլ նկարիչը՝ որ առիթ առաւ ստակէն . ասոր պէս ալ արտաքին առարկայ մը մեր հոգւոյն կներկայանայ , որ գաղափարուի , չէթէ առարկայն կգաղափարուի , այլ հոգին կգաղափարէ՝ առիթ առնելով առարկայէն :

Ստեղծական գաղափարներ ալ չկան
 տեղծել բառին բուն նշանակութեամբ
 որովհետև մտքերնիս չկրնար բան մը ստեղ-
 ծել . բոլոր կրցածը վերացունել՝ և վերա-
 ցումները միացունել է կամ անկանոն և ան-
 բնական երևակայելով , և կամ կանոնով եւ
 տրամաբանօրէն հանրացունելով :

13 . Գաղափարներն ըստ ինքեանց ուրիշ
 ի՞նչ բաժանումն ունին :

Ուրիշ բաժանումն ալ , կրնանք ըսել , թէ
 ունին . պարզ եւ բաղադրեալ :

Պարզ կըսուին այն գաղափարները որոց
 վրայ մեր հոգւոյն գիտակցութիւնը ներ-
 քին և անթարգմանելի է . ինչպէս են
 հոտի , համի , ձայնի և ուրիշ ասոնց պէս բա-
 ներու գաղափարներն , զորս հոգին կղգայ ,
 բայց ներսը կմնայ , և չկրնար բացատրել :

Բաղադրեալ կըսուի այն գաղափարն՝ որ շատ
 մը պարզ գաղափարներէ կըաղկանայ . ինչպէս
 են մարմնոց գաղափարները՝ որոց վրայ մեր
 հոգւոյն գիտակցութիւնը թարգմանելի է .
 երբոր հարցուի՝ թէ ի՞նչ է մարմինը , կը-
 սենք . առարկայ մը՝ որ տարածութիւն ,
 լայնութիւն , խորութիւն , կարծրութիւն ,
 կակղութիւն եւ այլն ունի :

Բ . ԸճԲունճանց որևակներն ըստ առարկայից :

14 . Գաղափարներն ըստ առարկայից քանի՞ կրաժնուին :

Հինգ կարգ կրաժնուին գաղափարներն ըստ իրենց ներկայացուցած առարկային :

Պայծառ և աղօտ .

Որոշ և անորոշ .

Վերացեալ և թանձրացեալ .

Եղակի և յոգնակի .

Բացարձակ և առնչական .

1° . Պայծառ և Աղօտ .

15 . Ինչ է պայծառ գաղափարն :

Պայծառ կըսուին բոլոր այն գաղափարներն՝ որք ամբողջապէս նշմարելի եղած են մեր հոգւոյն , ինչպէս են պարզ գաղափարներն . երբ հօտ մ' առնեմ , մէկէն կղգամ՝ թէ վարդի կամ մեխակի է :

16 . Ի՞նչ է աղօտ գաղափարն :

Աղօտ կըսուին այն գաղափարներն՝ որք ամբողջապէս նշմարելի չեն եղած մեր հոգ-

ւոյն . ինչպէս են հեռուն եղած առարկայ-
ներու պատկերն և բոլոր գոյացութիւն-
ներն ` որոց մէկ քանի հանգամանքները
միայն գիտեմք , իսկ շատերը դեռ անծա-
նօթ են մեզի :

2°. Ուր ու անորոշ :

17 . Ի՞նչ է որոշ գաղափարն :

Ուր կըլլայ գաղափարնիս ` երբոր զայն
կրնանք ուրիշ գաղափարներէ զատել . ինչ-
պէս , երբոր շողգամին և բողկին գաղա-
փարներն իրարմէ կզատենք : Պայծառ գա-
ղափարներն արդէն միշտ որոշ են , բայց
որոշները պայծառ չեն :

18 . Ի՞նչ է անորոշ գաղափարը :

Անորոշ կըսուի այն առարկայից վրայ ու-
նեցած գաղափարնիս ` որոց յատուկ եղած
հանգամանքները չեմք ճանչնար , որով կը-
շփոթեմք ուրիշի մ' հետ . անորոշ է գաղա-
փարնիս երբոր չենք կրնար որոշել իրարմէ
այս ինչ կամ այն ինչ թուշուներ , բայի կամ
կեռասի ծառերը , և այլն : Գաղափարաց
այս անորոշութիւնը , ճիշդը խօսելով , մեր
տգիտութենէն է և ոչ թէ առարկայներէն :

3. վերայեալ եւ թանջրայեալ :

19 ի՞նչ է վերացեալ գաղափարն :

Երբոր առարկայի մը շատ մ' հանդամանքներէն մէկը միայն ներկայանայ մեր մտքին , կըսուի այն վերայեալ գաղափար . զորօրինակ . Մարգագետին մը տեսել եմ կանուխէն , ժամանակ անցներէն յետոյ երբոր հանաչութիւն կերեակոյեմ , առանց միտքս գալու այն մարգագետինը և առանց իսկ կանաչութիւնն այս կամ այն հաստատուն առարկային վրայ մտածելոյ , գաղափարս վերացական կըսուի :

20 . ի՞նչ է թանջրացեալ գաղափարն :

Երբոր հանդամանք մը առարկայէն անբաժանելի կերպով կ'յիշեմք , անոր գաղափարը թանջրայեալ կըսուի , զորօրինակ . Հրաշագեղ Հռիփսիմէ , անգեղ Տորք , ութ ծառ , յիսուն ոչխար ըսած ատեննիս՝ հրաշագեղ , անգեղ , ութ , յիսուն ածականները՝ որ հանդամանք կնշանակեն , անբաժանելի մտօք առած կըլլամք Հռիփսիմէ , Տորք , ծառ եւ ոչխար առարկայներէն :

Մանր տղայք երբոր մասններնին գրերու

վրայ պտտցուններով կրնան կարգալ , կցցունեն՝ թէ գրերուն թանձրացեալ գաղափարը միայն ունին . մատներու վրայ հաշիւ ընողներն ալ կցցունեն՝ թէ տակաւին անբաւական են թուոց վերացական գաղափարն առարկայներէ անշատ ըմբռներոյ :

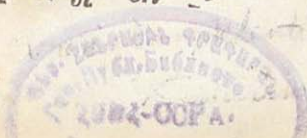
4. Եւրիէ Ե- Յոգնալի :

21 . Ինչ է եղակի գաղափարը :

Անհատ բանի մը վրայ ունեցած գաղափարնիս Եւրիէ կըսուի , ինչպէս են քերականութեան մէջ յատուկ անուն ըսուածները . Հայկ , Արամ , Տիգրան , Արեգակն , Մասիս . եւ այն անունները՝ որ մէկ անհատ առարկայի մը գաղափար կ'իշխեցունեն . ինչպէս , նախահայր , նախամայր , առաջին մարդասպան , առաջին կոյս նահատակ , իսրայելացիք Եգիպտոսէ հանող եւ այլն . որովհետեւ այնպիսի հանգամանք կրացատրեն , որ մէկ մէկ անհատ առարկայի կ'վերաբերին . առանց անուննին զուրցելոյ միայն ածականներով կ'հասկցուին , կամ ածական եւ անուն իրարու տեղ կ'դրուին , զորօրինակ .

Արամ նախահայր է :

Նախահայրն Արամ է :

Կային առաջին մարդասպանն է :

Առաջին մարդասպանը կայինն է :

Մի՞նչ իսրայելացիք եգիպտոսէն հանողն է :

Իսրայելացիք եգիպտոսէ հանողը Մի՞նչն է :

22 . Ի՞նչ է յոզնակի գաղափարն :

Յոզնակի կըսուի այն գաղափարնիս , որ ամբողջ դասու կամ սեռի մը գաղափարն է : Յոզնակի գաղափարն առաջին աստիճանէն մինչև եզակի կամ վերջին գաղափարը վեց աստիճան ունի . սեռ , տեսակ , յատկութիւն , տարբերութիւն , պատահմունք եւ անհատ : Սեռը տեսակ կադրունակէ , տեսակը յատկութիւն , յատկութիւնը տարբերութիւն , տարբերութիւնը պատահմունք , պատահմունքն անհատ , որ ալ ևս չկրնար կտրուիլ կամ բաժնուիլ անոր համար է որ անհատ կըսուի . զորօրինակ .

Կենդանի — Սեռ :

Մարդ — Տեսակ :

Բանական — Յարկոսիւնն :

Այր կամ Կին — Տարբերութիւն :

Արմաշացի — Պատահմունք :

Թորոս — Անհատ :

Գիտնալ պէտք է՝ որ Սեռի մը հայերով տեսակ եղողն իրմէ ստորին աստիճանին համար սեռ է . Տեսակի մը հայերով սեռ եղողը իրմէ բարձր աստիճանին նայելով տես-

ասկ կըլլայ . իսկ այն սեռը՝ որ իրմէ վեր
սեռ մը չպարունակէր՝ կըսուի Բարձրագոյն սեռ
ինչպէս է Արարած գաղափարը բոլոր կարգի
արարածոց համար :

5°. Աւելանիւմ և Բացարձակ :

23 . Ի՞նչ է աւելնչական գաղափարն :

Այն գաղափարն՝ որ ուրիշ գաղափարէ
մը առանց բաժնուելու կներկայանայ մեր
մտքին , կըսուի Աւելանիւմ կամ Աւելանի .
ինչպէս են ածական անունները՝ որ գոյական
անուն մը հետ առնելով մեր միտքը կուգան .
ինչպէս եննաև այն անունները՝ որ յարաբերու
թիւն , հազորդակցութիւն և նմանութիւն
կբացատրեն , զորօրինակ . արարիչ գաղափարը
արարածի մը հետ յարաբերութեան գաղա
փար կբացատրէ , սիրուած առարկայն սիրողի
մը հազորդակցութիւնը կբացատրէ և այլն .

Պատմութիւնը գիտցող մը երբոր կտեսնէ
կ . Պօլսոյ սուրբ Սոփիա եկեղեցին , մէկէն
միտքը կբերէ շերամին գաղափարն ալ՝ եր
կուքն ալ Յուստինիանոս կայսեր՝ նման մե
ծագործութիւնքն ըլլալուն համար՝ մին իւր
հոյակապ շքեղութեամբ , միւսն ալ Չինաս

տանէն նոյն կայսեր ձեռօք՝ դալով Եւրոպայ
և Ասիոյ մէջ տարածած վաճառականական
մեծ օգտակարութեամբ ։

ՁԿ . Ի՞նչ է բացարձակ դաղափարն ։

Քաջաբնիկ կըսուի այն դաղափարն՝ որ հա-
կառակ առընչականին , բողբոլի միայնակ
կներկայանայ մեր մտքին . ինչպէս Աստու-
ծոյ ամենակարողութիւնը՝ որ նմանը կամ
հաւասարը չունի , սուրբ Աստուածածնի կու-
սութիւնը՝ որ համեմատը չունի ։

Այսպիսի եղական գերազանցութիւններ
Քաջաբնիկ բառով կնշանակեմք . կըսեմք , բա-
ցարձակ գոյութիւն Աստուծոյ , բացարձակ
չարութիւն սատանայի , բացարձակ խոնար-
հութիւն Ֆրիստոսի , բացարձակ կղւսութիւն
Մարիամու և այլն ։

Բ.

Դ Ա Տ Ե Լ

25. Ի՞նչ է դատումն :

Երկու գաղափար կամ ըմբռնումն իրարու հետ բաղդատել, եւ մէջերնին եղած յարաբերութիւնն ըմբռնելը Դատումն կրսուի զորօրինակ . մարդ և բանական բառերուն զգաղափարներն՝ որ կան մտքիս մէջ, իրարու հետ կբաղդատեմ, եւ համաձայնութիւն տեսնելով՝ կվճռեմ՝ թէ Մարդը բանական է . անբան և մարդ բառերուն մտքիս տուած գաղափարները կբաղդատեմ, անհամաձայնութիւնը տեսնելով կհերքեմ, թէ Մարդն անբան է :

26. Դատումն ի՞նչ կրսուի :

Դատումն ուրիշ անուն չունի՝ երբ միայն մտքիս մէջ կատարուած է . իսկ երբոր կբացատրեմ կամ կմարմնաւորեմ՝ Նախադասութիւն կրսուի՝ որ միշտ երեք բառով կլլլայ :

երկու անունով և մէկ բայով :

27 . Ասոնք տրամաբանութեան մէջ յատուկ անուն մ' ունին թէ ոչ :

Տրամաբանութեան մէջ երկու անունները մէկ հասարակ արուեստական անուն մ' ունին որով եւք կկոչուին . իսկ առանձին՝ մէկը կըսուի Ենթակայ և միւսը Ստորոգելի . իսկ բայը , որ միշտ էական բայն է , կըսուի Շաղկապ :

28 . Նախադասութեան մէջ ո՛րն է ենթակայն և ո՛րն է ստորոգելին :

Նախադասութեան ենթակայն միշտ քերականութեան մէջ Տէր կամ Անուն բայի ըսուածն է , իսկ ստորոգելին ուղղական խնդիրն է՝ որ ենթակային վրայ յատկութիւն մը կբացատրէ :

29 . Ինչո՞ւ Շաղկապը միշտ էական բայն է :

Որովհետեւ էական բայէն ուրիշ բայ արդէն չունինք , միւսներն անով բաղադրեալ բայեր են . երբոր կըսեմ . Հայրս կեցե՛մ , նոյն է ըսել . Հայրս «կող եմ» :

Պէտք է յիշեմք՝ որ բաղադրեալ բայերով շինուածներն ալ Նախադասութիւն են , տարբերութիւն այս միայն է՝ որ Շաղկապ և Ստորոգելի իրար խառնուած են :

30 . Դատման կամ նախադասութեան մէջ քանի՞ եզր կրնայ դասուիլ :

Քնաւ երեք եզրէ աւելի կամ պակաս

չկրնար գտնուիլ, աւելի բառերը կլերարբերին կամ ստորոգեւոյն կամ ենթակային, զոր օրինակ.

Այրիք՝ որ ՚ի նոսա էին, եղեն հարսունք առաքինութեան ՚ի բառնալ յանձանց զնախատինս այրութեան:

Այս նախադասութեան մէջ սա բառերը միայն տրամաբանական եզր են. Այրի, եղեն, հարսունք. որ, ՚ի նոսա, էին, ՚ի բառնալ, յանձանց, զնախատինս, այրութեան բառերը այրի ենթակային են, առաքինութեան բառնալ հարսունք ստորոգեւոյն է:

Գիտնալ պէտք է որ հարցական և հրամայական խօսքերը նախադասութիւն չեն. որովհետեւ մէջերնին երկու պահանջուած համաձայնութիւնը կամ անհամաձայնութիւնը վրձուելու ձեւ մը չկայ. երբոր կհարցունեմ. Աստուած ի՞նչ է. համաձայնութիւն մը չեմ վրձուել. երբոր կհրամայեմ. Եղբայրդ զրկէ՛, դարձեալ համաձայնութիւն մը կամ անհամաձայնութիւն մը չեմ վրձուել: Ամէն նախադասութիւն վճիռ է, բայց ամէն վճիռնախադասութիւն չէ:

Ս. Դասման փասակները :

31. Քանի՞ տեսակ դատումն կայ :
 Դատումն ըստ տեսակի վեցի կբաժնուի :
 Ըստ բնութեան .
 Ըստ Շաղման .
 Ըստ Քանակի .
 Ըստ Որպիսութեան .
 Ըստ Յարաբերութեան .
 Ըստ Եղանակի .

1. Ըստ բնութեան .

32 . Դատումն ըստ բնութեան քանի՞ է .
 Դատումն ըստ բնութեան երկու է . վերլուծական և Բաղադրական .

33 . Ի՞նչ է վերլուծական դատումն .
 Վերլուծական դատումն կըսուի այն՝ յորում Ստորոգելին հաւասարազօր է ննթակային, զորօրինակ .

Բոլորակը բոլորչի է .

Կայէն առաջին մարդաստանն է .

Աստուած ինքնագոյ էութիւնն է .

Սանդուխտ առաջին հայ—կոյս նահա-
տակն է .

Վերլուծական կրօնք , որովհետեւ են-
թակայներուն ուրիշ ամէն հանգամանքները
առջևնիս առնելով մի մի քննելէ և իբրև
բնաբանական առարկայ լուծելէ յետոյ ա-
ռինք այն ստորոգելիքն ` որ կպատշաճի
միայն ենթակային , այնպէս որ ենթակայ և
ստորոգելի կրնանք դարձաբար իրարու տեղ
դնել ` առանց սխալելու : Վերի խօսքերը
կրնանք դարձունել .

Բոլորչին բոլորակ է .

Առաջին մարդասպանը կայէնն է .

Ինքնագոյ էութիւնն Աստուած է .

Առաջին հայ — կոյս նահատակը Սան-
դուխտ է :

34 . Ի՞նչ է բաղադրական դատումն :

Բաղադրական կրօնի այն դատումն ,
յորում ստորոգելին ենթակային բուն իսկու-
թիւնը չբացատրէր , այլ անոր դաղափարին
վրայ բան մ' աւելի կյաւելու , զորօրինակ .

Ջուրը զովացուցիչ է .

Հացը սննդարար է .

Շունը գիշակեր է .

Բաղադրական կրօնք , սրովհետեւ այս
դատմանց մէջ ջրոյ , հացի , շան վրայ ար-

դէն ուրիշ բաներ գիտէինք , ինչպէս , միոյն
 լոյս կամ հոռուստ ըլլալը , միոյն կախա-
 կամ շոյր և միւսոյն շոյրստանի ըլլալը . շո-
 շայնքէլ , անդարար , քիշակեր ստորոգելիքներն՝
 որ ուրիշ ենթակայներու ալ հասարակ էին ,
 անոր համար միայն դրինք , որպէսզի իրենց
 ենթակայից ծանօթ հանդամանաց վրայ
 բան մը աւելի բացատրեն :

2°. Ըստ Մագման :

35 . Դատումն ըստ ծագման քանի՞ է :

Դատումն ըստ ծագման կամ 'ի յառաջագո-
 նէ է կամ 'ի յետնագոնէ :

36 . Ի յետնագոնէ դատումն ի՞նչ է .

Դատումն 'ի յետնագոնէ կըսուի , երբոր
 հետազոտութեամբ ձեռք բերուած է , զոր
 օրինակ .

Կենդանիներն իրեանց արբումէք գործելու փայ-
 ներուն եօթն անգամը կապրին :

Ահաւասիկ 'ի յետնագոնէ դատումն մը ,
 զոր Պիւֆֆօն երեւելի կենդանաբանը հե-
 տազոտութեամբ ձեռք բերած է : Այսպէս
 են բոլոր բնաբանական ճշմարտութիւններն ,
 որոնք ատեն մ'անծանօթ էին , իսկ հիմայ

ծանուցեալ են . բայց դեռ քանի՛ներն անծա-
նօթ են , զորս օր մը հետազօտութիւնը իրենց
յամառ դաղտնութենէն գուրս պիտի բե-
րէ :

37 . Իյառաջադունէ դատումս ի՛նչ է ,
դատումս ՚ի յառաջագոհնէ կըսուի ` երբոր
վրան հետազօտութիւն ընելու հարկ չկայ ,
այլ իբր ՚ի վաղուց ընկալեալ կլսոստովանիմք
թէ ճշմարիտ է , զորօրինակ .

Երկու անհուն զիրար կաղարտեն .

Մասը բոլորէն փոքր է .

Երկու անգամ չորս ութի հաւասար է .

Ահաւասիկ դատումներ ` որոց համող
ուելու համար փաստ , ապացոյց կամ փորձ
չհարցուներ մէկը , այլ առաջին անգամ լսե-
լուն կընդունի՝ որպէս թէ շատ կանուխէն
սորվել է :

38 . Իյառաջագոհնէ անունը կընա՞նք տալ
վերլուծականներու :

Այո՛ , որովհետև անոնց ճշմարտութեան
հաւանելու համար հետազօտութիւն ընելոյ
հարկ չունինք . իսկ բաղադրականներն ՚ի
յեղանգոհնէ կհամարիմք , որովհետև հետա-
զօտելով ձեռք բերել եմք . ինչպէս , շրոյ
լոյծ ըլլալը տեսնելով եւ շօշափելով իմացել
էինք , զովացուցիչ ըլլալն ալ խմբնէս ետքը .
ասոնք նիւթական փորձոյ գործողութիւններ

են՝ որ հետազոտութիւն կըսուին ։

39 . Բաղադրականները բնաւ չե՞նք կրնաք
'ի յառաջագոհե համարել ։

Բաղադրականներն , եթէ 'ի յառաջագոհե
չըսուին , գոնէ կմտին այնպէս համարուե-
լոյ՝ երբ վերլուծականներու չափ ճիշդ
եւ ընդհանուր կերպով յայտնի կըլլան , ինչ-
պէս . երկու կշիռ . Արեգին տնայտ է եւ ու-
րիշ բնաբանական նորագիւտ ճշմարտութիւն-
ներն , որոնք ամեն կարծիքներէ սրբուած և
դեռ ևս մութ ձգած կողմն բնաւ չունին ։

3° . Ըստ Քանակի .

40 . Դատումն ի՞նչ է ըստ քանակի ։

Դատման քանակը իր ծաւայէն կախեալ
է , եւ երեք է . Ընդհանուր , Մասնաւոր եւ
Եզական ։

41 . Ընդհանուր դատումն ի՞նչ է ։

Ընդհանուր է դատումն՝ երբոր հաս-
տատուածը ամբողջ դասի մը կվերաբերի ,
զորօրինակ .

Մարդիկ սխալական են .

Հայերը

Սխալական , հասարակե՛մ ատորոգելիքն ընդ-

հանուր ծաւալ մը ունին բոլոր հարդիւն և բոլոր հայերու վրայ :

42 . Մասնաւոր դատումն ի՞նչ է :

Մասնաւոր է դատումն՝ երբոր հատատուածը ամբողջ դասի մաս մը անհատներու կվերաբերի, զորօրինակ .

Չորքոտանեաց ոմանք որոճացող են .

կան մարդիկ՝ որ սեւամորթ են .

կան մարդիկ՝ որ խաբեբայ են .

Որոճացող, սեւամորթ և խաբեբայ ստորոգելեաց ծաւալը քանի մը շարժականեաց եւ քանի մը հարդոց վրայ միայն տարածուած է :

43 . Եզական դատումն ի՞նչ է :

Եզական է դատումնիս՝ երբոր հատատուածը մէկ անհատի մը միայն կվերաբերի, զորօրինակ .

Վարդան առաքինի է .

Վառակ մատնիչ է .

Առաքինի, հարնիչ ստորոգելեաց ծաւալը եզակի կամ անհատ մարդոց, վարդանայ եւ վառակոց վրայ է միայն .

4. Ըոր Որպէստեան .

44 . Դատումն ի՞նչ է ըստ որպիսութեան .
 Դատման որպիսութիւնը ենթակային եւ
 ստորոգելոյն իրարու հետ ունեցած համա-
 ձայնութեան կամ անհամաձայնութեան վի-
 ճակն է , եւ երկուք է , Հաստատական եւ
 Ժխտական :

45 . Հաստատական դատումն ի՞նչ է :

Հաստատական է դատումն , երբոր կա-
 պին կամ ստորոգելոյն վրայ ժխտական նը-
 շան մը չգտնուիր , կամ երկուք մէկէն կը
 գտնուին՝ որոնցմէ հաստատական կշինուի ,
 զորօրինակ .

Աստուած արդար է .

Աստուած անարդար չէ :

46 . Ժխտական դատումն ի՞նչ է :

Ժխտական է դատումն , երբոր կապին
 կամ ստորոգելոյն վրայ ժխտական նշան մը
 կգտնուի , զորօրինակ .

Համեմները ցուրտ կլիմայի բերք չեն .

Ջրհեղեղի մարդիկ ամբարիշտ էին :

Յ. Ըոր Յարաբերութեան :

47 . Դատումն ի՞նչ է ըստ յարաբերութեան :

Դատման յարաբերութիւնը ենթակային եւ ստորոգելոյն իրարմէ ունեցած լռելեայն կախումն է , եւ երեք է , վճռական , թէական եւ Զատական :

48 . վճռական դատումն ի՞նչ է ,

Եթէ ենթակային եւ ստորոգելոյն մէջն եղած յարաբերութիւնը պայման կամ թէութիւն չունի , այլ ուղղակի է , վճռական կամ Սահմանական կրտուի դատումը , զորօրինակ .

վասակ մատնիչ է .

Հայկ մեր նախահայրն է .

Հայոց եկեղեցին ուղղափառ է .

49 . թէական դատումն ի՞նչ է :

Եթէ ենթակային եւ ստորոգելոյն մէջն եղած յարաբերութիւնը պայմանաւոր է , դատումը թէական կամ Ենթադրական կրտուի , զորօրինակ .

Եթէ առ Աստուած յոյսերնին հաստատուն ըլլայ ` այնպիսի առաքինութիւն կրնան դուրծել .

հանրապետության
հետաքրքիր է հոգ արտ
32 հարցազրույց

Գիտնալ պէտք է՝ որ եթէ պայմանը են,
Թակային եւ ստորոգելոյն յարաբերութիւնը
շինէ, դատումը Շնէլ Բեւիան կըսուի, ինչ-
պէս է տուած օրինակնիս: Եթէ յարաբե-
րութիւնը քակէ կամ եղծանէ Եղծել Բեւիան
կըսուի, զորօրինակ:

Եթէ կուռքերու վրայ յոյս դրած ըլլա-
լին, պատերազմի յաջողուած չէին ունե-
նար:

Եթէ խորշակ ըլլայ բոյսերը առողջ չեն
ըլար:

30. Զատական դատումն ի՞նչ է:

Երբոր դատումը ենթակային եւ մէկէ
աւելի ստորոգելիքներու մէջ եղած յարա-
բերութիւնը կցուցնէ՝ Զոոական կամ Անշարական
կըսուի: Ստորոգելիներն իրար կապողը կամ
շաղկապն է, ինչպէս որ Թէականներուն հա-
մար ե՛նէ շաղկապն էր, զորօրինակ:

Գործմը կամ առաքինական է կամ մու-
լեկան:

Տիեզերքը կամ Աստուծոյ ազատ կամաց
գործն է, կամ անոր էութեան հարկաւոր
հոսումը:

Գիտնալ պէտք է՝ որ այսպիսի դատմանց
մէջ երկու կամ աւելի ստորոգելեաց մէկը
միայն կրնայ խոր յարաբերութիւն ունենալ
ենթակային հետ, և ո՛չ բնաւ ամենքը:

ստորագրութիւն
հոգ արտ
ուրիշ

6. Ըստ Եղանակի :

51 . Դատման եղանակն ի՞նչ է :

Դատման եղանակը մեր մտայ հաւանելու
աատիճանն է , և կըլլայ Երկրայական , Ստոյգ ,
~~Ստոյգ~~ , Ճշմարտանման և Հաւանա-
կան կամ կարելի :

52 ի՞նչ է երկրայական դատումը :

Դատումն երկրայական է՝ երբոր միա-
քը զայն կնկատէ իբրև ոչ տակաւին լուծեալ
խնդիր , զորօրինակ :

Այս հիւանդը բժշկելի է , կամ չէ :

Երբոր այս հիւանդին բժշկելի ըլլալու կամ
չըլլալու նշանները բաւական վստահութիւն
չեն տար դատումնիս վճռական ընելու :

53 . ի՞նչ է ստոյգ դատումը :

Ստոյգ կըլլայ դատումնիս՝ երբոր մըտ-
քերնիս կհաւանի անոր իբրեւ իրականութեան
մը , ինչպէս է զգալի բաներու վրայ առած
ստուգութիւննիս , որոնք մեր զգայարա-
նաց վրայ իրենց յատուկ ազդեցութիւնն ը-
րած են* :

* Մէկն իր դրացւոյն անատունը կուզէ վար-
ձու գործածել աւուր մը ճամբայ ընելու համար :

ՅԿ . Ի՞նչ է ապացուցական դատումն :

Ապացուցական կրտուի այն դատումը՝ որ ինքնին յայտնի է, եւ ճշմարտութեանը փորձ կամ ապացոյց փնտուելու հարկ չունինք, զոր օրինակ .

Փոքր ճշմարտութիւն մը մեծ ու ծանօթ ճշմարտութեան մը համեմատ բերելն ապացուցանել է .

Կոր դժի մը մէկ կեղերոնէ՞ հաւասարապէս հեռի եզող կէտերը բոլորակ կշիւնեն .

Երկուք ու երկուք հաւասար են չորսի .

Ութ հաւասար է երկու անգամ չորսի :

Այսպիսի դատումներն առաջին դասակարգումն կամ դե՛ս յանդի՛ման ճշմարտութիւնք կամ Աւանդ+ կրտուին . որովհետեւ մտքին զանոնք լսելն եւ ընդունելը միանգամայն է :

ՅԵ . Ի՞նչ է ճշմարտանման դատումը :

Ճշմարտանման կըլլայ դատում մը, երբ միտքը լիով հաւանելու համար դեռ մէկ քանի թեթեւ նշաններ կ'իյնտուէ բանի մը

դրացին տալ չուզելով պատճառ կրերէ՝ թէ դրժբազդդաբար հոն չէ : Այս միջոցին անասունը կանառկէ : Անասունը ուզողը կրսէ . կցաւիմ՝ որ սուտ խօսելու տեղի տուի : Դրացին կպահանջէ՝ որ անասնոյն անառկելուն հաւատալոյ տեղ իւր ըսածին հաւատայ : Այս դէպքին մէջ դրացին կպահանջէ՝ որ անասունն ուզողը անասնոյն հոն ըլլալուն վրայ Ստոյգ դատումն չընէ :

վրայ՝ որ չկան :

56 . Ի՞նչ է հաւանական կամ կարելի դատումը .

Հաւանական կամ կարելի կըլլայ դատում մը՝ երբոր միտքը հաւանելու կամ չը հաւանելու միջակէտէն դէպ ՚ի հաւանելու կողմ սահած է , զորօրինակ կըսենք .

Հաւանական կամ կարելի է՝ թէ այս հիւանդը կըժշկուի , երբոր վրան առողջութեան այս կամ այն նշանը կտեսնենք .

Բ . Դատմանց տեսակները ըստ էութանց
յարաբերութեան :

57 . Դատմունք իրարու հետ ի՞նչ յարաբերութիւն ունին .

Դատումներն իրարու հետ չորս կերպ յարաբերութիւն ունին , որոց համեմատ այսպէս կկոչուին . Ընդփոխանակաւ , Հակասական , Հակառակ , Հուպ — հակառակ .

58 . Ո՞ր դատումներն ընդփոխանակաւ կըսուին .

Այն դատումներն՝ որոց նիւթը մի և նոյն է , իսկ չափու կամ ձևոյ կողմանէ տար-

բերութիւն ունին , կամ որ նոյն է , երկուքն
ալ մէկ քան կհաստատեն կամ կէջուան , բայց
մէկն ընդհանուր և միւսը մասնաւոր
եղրով , կըսուին Ընդհանրական , օրինակի
համար .

Ա. մեն մարդ մահկանացու է .

Ոմանք մարդիկ (Թորոս , Մարկոս և այլք)
մահկանացու են :

Գիտելի՛ Ա . Ընդհանրական դատմանց մէջ
եթէ բարձր սեռի վերաբերողը կամ ընդ-
հանուրը ճշմարիտ է , չափաւոր սեռի կամ
մասնաւոր դատու վերաբերողն ալ ճշմարիտ
կըլլայ սա տրամաբանական առա-
ծին համեմատ թէ . ինչ որ դատու ճշմարտ
հարո-
բո-
ւ-
ն-
նոյնին մասանց ճշմարտ ալ հարո-
բո-
ւ-
ն-
նոյնին է՝ երբ որ ամեն մարդ մահկանացու են ,
Պետրոս Պօղոս և Կիրակոս՝ որ մարդ ամբողջին
անհատներ են մահկանացու են .

Բ . Մասնաւորին ճշմարիտ ըլլալէն չհետե-
ւիր՝ թէ ընդհանուրն ալ ճշմարիտ է . զի ինչ
որ դատու ճշմարտ անհատներուն ճշմարտ միայն
հարո-
բո-
ւ-
ն-
նոյնին է՝ երբ որ ամեն մարդ մահկանացու են ,
Պետրոս Պօղոս և Կիրակոս՝ որ մարդ ամբողջին
անհատներ են մահկանացու են .

Գ . Երբ որ մասնաւորները սուտ են՝ կը-
նանք անոնց ընդհանուրին սուտ ըլլալն ալ

խմանալ . զի ի՛նչ որ գատու էր Տէ՛ր Գործնաւոր Ծառերուն
 լոյս ղգործնաւոր՝ Բոլորին լոյս աւ ղգործնաւոր , զորօրին
 նակ երբոր ըսենք .

Քանի մը մարդ թուչող են .

Քանի որ ասիկայ սուտ է , որ մասնաւորն
 է , չկրնար ճշմարիտ ըլլալ սա ընդհանուրը թէ ,

Ամեն մարդիկ թուչող են :

59 . Ո՞ր դատումները հակասական կըսուին .

Այն դատումներն՝ որոնց մէկը ենթա-
 կային վրայ բան մը կ'իտէ և միւս մ' ալ
 կ'հաստատէ կըսուին Հակասական , զորօրինակ .

Բնաւ մարդիկ մահկանացու չեն .

Ամեն մարդիկ մահկանացու են :

Ի՞նչէ՛ք , Հակասական դատումները
 սուտ եւ ճշմարիտ միանգամայն չեն կրնար
 ըլլալ . որովհետեւ միեւնոյն ենթակայն երկու-
 իրարու հակասական ստորոգելի չկրնար ու-
 նենալ . երբ որ կըսենք . Բոլոր մարդիկ բա-
 նական չեն . Բոլոր մարդիկ բանական են ,
 կամ մէկը ճշմարիտ է կամ միւսը , այսինքն
 կամ բանական են կամ բանական չեն , իսկ բը-
 նաւ երկուքը միանգամայն չեն :

60 . Ո՞ր դատումները կըսուին հակա-
 ուակ :

Այն դատումները՝ որոնց մէկը ենթա-
 կային վրայ որպիսութիւն մը կ'հաստատէ ,

միւս մ' ալ լուեւեայն կհերքէ , կըսուին Հա-
կասի , զորօրինակ .

Ամեն մարդիկ կատարեալ են .

Ամեն մարդիկ խարերայ են :

Վերջինը հակառակ է առաջին դատման.
որովհետեւ առաջինը այնպիսի որպիսութիւն
մը տուած է մարդոց՝ որուն մէջ չկրնար
մանեւ Խոբեբոյ ըլլալու որպիսութիւնը . վեր-
ջինը այնպիսի որպիսութիւն մը տուած է
մարդոց , որ կհերքէ Կոորտու ըլլալու յատ-
կութիւնը .

Գիտելի . Երկու հակառակ դատումներ
'ի միասին չեն կրնար ճշմարիտ ըլլալ , բայց կը-
նան սուտ ըլլալ : Չեն կրնար ճշմարիտ ըլլալ
որովհետեւ ենթակային վրայ որպիսութեան
մը հակառակը ստորոգել՝ նոյնը լուեւեայն
ժխտել է : Կրնան 'ի միասին սուտ ըլլալ ,
որովհետեւ հակասութիւնը պարզ չըլլալով
յաւելուածը կրնայ երկրորդն ալ առաջինին
պէս սուտ ընել : Օրինակովմը հասկըցունենք .

Ամեն մարդիկ կատարեալ են .

Բնաւ մարդիկ կատարեալ չեն :

Ահաւասիկ հակասական դատումներ՝ որ
միասնարար սուտ և ճշմարիտ երբէք չեն
կրնար ըլլալ .

Ամեն մարդիկ կատարեալ են.

Ամեն մարդիկ ստախօս են :

Ահաւաստիկ հակառակ դատումներ , որոնց վերջինը 'ի հարկէ սա հակասական դատումն ունի' թէ Բնա- ճարդիչ Կարբեալ չէն Երկուքն ալ սուտ են . որովհետեւ ամեն մարդիկ կատարեալ չեն , բայց այնպէս չըլլալնուն բացարձակ հետեւանքը ամենուն ստախոս ըլլալը չէ :

61 . Ո՞ր դատումներն կըսուին Հուպ—հակառակ :

Այն դատումներն՝ որոնց նոյնպէս մէկը ենթակային վրայ որպիսութիւն մը կհաստատէ , միւս մ' ալ լռելեայն կը հերքէ՝ կըսուին Հուպ—հակառակ : Տարբերութիւնն հոն է՝ որ Հուպ—հակառակներունը մասնաւոր , զորօրինակ .
Քանի մը մարդ սեամօրթ են .

Քանի մը մարդ սպիտակ են .

Գե՞տե՞ք . Երկու Հուպ—հակառակ դատումներ ճշմարիտ և սուտ միանգամայն կրնան ըլլալ , որովհետեւ երկու իրարու ներհակ ստորագելիքներն ոչ մի և նոյն՝ այլ ուրոյն են , թակայներու են :

Գ .

Ի Մ Ա Ս Տ Ա Ս Ի Ր Ե Լ

Ա . Ի մաստատելու ինչան բնութիւնը :

պարտաւորութեան մասին

62 . Չի՞նչ է իմաստատելութիւնը .

Եթէ մեր իմացականութիւնը սահման չունենար, ամէն բան պիտի գիտնայինք՝ ո՛չ միայն թէ ի՛նչ են, այլ նաև թէ ի՛նչ յարաբերութիւն ունին իրարու հետ : Սահմանաւոր եւ տկար է իմացականութիւնն իս, ուստի ամէն բան ոտն ոտն կսորվիմք . երբոր առարկայի մը ծաւալը ընդարձակ կամ մէկ հայեցուածով անտեսանելի կըլլայ կբաժնենք զայն կամ մտօք ինչպէս վերացական ամբողջութիւններ, կամ նիւթապէս ինչպէս բնաբանական առարկայներ :

Այս բաժնելը որ վերլուծել կըսուի գըրեթէ իմաստատելու ինչան ընելն է .

Բացատրելով զուրցենք . երկու (դատմանց կամ նախադատութեանց) յարաբերութիւնը գտնել կուզենք , յանկարծ չենք կըրնալ յաջողիլ . կլինտուենք ուրիշ երրորդ մը՝ որ հաւատարապէս թէ՛ միոյն եւ թէ՛ միւսոյն պատշաճի , եւ մէկէն միւսն անցնելու ապահով քաջալերութիւն տայ . Այս գործ ուղութիւնն է Իմաստանորոշիւնը :

63 . Օրինակով մը կրնա՞ս հասկցունել :

Օրինակի համար . մէկ քայլով չեմ կըրնալ անցնիլ լայն փոսի մը վրայէ , սակայն անցնիլ կուզեմ . մէջ տեղը փայտ մը կամ քար մը կգնեմ , լայն փոսին երկու հեռաւոր եզերքները քարին կամ փայտին կմտեցընեմ , ալ դժուարութիւն չմնար անցնելու . Ուրիշ օրինակ մ՞ ալ . աչքիս եւ հեռուն եղող առարկային , օրինակի համար , թռչնոյն ուղղութիւնը չեմ կրնալ դիտել . մէջ տեղը առարկայ մը կամ կէտ մը կնշանակեմ . աչքիս ուղղութիւնը այն կէտին վրայ հանգչեցնելուս պէս , առարկային կամ թռչնոյն ուղղութիւնն ալ հոն կհանգչի՝ ինչպէս կը պատահի որսորդ հրացանաւորներու , եւ մէկէն կյաջողիմ գտնել այն աներեւոյթ գիծը , որ աչքէս մինչեւ թռչունը քաշուած է . Այսպէս կուզեմ գիտնալ՝ թէ Թորոսը մա՞րդ է . Թորոսին եւ Մարդոսն մէջ տեղը դնելու յարմար

բան մը կփնտռեմ, ինչպէս քանականութիւնը
և մտօքս կշարեմ. թորոս — քանական — մարդ :
Մտքիս մէջ եղած այսպիսի շարք մը եթէ
բացատրել ուզեմ, կըսեմ .

Ան որ քանական է մարդ է .

Թորոս բանական է .

Ուրեմն թորոսը ճարդ է :

64 . Իմաստասիրութեան կարողութիւնը
միայն մարդոց յատուկ է :

Իմաստասիրութիւնը մեր տկար իմացա-
կանութեան ցուպը կամ գործին է . եթէ ան-
սահման իմացականութիւն մ' ըլլար մեր
ներսը այսպիսի ցպոյ կամ գործւոյ պէտք
բնաւ չէր լինել . Ասկէց կհետեի ' թէ Աս-
տուած , որոյ իմացականութիւնն անպարա-
գրելի է , այս գործւոյն պէտք չունի . անա-
սուններն ' որ իմացական չեն , այս գործւոյ
յարմարութիւն չունին . ուստի իմաստասի-
րելոյ կարողութիւնը միայն մարդոց յա-
տուկ է :

Բ . Իմաստասիրութեան արուեստական շէնք :

65 . Իմաստասիրութեան արուեստական շէնքն ի՞նչ է :

Իմաստասիրութեան արուեստական շէնքը ըսելով կհասկնամ մէկ եզրէ միւսն անցնելու ուղղութեան կանոնի մը վերածուած ըլլալը :

66 . Այս շէնքը քանի՞ եզրէ կբաղկանայ .

Այս շէնքին արուեստը կպահանջէ՝ որ միշտ երեք և միայն երեք եզր գտնուի . մէկով բան մ՝ հաստատել կուզեմք , միւսով բան մը կհաստատենք , երրորդ մ՝ ալ միջնորդ կղենեմք , զորօրինակ . Աստուծոյ Բարի , «Երեւե . սա երեք եզրներով իմաստասիրութեան արուեստականը շինելու համար՝ Աստուծոյ «Երեւե ըլլալու հաստատել կուզեմք . Աստուծոյ Բարի ըլլալու միջնորդ կղենեմք . Աստուծոյ «Երեւե ըլլալու կհաստատեմք , կըսեմք .

Ամէն բարի սիրելի է .

Աստուած բարի է .

Ուրեմն Աստուած սիրելի է :

Գիտնալ պէտք է՝ որ այս իմաստասիրութեան մէջ երեքէ աւելի եզր չկայ , տես

նուաճները կրկնումն են :

67 . Խմաստասիրութեան մէջ քանի՞ նախադասութիւն կկենայ :

Երեք . մէկ նախադասութիւնը վնասուած յարաբերութիւնը պիտի բացատրէ , միւս երկու նախադասութիւնք ալ միջնորդեղրի հետ յարաբերութիւն ունենանին պիտի բացատրեն առաջ մէկը յետոյ միւսը :

Գիտնալ պէտք է . Նախ , որ եթէ միջնորդառնուած եզրը ճշմարտապէս միջնորդեղր չէ , կամ որ նոյն է , միջնորդեղրը հաւասար կամ հասարակ յարաբերութիւնն չունի միւս երկու եզրներու հետ , իմաստասիրութիւնը ուղիղ կամ հետեական չըլլար : Այսպիսի դէպքի մէջ իմաստասիրութեան երկու հեռաւոր կամ լայն եզերքներու մէջ փոխանակ հաստատուն ոտնկոխ մը դնելու , խախտու կամ բնաւ երեւակայական փայտ մը կամ քար մը դնելոյ կնամանի , ուր կարելի չէ ոտք կոխել առանց փոսն իյնալոյ վտանգին :

Երկրորդ՝ եթէ միջնորդեղրին միւս երկու եզերաց կամ միայն մէկ եզրի հետ առանձին ունեցած յարաբերութիւնը պայմանաւոր , սխալ կամ տարակուսական է՝ հետեականութիւնն ալ պայմանաւոր , տարակուսական կամ ոչինչ չըլլայ :

68. Իմաստասիրութիւնն իս կատարող այս եղերը ի՞նչ արուեստական անուն ունին :

Տրամաբանութիւնը իմաստասիրութիւնն իս կատարող այս եղրներուն , իրենց կատարած պաշտօնէն առնելով , արուեստական անուններ տուած է , որք են Ա. . . . , Կր. . . . , Միջին :

69 . Աւագ եզրի պաշտօնն ի՞նչ է :

Իմաստասիրութեան մէջ մեծ ծաւալ մը բացատրող եզրը Ա. . . . եւ կըսուի : Եզրակացութեան ստորագելին՝ ուր որ ալ ըլլայ միշտ Աւագ եզրն է :

70 . Կրտսեր եզրի պաշտօնն ի՞նչ է :

Իմաստասիրութեան մէջ չափաւոր ծաւալ մը բացատրող եզրը Կրտսեր եւ կըսուի : Եզրակացութեան ենթակայն՝ ուր որ ըլլայ միշտ կրտսեր եզրն է :

71 . Միջին եզրի պաշտօնն ի՞նչ է :

Իմաստասիրութեան մէջ Միջին եւրն պաշտօնն է՝ Աւագ եւ Կրտսեր եզրերու հետ իր նոյնութիւնը բացատրել : Եզրակացութեան մէջ բնաւ չկրնար միջին եզր գտնուիլ :

72 . Չեռնարկութիւնն ի՞նչ է :

Իմաստասիրութիւն մը՝ որ մտքի մէջ կատարուելէ ետքն , այս արուեստով կբացատրուի կամ կմարմնանայ Չեռնարկութիւն կըսուի :

Գ. Իմաստասիրութեան շահաւան կերպերը :

73 : Իմաստասիրութեան արուեստական շէնքը քանի՞ կերպ է :

Մեր մտքին իր իմաստասիրութիւնը մարմնաւորելու կամ շինելու կերպին նայելով , հինգ կերպ իմաստասիրութիւն կայ , որք են հաւաքաբանութիւն .

Հնարք .

Փաստորդ .

Երկսայրաբանութիւն .

Համաբարդութիւն :

1°. Հաստատութեան :

74 . Չի՞նչ է հաւաքաբանութիւնը :

Երբոր երեք նախադասութիւն իրարու ետև կարգով մը կբացատրուին իմաստասիրութիւնը Հաստատութեան կըսուի :

Նախադասութեան մէկը ապացուցանելոյ համար ձեռք կառնեմք . ասիկա թնդէ կըսուի :

Նախադասութեան միւսը խնդիր եղածն
ապացուցանելոյ համար կ'ընչեմք . ասիկա
Սկզբունք կըսուի :

Նախադասութեան երրորդն ալ երկու
քէն ելած արդիւնքն է՝ որ Հետեւեալն կըսուի
75 . Ասոնք ուրիշ անուն մը չունին՝ արա-
մաբանութեան մէջ .

Սկզբունքը Մեծագոյն կըսուի , խնդիրը փո-
րագոյն , Հետեւութիւնն ալ՝ Եւրակացու-
թիւնն : Մեծագոյն և փոքրագոյն մէկ հասարակ
անուամբ Նախորդեալ կըսուին :

Մեծագոյն կամ Սկզբունք , Նախորդեալ .

Չուածինք բազմածին են :

Փոքրագոյն կամ խնդիր , Նախորդեալ .

Մեղուն Չուածին է .

Եւրակացու-թիւնն՝ կամ (Հետեւեալն) .

Ուրեմն մեղուն բազմածին է :

Գիտելիք . Հաւաքաբանութիւն մը՝ որ
միշտ այս կազմուածքով է , այսինքն միջին
եզրը միայն եզրակացութեան մէկ եզրին հետ
կապուած է՝ կըսուի Պարզ , ինչպէս էր վերի
օրինակը , յորում Չուածին միջին եզրը եզրա-
կացութեան եզրերէն մէկուն , այսինքն . Մե-
ղուն եզրին հետ միայն կապուած էր , իսկ եթէ
միջին եզրը եզրակացութեան երկու եզրե-
րուն հետ ալ միացած է՝ կըսուի Եւրակացու-
թիւն .

Հասարակապետութիւն մը , եթէ զօրքը
ժողովրդեան հետ միացունէ , չվերածուիր
զինուորական միապետութեան :

Այս ինչ Հասարակապետութիւնը զօրքը
ժողովրդեան հետ միացուցած է .

Ուրեմն այս ինչ Հասարակապետութիւնը
չվերածուիր զինուորական միապետութեան :

Այս հաւաքաբանութիւնը Յօդուածայ կրա-
ուի . որովհետեւ հասարակապետութիւն ենթակայն
եւ զինուորական միապետութեան չվերածուիլ ստորո-
գելին մտած են արդէն Մեծագունին մէջ .

Ուրիշ օրինակ մ' ալ .

Թշուառութիւնք մարդոց վրայ կուգան
կամ 'ի պատիժ մեղաց կամ 'ի վորձ առաքի-
նութեան :

Թշուառութիւնք Յորայ վրայ 'ի վորձ ա-
ռաքինութեան էին .

Ուրեմն Թշուառութիւնք Յորայ վրայ 'ի
պատիժ մեղաց չեկան :

Առջի ձև յօդուածոյները կրնանք Յօդուած-
այ Թշուառութեան անուանել , ետքի ձև եղած-
ներն ալ Յօդուածայ կամակամութեան անուանել :

2. Հնարք .

76 . Ձի՞նչ է հնարքը .

Կպատահի երբեմն իմաստասիրութեան մէջ՝ որ նախադրելոց մէկը յայտնի չդրուիլը լռելեայն իմացուիլը դիւրին կարծելով . այս ատեն իմաստասիրութիւնը Հնարք կամ Եղանակ կըսուի , զորօրինակ .

— Ամեն օձ սողուն է .

Ուրեմն Պօան սողուն է .

— Պօան օձ է .

Ուրեմն Պօան սողուն է .

Այս օրինակաց առաջինին մէջ փոքրագոյնը լռելեայն պիտի հասկնամք , երկրորդին մէջ ալ մեծագոյնը .

3. Փաստորդք :

77 . Ի՞նչ է փաստորդք .

Կպատահի երբեմն՝ որ իւրաքանչիւր նախադրելոց եւ կամ գէթ մէկուն քով ապացոյցը յայտնի կըրուի , եւ այս ատեն իմաստ

տասիրութիւնը փաստորդ կկոչուի , զորօրինակ .

Ի՞նչ որ բարի է սիրելի է . շէ սերը բարին
կտրեի , ինչպէս որ իմացականութեան ալ ճշմարիտը =

Աստուած բարի է . շէ բոլոր բարեաց արարին ,
հեղինակն է սկզբն է .

Ուրեմն Աստուած սիրելի է .

Ուրիշ օրինակ մ' ալ .

Անհունը միայն եւ մի է . շէ երկու անհոտն
իրարու սահման կանցնին , նման երկու ամբաս ժողովեցուց
է շէբար կընցեն .

Աստուած անհուն է .

Ուրեմն Աստուած միայն եւ մի է :

Այս ձեւ իմաստասիրութիւնը կամ փաս-
տորդն աւելի ճարտասանական է քան տրա-
մաբանական :

4. Երկասյութանութեան :

78 . Ի՞նչ է երկասյութանութիւնը :

Կպատահի երբեմն որ մտքերնիս ամբողջ
մը երկուքի կրաժնէ , ցցընելու համար՝ թէ
խնդրոյ տակ եղածին երկու ծայրերն ալ հա-
ւասար են , նման երկբերան սրոյ . եւ այս
ատեն իմաստասիրութիւնը Երկասյութանութեան
կամ Երկաստ կկոչուի . օրինակի համար , մէկն

տասիրութիւնը փաստորդ կկոչուի , զորօրինակ
ի՞նչ որ բարի է սիրելի է . ՂԵ «Երբ Բարին
կտեսէ , ինչպէս որ իմացականութիւնն ալ ճշմարիտը :

Աստուած բարի է . ՂԵ Բոլոր Բարեաց արարելն ,
հեղինակն է «կեղքն է .

Ուրեմն Աստուած սիրելի է :

Ուրիշ օրինակ մ' ալ .

Մնհունը միայն եւ մի է . ՂԵ Երկու անհուն
երբոք սահման կանցնին , նման երկու ամբոս զգոցներու ,
եւ ՂԵրբ կ'ընկն .

Աստուած անհուն է :

Ուրեմն Աստուած միայն եւ մի է :

Այս ձեւ իմաստասիրութիւնը կամ փաս-
տորդն աւելի ճարտասանական է քան տրա-
մաբանական :

4. Երկուսրեանութիւնն :

78 . Ի՞նչ է երկուսրաբանութիւնը :

Կպատահի երբեմն որ մտքերնիս ամբողջ
մը երկուքի կբաժնէ , ցցընելու համար՝ թէ
խնդրոյ տակ եղածին երկու ծայրերն ալ հա-
ւասար են , նման երկբերան սրոյ . եւ այս
ատեն իմաստասիրութիւնը Երկուսրեանութիւնն
կամ Երկուսրեանութիւնն կկոչուի . օրինակի համար , մէկն

Ուրեմն եւ այլն :

Ասոր մէջ բաժանման մէկ մասը , այն է միջակ դեղեցկութեամբ , կամ ուրիշներու նախանձու տեղի չտուող պարկեշտ կին մը ունենալու պարագայն դուրս ձգուած է :

Կ՞ Համաբարդութիւն .

79 . Զի՞նչ է Համաբարդութիւնը .

Երբ մէկէ աւելի հաւաքաբանութիւններ օյնպէս շլթայաբար կըլլան անանկ որ առաջին հաւաքաբանութեան եղբակացութիւնը հետեւեալ հաւաքաբանութեան մեծագոյնը կըլլայ , և նախագասութեանց շլթային մէջ իւրաքանչիւրին ստորոգելիքն հետագային ենթակայն կըլլայ , իմաստասիրութիւնը կըսուի Համաբարդութիւն կամ Շեղձ Օրինակ .

Այս ոք մարդն ազահ է .

Ամէն ազահ անյագ է .

Ամէն անյագ կարօտական է .

Ամէն կարօտական թշուառ է .

Ուրեմն այս մարդը թշուառ է .

Գիտնալ պէտք է նախ որ Համաբարդութիւնը ըսուած իմաստասիրութեան մէջ

այնչափ պարզ հաւաքաբանութիւն կայ՝ որ չափ ընդհանուր որ կայ առաջին և վերջին նախադասութեանց մէջ : Առերևոյթ համաբարդութիւն մը մէկէն կլուծուի՝ եթէ շղթայն քակենք , և վնտուելու ելլենք՝ թէ արդեօք իւրաքանչիւր նախադասութեանց մէջ գտնուած ստորոգելիքները Շեղջին եղբակացութեան ենթակային պատշաճեցան թէ ոչ : Այս կանոնով քակենք վերի համաբարդութիւնը և տեսնենք՝ բո՞ւն թէ առերևոյթ է : Ահաւասիկ .

1 . Ագահը անյագ է .

Այս մարդն ագահ է ,

Ուրեմն այս մարդն անյագ է :

2 . Անյագը կարօտական է .

Այս մարդը անյագ է ,

Ուրեմն այս մարդը կարօտական է .

3 . կարօտականը թշուառ է .

Այս մարդը կարօտական է ,

Ուրեմն այս մարդը թշուառ է .

Երկրորդ՝ ոչ ամէն իրարու յեռեալ նախադասութիւններ օրինաւոր համաբարդութիւն են , ինչպէս է թէմիստոկղի առերևոյթ Շեղջը , զոր կատակի համար կըսէր .

Որդիս մօրը կհրամայէ ,

Մայրը ինձի ,

Եւ Յունաստանի ,

Յունաստան Ասիոյ ,

Ասիա բոլոր աշխարհի ,

Ուրեմն որդիս կհրամայէ բոլոր աշխարհի :

Այս Շեղը ընդհանուր մը չունի , կամ որ նոյն է Արիստոտելեան կամ տրամաբանական սա առածը , թէ ինչ որ դասու ճշ զբոյս կարորոգութի՝ նոյնին մասանց զբոյս ալ կարորոգութի , կը պակսի : Մասնաւորներէ հետեւութիւն չեղեր , ինչպէս որ անհուն զրոյներէ միութիւն մը չգոյանար :

Իմաստասիրութեան գրագիտական շէնքը :

80 . Գրագիտութեան մէջ կգործածուի՞ ձեռնարկութեանց այս կերպերը :

Իմաստասիրութիւննիս բացատրելոյ կամ ձեռնարկելու այս հինգ կերպերն ալ ՚ի գործ կածուին գրագիտութեան կամ բանասիրութեան մէջ , բայց միշտ ընդլայնելով կամ տրամաբանական վտիտ եւ ազագուն կերպարանքը գեր եւ գեղաւէտ երեւցունելով :

Եղիշէի պատմագրութեան , կամ հայ գըրագիտութեան մեղուանոցի , մէջ սա տրա-

մաբանական մերկ հաւաքաբանութիւնը թէ
 Ողջերը կմեռնին .

Կրակը ողջ չէ ,

Ուրեմն կրակը չմեռնիր :

Հետեւեալ կերպով զարդարուած է՝ ուր
 կիտայլէ պատմագիր սուրբ վարդապետին գը-
 րագիտական կիրթ ճաշակը .

Մեռանի այն՝ որ շնչէն եւ շարժի եւ գը-
 նայ եւ ուտէ եւ ըմպէ :

Ե՞րբ տեսեր դու զկրակ զնայուն կամ
 խօսուն կամ գիտուն .

Արդ զոր կենդանի քո չէ տեսեալ՝ մե-
 ռեա՞լ խոստովանիս :

Սա ցամաք Հնարքն ալ թէ

Աստուծոյ քարոզիչներ էք .

Տարերք մի՛ պաշտէք :

Այսպէս զարդարած է .

Քարոզք էիք առաքելական քարոզու-
 թեան :

Արդ զտարե՞րս աստուած խոստովանիք :

Մարդիս մեկնիչ աստուածաբան վար-
 դապետն ալ սա ցուրտ հնարքը թէ

Մարմին եմք Քրիստոսի ,

Ապա չաղտոտենք զինքը .

Այսպէս կզարդարէ .

Մարմին եմք ՚ի մարմնոյ նորա , որպէս
 խստամունքն են , և տիրապէս հաւատա-

ցաք նմա :

Մի՛ ապա աղտեղեցուք զանդամս Քրիստոսի՛ ՚ի շարաւս մեղաց և ՚ի ճենճերս անօրէնութեան :

Հռչակաւոր ճարտարախօսն Ս . Յովհաննուկերբերան սա երկսայրաբանութիւնը՝ թէ ֆահանսան կամ յոռի է կամ արդար :

Եթէ յոռի է զգածուելու չես , որովհետեւ անոր յոռութենէն քեզ մնաս չկայ :

Եթէ արդար է դարձեալ զգածուելու չես , որովհետեւ անոր արդարութենէն քեզ շահ չկայ :

Ուրեմն , ի՛նչ կերպով ալ ըլլայ , քահանային վարքէն զգածուելու չես :

Այսպէս մէջ կբերէ :

Եւ արդ աղէ՛ ասա՛ , ընդէ՞ր խորշիցիս , յոռի ինչ իցէ վասն ա՛յնորիկ խորշիցիս . քեզ զի՞ փոյթ իցէ . որ չէն յոռի՛ նա քեզ պարգևեացէ զամենայն բարութիւնս . չէ ինչ քեզ մնաս ՚ի նորա յոռութենէն . զի ըստ հաւատոցն քոց վճարիցի քեզ ամենայն Աստուծոյ :

Նա և ո՛չ յարդարոյն օգուտ իցէ քեզ առանց քոց հաւատոցդ . Երբեմն երնջովքն գործեաց գործ Աստուած , յորժամ զտասպանակն բարձեալ բերէին յայլազգեաց . քանզի այնպէս կամեցաւ փրկել զժողովուրդն :

Սրդ զայս ամենայն 'ի միտ առեալ և այլն՝
Մարգիս մեկնիչ վարդապետը սա երկ-
սայրաբանութիւնը՝ թէ

վարդապետին կամ դուն տուիր կամ ու-
րիշը .

Եթէ դուն տուիր իրաւունք չունիս հիմա
բամբասելու .

Եթէ ուրիշները տուին , ալ աւելի իրա-
ւունք չունիս բամբասելու .

Ուրեմն ինչ կերպով ալ ըլլայ՝ վարդա-
պետը, քիչ մը գոյաւոր ըլլալուն համար, բամ-
բասելու իրաւունք չունիս .

Գրադիտական յաջողակ ճաշակով կզար-
դարէ .

Զայր վարդապետ եթէ տեսանեն՝ որ բա-
րեքիկ հանդերձիկ ազանիցի, եւ զմի ոք ար-
բանեակ ունիցի՝ որ զկարեւոր պէտս նորա
վճարէ, զի մի՛ անձամբ ջրբեր լինիցի եւ փայ-
տակոտոր եւ հրավառ, եւ 'ի կարեւորսն
գոյաւոր իցէ՝ բամբասեն, երգիծանեն . մե-
ծատուն է, ասեն, զի՞ արդ զայլս կարիցէ
յանդիմանել : Մինչեւ ցե՞րբ անմտանամք,
աղէ՛ ասացէ՛ք, չիցէ՞ բաւական մեր կարիքն
մեզ 'ի տանջանս, այլ եւ 'ի բամբասանացն
յաւելումք մեք վրասս :

Եթէ քո ինչ տուեալ է՝ զոր ունի նա,
ո՞չ զվարձան կորուսանես բամբասանօքն . եւ

Թէ քո իսկ տուեալ է , բնաւ ընդէ՞ր բամբ
բասես . եթէ գիտէիր՝ թէ աւելաստացու է ,
զի՞ բնաւ ետուր եւ դարձեալ բամբասես .

Իսկ եթէ այլոց տուեալ է , եւ դու զայդ
առնիցես , եւս անհնարին աղէտք են . զի
չետուր ինչ , եւ բամբասես զայն ինչ՝ զոր
այլքն բարի արարին :

Գեղեւէ . Բանասէր մը պարտաւոր է միշտ
տրամաբանական անպաճոյճ նիւթ մը զար-
դարանօք մատուցանել ունկնդրաց ականջին .
Իսկ տրամաբան մը պարտաւոր է ճարտասա-
նական փերեւերտեալ գրուած մը մերկա-
ցունել իր զարդերէն եւ քննել ըստներքին
եւ բուն կերպարանաց . զի զարդերը կամ
ոսկեփայլ երեւոյթները շատ անգամ իմաս-
տասիրութեան խիստ նիւթը թանգուղերու
համար են . աղալեղու իմաստակի մը անճոռ-
նի լեզուադարութիւններէն բան մը ըսել չէ
խաբուիլ մէկուն , եթէ տրամաբանական կո-
րով եւ ճշգրութիւն ձեռք չառնէ :

Գ. Կանոնի Հաստատութեան Մեծն :

81 . Հաւաքաբանութիւն մը ի՞նչ կանոններով կշինուի :

Հաւաքաբանութիւն մը շինելու ութ կանոն կայ :

82 . Ո՞րն է առաջին կանոնը :

Կանոն առաջին . Հաստատութեան Տէջ երեւեմ-
 Ե- Տիայն երեւեղր դիտի քրոնոսի . Կրօնք , Աստ ,
 Մեջն : Ուստի այն բառերը՝ որ հոմանուն
 են , հաւաքաբանութեան մէջ մտցունել , առանց բացայայտութեան , այս կանոնին հակառակ է . զի մէկ հաւաքաբանութեան մէջ երեքէ աւելի եղբ մտած կըլլայ : Երբոր ըսեմ .

Ամէն մայր ծառ է .

Եղիսաբեթ մայր է .

Ուրեմն եղիսաբեթ ծառ է :

Մայր բառը հոմանունաբար առնուած ըլլալով , այսինքն մեծագունին մէջ մայրի՝ փոքրագունին մէջ մօր նշանակութեամբ , մէկ հաւաքաբանութեան մէջ չորս եղբ մտած է , հետեւապէս սխալ կամ անհետեւական է :

83 . Ո՞րն է երկրորդ կանոնը :

կանոն երկրորդ . Եզրակացութեան եզրերը նա-
խադրելոց մեջ գործած եզրերէն աւելի ընդարձակ պիտի
չլլան : Որովհետեւ մասնաւորէ յընդհանուրն
հետեւութիւն չեղեր : Օրինակ .

Մարդոց ոմանք սեւամորթ են ,

Եւրոպացին մարդ է .

Ուրեմն եւրոպացին սեւամորթ է :

Քանի մը մարդոց սեւամորթ ըլլալէն կրնայ
հետեւիլ՝ թէ Եւրոպացին ալ սեւամորթ է :

§ 84 . Ո՞րն է երրորդ կանոնը .

կանոն երրորդ . Եզրակացութեան մեջ բնառ միջին
եւր պիտի չգործուի : Որովհետեւ խնդրէ դուրս
բան մը ձրի մտցունել է ձեռնարկութեան
մէջ : Օրինակ .

Ամէն բարի սիրելի է :

Աստուած բարի է .

Ուրեմն Աստուած բարի և սիրելի է :

Այս ձեռնարկութիւնը այն միայն կա-
պացուցանէ՝ թէ Աստուած սիրելի է , պայմա-
նաւ՝ թէ Բարի է , և ոչ թէ բարի ըլլալը կա-
պացուցանէ . որովհետեւ Աստուած և Բարի եզ-
րերուն մէջ միջնորդ եզր մը չկայ :

85 . Ո՞րն է չորրորդ կանոնը .

կանոն չորրորդ . Միջին եզրը պիտի է՝ որ
գէշ անգամ մը ընդհանուր առնուած ըլլայ , կամ , ինչ-
պէս ուրիշ արամաբանք կրտեն , Բարիեալ ըլլայ =
Եթէ միջին եզրը երկու նախադրելոց մէջ ալ

մասնաւոր կամ անբաշխ առնուի՝ կարելի է եզրակացութեան երկու եզրերը ամբողջի մը երկու զատ զատ մասերուն հետ բաղդատուած ըլլան, որով միջին եզր մը ունեցած չըլլան, զորօրինակ .

Քանի մը մարդ գող են .

Քանի մը մարդ հաւատարիմ են .

Ուրեմն քանի մը հաւատարիմ գող են :

Այս ձեռնարկութիւնը մէկ մը չէ . որովհետեւ միջին եզր մը չկայ՝ որ երկուսը մէկ մը չինէ : Քանի մը մարդ եզրը մեծագունին մէջ մարդ ամբողջին մէկ մասը միայն առած է՝ հաստատութեանը դուրս ձգելով, փոքրագունին մէջ ուրիշ մաս մ' առած է զորեւ զուրկողելով . որ ըսել է՝ եզրակացութեան երկու եզրերը երկու տարբեր եւ ոչ նոյն եզրերու հետ բաղդատուած ըլլալուն համար՝ իրարու մօտ վարկաբարակի մնալնին բաղդատութիւն մը վճարած չլինար ենթագրել :

86 . Ո՞րն է հինգերորդ կանոնը :

Կանոն հինգերորդ . Երկու ձեռնարկան նախադասութիւնէ հետեւին շեւքեր : Որովհետեւ երկու ժխտականներն ստորագելին եւ ենթակայն մի և նոյն միջին եզրէ կղատեն, երբ երկու բան մի և նոյն բանէ զատուած են, իրենց ալ նոյն բանը ըլլալնին կամ չըլլալնին քնաւ չհետեւիր, զորօրինակ .

Սպանիացիք Տաճիկ չեն .

Տաճիկները քրիստոնեայ չեն .

Չենք կրնար հետեւցունել՝ թէ

Ուրեմն սպանիացիք քրիստոնեայ չեն ,

կամ չինացիք քրիստոնեայ են .

87 . Ո՞րն է վեցերորդ կանոնը .

Կանոն վեցերորդ . Երկու հասարական նախարաստեփաններէ ժիտուան իւ շնորհիւ . որովհետեւ եզրակացութեան երկու եզրերու ուրիշ երրորդ եզրի մ' հետ միանալն ու չմիանալը նոյն և մի ձեռնարկութեան մէջ չպատահիր . Օրինակ .

Հայերը քրիստոնեայ են .

Կարնեցին հայ է ,

Ուրեմն կարնեցին քրիստոնեայ չէ .

Կարնեցի և քրիստոնեայ եզրը հայ եզրին հետ միացած են Նախադրելոց մէջ , իսկ չեն միացած եզրակացութեան մէջ . ասիկա հակասութիւն է .

88 . Ո՞րն է եօթներորդ կանոնը .

Կանոն եօթներորդ . Եզրակացութեանը յիշուող հասին հետեւեփանն է . այսինքն եթէ երկու նախադրելոց՝ մէկը ժխտական է՝ եզրակացութիւնն ալ ժխտական կըլլայ , եթէ մասնաւոր է՝ մասնաւոր կըլլայ . Օրինակ .

Նախադրելոց մէկը ժխտական .

Բոլոր բուսականք անշունչ են ,

Ձիերը բուսական չեն ,

Ուրեմն ձիերը անշունչ չեն :

Չենք կրնար ըսել .

Ուրեմն ձիերը անշունչ են ,

Նախադրելոց մէկը մասնաւոր .

Ամէն եղջերաւոր որոճացող է .

Թաթահերձներէն ոմանք եղջերաւոր են ,

Ուրեմն . . . ոմանք որոճացող են .

Չենք կրնար ըսել .

Ուրեմն ամէն թաթահերձ որոճացող է ,

89 . Պատճառն ի՞նչ է այս կանոնին .

Պատճառն որ՝ եթէ իմաստասիրութեան մը մէջ ժխտական նախադասութիւն կենայ , միջին եզրը եզրակացութեան մէկ մասին հետ չմիաբան ըլալով՝ երկուքն իրար չկրնար բերել , որ հաստատական եզրակացութեան համար հարկաւորն է : Եթէ իմաստասիրութեան մէջ մասնաւոր նախադրեալ մը կենայ , Միջին եզրի յարաբերութիւնը՝ որ նախադրելոց մէջ կրտսեր և Սւազ եզրերու հետ նոյն և մի ընդարձակութեամբ չէր , ընդհանուր շինելնուս պէս՝ եզրակացութեան մէջ գողաբար և առանց տրամաբանական հիման կրստուարանայ :

90 . Ո՞րն է ութերորորդ կանոնը .

Կանոն ութերորդ . Երկու մասնաւոր նախադրեալ

«...իւններէ հետեւ...իւն չեւեր :

Հարուստներ կան՝ որ խենթ են .

Մեծարոյ մարդիկ կան՝ որ հարուստ են .
Չհետեւիր բնաւ՝ թէ

Ուրեմն մեծարոյ մարդիկներ կան՝ որ
խենթ են .

91 . Պատճառն ի՞նչ է այս կանոնին :

Պատճառն որ՝ նախադասութեանց կամ
երկուքը հաստատական պիտի ըլլան, եւ կամ
մէկը հաստատական եւ միւսը ժխտական պի-
տի ըլլայ . Արդ եթէ երկուքն ալ հաստա-
տական ըլլան, որովհետեւ հաստատական նա-
խադասութեան մը ստորոգելին միշտ մաս-
նաւոր կամ անբաշխ առում մ' ունի , եւ
նոյն չափով ենթակայն ալ մասնաւոր կըլլայ ,
կհետեւի այն ատեն՝ թէ միջին եզրը երկու
անգամին ալ անբաշխ առնուելով հետեւու-
թիւն մը չդոյանար : Իսկ եթէ նախադրելոց
մին ժխտական ըլլայ , եզրակացութիւնն ալ
որովհետեւ , ըստ եօթներորդ կանոնի , ժրխ-
տական պիտի ըլլայ , նախադրելոց մէկն ալ
հարկաւ ընդհանուր պիտի ըլլայ . որովհետեւ
երբոր եզրակացութիւնը ժխտական է , նո-
րա ստորոգելին ալ , ինչպէս նաեւ բոլոր ժրխ-
տականներու ստորոգելին , բաշխեալ կամ
ընդհանուր պիտի ըլլայ . այն ատեն ստորո-
գելին՝ որ մեծագունին մէջ Աւագ եզրն է
ընդհանուր պիտի առնուի , ըսել է ընդհա-

Նուր նախադրեալ մը պիտի ունենանք, այն
ատեն ալ այս կանոնին սխալը չմնար :

92 . Ժխտականաց ստորագելին ինչո՞ւ բաշ
խեալ կըլլայ :

Ժխտականաց ստորագելոյն՝ բնական
բան մ' է բաշխեալ կամ ընդհանուր առնը-
ուիլը, մտադրութիւն ընողը շուտով կհաս-
կնայ . որովհետեւ երբոր ըսեմ .

Ձինացին քրիստոնեայ չէ .

Քրիստոնեայ ստորագելին բոլոր նշանակու-
թեամբ կամ համօրէն ժխտուած կըլլայ չե՞ս
ցոյն վրայ : Բայց երբոր ըսեմ .

Գաղղիացին քրիստոնեայ է .

Քրիստոնեայ ստորագելին իւր բոլոր լու-
թեամբ գումարուած և սպառած չըլլար բը-
նաւ Գաղղիացոյն վրայ . շատ ուրիշ ազգեր ալ,
սպանիացի, իտալացի, անգղիացի, հայ,
յոյն կմնան՝ որոց նոյնպէս կպատշաճի քրի-
ստոնեայ ստորագելին :

Ե . Ձև + Լ Եղանակ + Հաստատման լեզու :

93 . Հաւաքաբանութեան ձեւն ի՞նչ է :

Երկու նախադասութեանց և կամ նա-
խադրելոց մէջ Մեջն եւրե տեղափոխութիւնը

Չ. Հաստատութեան կկոչուի :

94. Հաւաքաբանութիւնը քանի՞ ձև ունի :

Ձաւաքաբանութեան բուն ձեւը երեք է :

Ա. Միջին եզրը մեծագունին մէջ են թակայ՝ փոքրագունին մէջ ստորագելի ընել :
Օրինակ .

Ամէն ճարտ բանական է .

Տիգրանը ճարտ է ,

Ուրեմն տիգրանը բանական է :

Բ. Միջին եզրը երկու նախագրելոց մէջ ալ ստորագելի ընել : Օրինակ .

Ջինացին + բնաստեայ չէ .

Հայը + բնաստեայ է ,

Ուրեմն Հայը չինացի չէ :

Գ. Միջին եզրը երկու նախագրելոց մէջ ալ ենթակայ ընել : Օրինակ .

Ամէն իմաստան մեծարու է ,

Իմաստաններուն շատը աղքատ է .

Ուրեմն կայ աղքատ՝ որ մեծարու է :

Գեորգե՛ + . Չորրորդ ձեւ մ՝ ալ կայ՝ որ է միջին եզրը ստորագելի ընել մեծագունին՝ եւ ենթակայ փոքրագունին մէջ , զորօրինակ .

Ամէն մոլորութիւն ծածկեալ սպռնեան է .

Ամէն ծածկեալ սպռնեան դրութեան հիմն կըլլան ,

Ուրեմն ամէն մոլորութիւն դրութեան մը հիմն կըլլան ,

Քայց գործածութիւնն այնչափ բնական չըլլալուն համար զանց կընենք . որովհետև մանաւանդ թէ այս վերջին ձևով ներկայացուած ձեռնարկութիւն մը պզտիկ փոփոխութեամբ առաջին ձևոյն կդառնայ , զորօրինակ .

Ամէն ծածկեալ ստորեւն դրութեան հիմն կըլլայ .

Ամէն մոլորութիւն ծածկեալ ստորեւն է , Ուրեմն ամէն մոլորութիւն դրութեան մը հիմն կըլլայ :

Ինչպէս որ կտեսնուի այս ձեռնարկութիւնը առաջին ձեւն ունի , այսինքն միջին եզրը մեծագունին մէջ ենթակայ փոքրագունին մէջ ստորոգելի է , որ դարձաւ մի միայն նախադրելոց տեղափոխութեամբ , այսինքն մեծագոյնը փոքրագոյն՝ և փոքրագոյնը մեծագոյն ընելով :

Յ՞ . Հաւաքարանութեան եղանակն ի՞նչ է :

Հաւաքարանութեան իւրաքանչիւր ձևոյ մէջ՝ նախադասութեանց կամ բացատրեալ դատմանց ֆանակի եւ Որպիսութեան կողմանէ (Տ՛ 40 — 46) կերպ կերպ շրջուցեալ հաստատարանութեան կկոչուի :

1°. Զե- Առաջին :

96 . Հաւաքաբանութեան առաջին ձեւը քանի՞ եղանակ ունի .

Հաւաքաբանութեան առաջին ձեւը չորս եղանակ ունի . կանոնն այս է , որ նախ՝ փոքրագոյնը միշտ հաստատական ըլլայ եւ ոչ բնաւ ժխտական . երկրորդ՝ մեծագոյնն ալ միշտ ընդհանուր ըլլայ եւ ոչ բնաւ մասնաւոր .

Ա . Նախադրելոց երեքն ալ ընդհանուր հաստատական .

Ամեն հոլորակին ճշմարտութեան աւելին կամ պակասն է .

Բոլոր հերետիկոսութիւնք հոլորակն են , Ուրեմն բոլոր հերետիկոսութիւնք ճշմարտութեան աւելին կամ պակասն են .

Բ . Նախադրելոց մեծագոյնն ընդհանուր ժխտական , փոքրագոյնն ընդհանուր հաստատական , եզրակացութիւնն ընդհանուր ժխտական .

Կենդանաշինք՝ ձուածիններու չափ բազմաթիւն չեն .

Ամեն ոչխար կենդանաշին է .

Ուրեմն բնաւ ոչխար մը ճուածիններու
չափ բազմածին չէ :

Գ. Նախադրելոց մեծագոյնն ընդհանուր
հաստատական , փոքրագոյնն և եզրակացու-
թիւնը մասնաւոր հաստատական :

Փոքր կենդանիք քան զմեծերը բազմածին են,
խեչափառը փոքր կենդանի է ,

Ուրեմն խեչափառը բազմածին է :

Գ. Նախադրելոց մեծագոյնն ընդհանուր
ժխտական , փոքրագոյնը մասնաւոր հաստա-
տական , եզրակացութիւնը մասնաւոր ժրխ-
տական :

Բնաւ մեծ կենդանի մը փոքր կենդանւոյ չափ
(համեմատութեամբ) շատակեր չէ :

Գոմէշը մեծ կենդանի է ,

Ուրեմն գոմէշը փոքր կենդանւոյ չափ
շատակեր չէ :

2°. Ձե- Երեւոյր :

97 . Հաւաքաբանութեան երկրորդ ձևը
քանի^o եղանակ ունի :

Հաւաքաբանութեան երկրորդ ձևն ալ
չորս եղանակ ունի . կանոնն այս է , որ նախ
երկու նախադրելոց մին ժխտական եւ եղ-

րակացութիւնն ալ հարկաւ , ըստ եօթներորդեկանոնի (Տէ՛ս 88) , ժխտական ըլլայ . երկրորդ մեծագոյնն ալ միշտ ընդհանուր ըլլայ :

Ե . Մեծագոյնն ընդհանուր ժխտական , փոքրագոյնն ընդհանուր հաստատական , եզրակացութիւնն ալ ընդհանուր ժխտական :
Վարդապետութիւն մը առանց ճշմարտութեան գէթ ստուերի դրո՛ւիւն չկրնար լինել :

Ամէն հերետիկոսութիւն դրո՛ւիւն մ' է .
Ուրեմն բնաւ հերետիկոսութիւն մը առանց ճշմարտութեան գէթ ստուերի չէ :

Բ . Մեծագոյնն ընդհանուր հաստատական , փոքրագոյնն ընդհանուր ժխտական , եզրակացութիւնն ալ ընդհանուր ժխտական :

Ամէն թեփոտ կենդանի յո՛ւստի է .

Բնաւ կովերը յո՛ւստի չեն :

Ուրեմն բնաւ թեփոտ կենդանի մը կով չէ :

Գ . Մեծագոյնն ընդհանուր ժխտական , փոքրագոյնը մասնաւոր հաստատական , եզրակացութիւնը մասնաւոր ժխտական :

Բնաւ պապական մը Բողո՛սական չէ .

Հայերէն ոմանք Բողո՛սական են .

Սպա հայերէն ոմանք պապական չեն :

Դ . Մեծագոյնն ընդհանուր հաստատական , փոքրագոյնն և եզրակացութիւնը մասնաւոր ժխտական :

Ամէն մազոտ չորքոտանի կենդանիներէն է .
կենդանիներէն մաս մը կենդանիներէն չէ ,
Ուրեմն կենդանիներէն մաս մը մազոտ չորքոտանի չէ :

3. Զ- երրորդ :

98 . Հաւաքաբանութեան երրորդ ձևը քանի՞ եղանակ ունի :

Հաւաքաբանութեանց երրորդ ձևը վեց եղանակ ունի . կանոնն այս է , որ նախ՝ փոքրագոյնը միշտ հաստատական ըլլայ . երկրորդ՝ եզրակացութիւնը միշտ մասնաւոր :

Ա . Մեծագոյնն և փոքրագոյնն ընդհանուր հաստատական , եզրակացութիւնը մասնաւոր հաստատական :

Ամէն Մ^ոլեի^նի^նը թունաւոր է .

Ամէն Մ^ոլեի^նի^նը բոյս է ,

Ուրեմն բոյս կայ՝ որ թունաւոր է :

Բ . Մեծագոյնն ընդհանուր ժխտական , փոքրագոյնն ընդհանուր հաստատական , եզրակացութիւնը մասնաւոր ժխտական :

Բնաւ հոյ՛ն մը սիրոյ արժանի չէ .

Ամեն հոյ՛ն թշուառ է .

Ուրեմն թշուառներէն ոմանք սիրոյ արժանի չեն .

Գ . Մեծագոյնը մասնաւոր հաստատական , փոքրագոյնը ընդհանուր հաստատական , եզրակացութիւնը մասնաւոր հաստատական .

Տոնկերէն ոմանք թունաւոր են .

Ամեն րոնկ գետնաբոյս է .

Ուրեմն գետնաբոյսներէն ոմանք թունաւոր են .

Դ . Մեծագոյնն ընդհանուր հաստատական , փոքրագոյնն և եզրակացութիւնը մասնաւոր հաստատական .

Մարդիկներէ ամեն հարուստ կմեծարուի .

Հարուստներէն ոմանք խենթ են ,

Ուրեմն խենթերէն ոմանք մարդիկներէ կմեծարուին .

Ե . Մեծագոյնը մասնաւոր ժխտական , փոքրագոյնն ընդհանուր հաստատական , եզրակացութիւնը մասնաւոր ժխտական .

Կճղակաքաչիներէն ոմանք որոճացող չեն .

Ամէն կճղակաքաչի չորքոտանի է .

Ապա չորքոտանեաց ոմանք որոճացող չեն .

Զ . Մեծագոյնն ընդհանուր ժխտական , փոքրագոյնը մասնաւոր հաստատական , եզ

բակացութիւնը մասնաւոր ժխտական :

Բնաւ հեշտութիւն մը , որ ետեւէն ապաշաւ կրերէ , սիրելի չէ :

Հեշտութիւններէն ոմանք հոգւոյ կիրքեր են :

Ապա հոգւոյ կիրքերէ ոմանք սիրելի չեն :

Գիտնալ պէտք է՝ որ հաւաքաբանութեան այս երեք ձևերն ալ իրենց նախադրելոց եղանակաւորութիւններովը իմաստասիրութեան բոլոր կարելի կանոններն ունին գրեթէ մեքենայօրէն , իմաստասիրութիւն մը կամ ձեռնարկութիւն մը՝ որ այս կանոններէն դուրս է՝ առերեւոյթ և խաբէական կամ սուփեստական է :

Զ . Իմաստասիրութիւն :

99 . Զի՞նչ է իմաստակութիւնը :

Այն խաբէական ձեռնարկութիւնը , զոր մէկը տգիտաբար կամ յամառութեամբ ձեռք կառնէ , և անով չապացուցուած եզրակացութիւն մը ապացուցուած կհամարի կամ համարել տալ կուզէ , իմաստասիրութիւն կամ իտեհութիւն կկոչուի :

100 . Ուղիղ ձեռնարկութեանց կանոնները հերքեք չե՞ն իմաստակութիւնները ցը-

րելու .

Ուղիղ ձեռնարկութեանց կանոններու գիտութիւնը թէպէտ կճանչցունէ իմաստակութիւնը , սակայն ` որովհետև գարշելի օրինակները հետևելի յարացոյցներէն աւելի կազդեն 'ի զգուշութիւն , գէշ չըլլար ` եթէ պատիր իմաստասիրութեան գէթ գլխաւոր աղբիւրները կամ գէպքերը ուսանիմք .

101 . Քանի՞ տեսակ են իմաստակութիւնք .

Գլխաւորապէս երկուքի կբաժնուին , Ֆեյտանական և Տրամաբանական .

102 . Որո՞նք են քերականականներն .

Բառերուն քերականական իմաստը բանին գալու կերպով գործածելը Ֆեյտանական իմաստակութիւն կըսուի . ասիկա Միջին եզրի երկդիմութիւնն է , ուստի կրնանք կէ՝ — Դրամաբանական խարէութիւն կամ իմաստակութիւն անուանել .

Մխիթար Գոշ աղգային հանճարեղ առականխօսը կպատմէ .

Ի սերմանց է և անուանեալն «րջնրեղ» զոր լուեալ «րջն» , 'ի ցաւել որովայնին առեալ եկեր՝ կարծելով ղեղ ինքեան վասն անուանն , եւ ինչ ոչ օգտեալ՝ ասաց . Ո՛ խուբու և ճանդի , ո՛րքան բարի էք որովայնի .

Ըսել կուղէ իմաստուն հեղինակը՝ թէ այս

անմիտ անասնոյն պէս բառերուն առերևոյթ իմաստը իւրեանց պէտքին յարմարցունելով ուղած եզրակացութիւննին ձեռք բերելու պատիր վստահութեան բռնուած մարդիկ կրնան ըլլալ :

Այս իմաստակութիւնը արուեստական բառով մը Հոմանոսիան խաբէութիւն ալ կըսուի :

103 . Ո՞րոնք են տրամաբանականները :

Չեռնարկութեան մը նախադրելոց և եզրակացութեան վերաբերութեան մէջ սպրդած իմաստակութիւնները Տրամաբանական կը կոչուին , և սովորաբար ութ են :

104 . Ո՞րն է առաջինը :

Անբխիւնն ինդրոյ : Ասիկայ կպատահի խնդրոյն նիւթը իրարմէ տարբեր նկատող վիճաբաններու մէջ : Յոյն իմաստասէրներու եւ Արիստոտելի մէջ երբեմն պատահած է այսօրինակ վիճաբանութիւն Ա՛էն իրոյ «Կեղծ թէ խնդրոյն վրայ , Արիստոտել «Կեղծ բառով իրաց արեւել կամ բաղադրութեան արմատները կհասկնար , և անոր վրայ իւր շահատակութիւնը յառաջ կտանէր . Յոյն իմաստասէրք ալ նոյն բառով գերազոյն էակը կամ ամէն էակաց արեւել պարճաւը կհասկնային , եւ իրարու դէմ իրարու չնկատած խնդրոյն վրայ յանօգուտս կվիճաբանէին , կամ

որ նոյն է, խնդրէ գուրս բան ապացուցանելոյ կճգնէին :

Հակառակորդին տալիք պատասխան չունեցողները շատ կբանեցունեն այս խարէ- ութիւնը : Երբեմն երկու հոգի իրարու դէմ վէճի կբռնուին , գլուխնին տաքնալուն պէս՝ կսկսին ընդդէմ համեստութեան զիրար թշնամանել 'ի կրօնս կամ 'ի բարոյականս :

Այս խարէութիւնը խնդրէ քանի որ խնդրոյ վրայ մէկը վէճի կբռնուի , նոյնը չլուծած նեղն իյնալուն պէս պարտութիւն չխոստովանիր , այլ ձեռք կառնէ նոյն խնդրոյն ուրիշ մէկ պարագայն կամ բոլորովին նոր նիւթ մը : Օրինակի համար . մէկը կը յարձակի սահմանադրական կառավարութեան բնութեան դէմ , եւ կուզէ ապացուցանել՝ թէ ասիկա ըստ էութեան բարեւոյն կառավարութեան չէ , ահաւասիկ բուն խնդիրը . երբոր ասիկայ չյաջողի ապացուցանել՝ կձգէ և կսկսի ապացուցանել , թէ մեր պէճը այստեղ արեւելի մեր այսօրինակ կառավարութեան մը վրայ ուրիշ բան չլինեցաւ : Տարբեր է ասիկա առաջին նիւթէն . որովհետեւ ուրիշ է վարչութիւն մը ըստ ինքեան , ուրիշ է անոր գործածութեան պարագայները : Վարչութեան մ' օգտակարութիւնը ժողովրդին բարքէն ալ կկախուի :

105 . Ո՞րն է երկրորդը :

Խնդրոյ քակ եղածը ապացոյցուած ենթադրել :
Դպրոցականաց Մտորողութիւնն սկզբան ըսածն է ,
որ երկու կերպով կըլլայ . մէկ մը՝ մի և նոյն
նախադասութիւն փաստ և եղբակացութիւն
միանգամայն ընելով . մէկ մ' ալ երկու նա-
խադասութիւն փոփոխակի փաստ շինելով :
Օրինակ առաջնոյն .

Լրագրաց ազատութիւնը երկրին յառա-
ջագիմութեան շահաւոր է . վասնզի ամեն
մարդու երկրի մը ո՞ր եւ է պարագայներուն
վրայ ըրած գիտողութիւններն հրատարա-
կուելէն մեծամեծ բարիք կհետեւին .

Այս խօսքին մէջ ասնչի շողկապէն առաջ
ըսուածը եղբակացութիւնն է , վերջինն ալ անոր
փաստը . բայց բնաւ իրարմէ տարբերութիւն
չունին . բոլոր ձեռնարկութիւնն այս է . Լը-
րագրաց ազատութիւնը երկրին յառաջագի-
մութեան շահաւոր է . քանզի լրագրաց ա-
զատութիւնը երկրին յառաջագիմութեան
շահաւոր է : Տարբերութիւնն առերեւոյթ
կամ բացատրութեան կողմանէ է . ուստի այս
կերպ բացատրութիւններ կըսուին Խօսորնակ :
Օրինակ երկրորդին .

Մեղուն բազմածին է . որովհետեւ ձու-
ածին է : Մեղուն ձուածին է . որովհետեւ
բազմածին է :

Այս խօսքին մէջ երկու նախադասու-
թիւն իրարու փաստ են, երրորդ մը չկայ՝
որ զիրենք վաւերացունէ. Այս կերպ ձեռ-
նարկութիւնները մէկ շրջանի մէջ դառնալ
են, ասոր համար Շրջանի մէջ ասորիւ կամ Յո-
ւնի շրջան կկոչուին :

Այս իմաստակութեան տակ կերթան բո-
լոր այն պատճառաբանութիւնները՝ որ խըն-
դրոյ տակ եղածէն տարբեր սկզբունք մը չու-
նին, և բոլոր այն իմաստասիրութիւններն՝ յո-
րում անյայտ կամ անստոյգ բան մը՝ ուրիշ
նոյնպէս անյայտ կամ անստոյգ բանով մը
հաստատել կուզուի : Ախալ սահմաններն ալ
այս կարգէն են՝ յորում ոչ թէ բառին իրա-
կան նշանակութիւնը կտրուի՝ այլ ուրիշ ա-
նուններով մի եւ նոյն խօսքը կկրկնուի, ինչ-
պէս Հօպս անգղիացին կսահմանէր. Ազատու-
թիւնն է արտիստութիւնն յամենայն արգելից եւ խոշոր-
գործերէ : Այսպիսի խօսքեր ոչ թէ սահման
են՝ այլ յորն նոյնաբանութիւններ :

106 . Ո՞րն է երրորդը :

Ոչ պարճառ փոխանակ պարճառի : Մովորական
իմաստակութիւն մ' է այս յորում մարդիկ
չատ առիթներով կիյնան, գլխաւորապէս
երկու են այս առիթները :

107 . Ի՞նչ է առաջին առիթը :

Առաջինն է Տգիտութիւնն : Մարդիկ սովո-

ըստ Բերադ էն դէպ 'ի ենթադրութիւն
 վաղելու . որովհետեւ շատ դիւրին կուգայ Եր-
 կայն և տարժանելի փորձերու ձանձրութեանց
 դէմ մտքերնին եկած ենթադրութեան ա-
 պաստանիլ և հետեւականութեան կարթն
 առանց երկիւղի կլելը . Այս կերպով էր՝ որ
 շատ փիլիսոփայներ Բնութեան դասակարգութեան վեր-
 նախ մտացածին պատճառին բիւրաւոր ար-
 դիւնքներ կրնծայէին . Խնդիր կըլլայ , օրի-
 նակի համար , այս փիլիսոփայներուն մէջ թէ
 Ինչո՞ւ զրո՞վ լեցո՞ւն ամանի ճշ մեջ զորք ստեղծան պե-
 ամանը կհորի . այս պատճառը կուտային . ո-
 ղովհետեւ ջուրը խտանալով ամանին մէջ պա-
 րապ տեղ կմնայ , բնութիւնը որովհետեւ
 դատարկութիւն չսիրեր՝ ամանին պարա-
 պութիւնը լեցունելու համար կբռնանայ ,
 ամանն իւր կողմէն կրնդդիմանայ՝ անոր հա-
 մար կկտորի . որ ընդհակառակն գիտցուած
 բան մ' է՝ թէ սառած ջրոյն զանգուածը կը-
 մեծնայ , և առջի տեղը չսեղմուելէն՝ ամա-
 նին բռնութիւն կրնէ և կկտորէ .

Խնդիրը չապացուցանող շինծու , ան-
 յարմար և հեռաւոր պատճառները այս
 սեռի իմաստակութեանց տակ կերթան , նը-
 ման այն պատճառաբանութեանց՝ որովք
 Եղովբոսի գայլը գառնուկին ջուրը պղտորե-
 լու յանցանքը հաստատել կուզէր .

108 . Ի՞նչ է երկրորդ առիթը :

Երկրորդն է Ռանյանսոսնիւն , որով ազիտութիւնը մեզ ամօթ կհամարինք , եւ խոստովանելու տեղ կաճապարիմք երեւակայական պատճառներ հնարել : Ռանյանսոսներու եթէ հարցունես՝ թէ ինչո՞ւ քաղկեդոնէ կարնի . կպատասխանեն . Ռոմէոս երկն ինչնիւն ինքեան հանելու կարողութեան ունի :

Եւրոպայէն առաջին անգամ մեծ ժամացոյց մը կտարուի Չինաստան . այս երկրին մարդիկը՝ որովհետեւ ամենէն խելացի եւ արուեստաւոր ազգը զիրենք համարելու կոյր հպարտութիւն մ՝ ունին , ժամացոյցը տեսնելով կզարմանան . և եթէ հնարելու մէջ առաջինը չերզանք՝ դէթ ամէն բանի պատճառ եւ բնութիւն ճանչնալու հանճարնիս արտօրնօք ցուցնենք ըսելով , սահմանեցին՝ թէ ասիկա մեքենայ մ՝ է որ ցոցանոց զօրութիւն մ՝ ունի երեսակին վրայ ժամեր ցոցնելու , և յայնաոր զօրութիւն մը յայն հանելու : Դժբաղդաբար հմտութեան պակասժ տեղը հպարտութիւնը լեցուն կըլլայ :

Դպրոցականք այս տեսակ խարէութեանց Ա.դ. , վասն այսրիկ անուն տուած են , զորօրինակ . Գիսաւոր մ՝ երեւցաւ , ապա մեծ չարիք պիտի դան . Շնիկ աստեղ օրերն ենք , ժամ այսրիկ շներն այսօրերս կկատղին , և այլն :

Երբ կպատահինք այնպիսի արդիւնքներու՝ որոց պատճառը թագունն է, պէտք է երկայնամութեամբ հետազօտել եւ ոչ թէ տըղայօրէն աճապարելով թերի ու կողմնակի փորձառութիւն մը կատարեալ համարել և միտքն ինկած ենթադրութիւնը անմիջապէս պատճառի տեղ դնել: Օրինակի համար. երբ այսպիսի խնդրոյ մը պատահեցար՝ թէ ինչո՞ւ գայլերուն յետեւն փախող էշերը Ռեյն-լենցի կըլան. մի՛ աճապարեր ըսելու՝ թէ Վանդի երկն-ը զերենդ Ռեյն-լենցի կընէ. քիչ մը մտածէ՛, պիտի գըտնես՝ որ Վանդի յամբարձները գայլան յետեւն ինչե՛լ մնացածներն ալ փախչելու ժամանակ գորել են:

Եստ անգամ իմաստակ մը չապացուցուած ձեռնարկութիւն մը ուղղակի առաջարկելէն զգուշանալով՝ կողմնակի կամ դատումը յանկարծ պաշարելու հնարքով մը մէջ կրերէ, օրինակի համար, հարցունելով մը՝ թէ ինչո՞ւ մանկութեան անխնամ լսողութիւնը զայտաւելն զօրեղ կըլան. ասիկայ նշանը պատճառի հետ շփոթելու խարէութիւնն է:

Այսպիսի հնարքներու առջեւ փոխանակ պաշարուելու լաւ ու չաղրութեամբ մը ինչո՞ւ եւ ի՞նչ հարցմունքներուն պատասխանը զատ զատ մտածէ՛, եւ տես՝ թէ իրարու կպատշաճին թէ ոչ:

Կպատահի երբեմն ալ՝ որ իմաստակ մը

ի փաստ իւր կարծիքին զըքէ վկայութիւն կրբերէ , բայց այնպէս համառօտ և իբր իմաստը քաղելով՝ որ բոլորովին ուրիշ իմաստ կուտայ • Օրինակի համար , քարոզիչ մը սըբոց տալու յարգանքը շիոթելով հաւատքի հետ՝ հաստատել կուղէ թէ Սոսրբերուն հասարակութեան • ասոր վկայութիւն կըրբերէ Ս. Գրոց այս խօսքը • « Հաւատալ արժան է այնմ , որ մերձենայ առ Աստուած (Եբբ . ԺԱ . 6) • մինչդեռ բնագրին իմաստը այդ չէ , ինչպէս կհասկցուի ամբողջ գրուածէն • Հասարակութեան է այնմ , որ մերձենայ առ Աստուած՝ ինչ որ Աստուած , որ բոլորովին տարբեր իմաստ մ'ունի , այսինքն է՝ թէ առ Աստուած մերձեցողները հասարակութեան ինչ Աստուած կայ • Ո՛րչափ հեռի է այս վկայութիւնը քարոզչին ինքիւրը ապացուցանելէ • Այս կարգի իմաստակութիւնները կոչման խաբէութեան կըսուին , որուն կհամարձակին իմաստակները վստահելով՝ թէ ունկնդիրներէն բնագրի դիմող մը չըլլար •

Կոչման խաբէութեան և , աւելի ընդհանուր կերպով , Ու պարճար փոխանակ պարճարի ըսուած խարէութեան տակ կերթան մարդու մը բարքէն կամ դործքէն կամ ուրիշ որ և է մասնաւոր պարագայէն , մեծարու իշխանի մը կամ բանի մը մեծարանքէն , ժողովրդեան կրքէն և նախապաշարմունքէն , հակառակ

կորդին տղիտութենէն և այլն փաստ քաղել-
 ները՝ որ խնդիրը չեն ապացուցաներ ։ Այս
 կերպ խարէութեանց առաջինը Ա. Ժ. Ժ. ,
 երկրորդը՝ Ա. Ժ. Ժ. , երրորդը՝ Ա. Ժ. Ժ. ,
 չորրորդը՝ Ա. Ժ. Ժ. , և ամենքը
 մէկ ընդհանուր անուամբ Ա. Ժ. Ժ. Եւրոպայի
 Խաբէութիւն կոչուին ։

109 . Ո՞րն է չորրորդը ։

Անկախար խաբէութիւն մասնց ։ Այս իմաս-
 տակութիւնը կալատահի սովորաբար անշա-
 տական նախադասութեանց կամ երկսայրա-
 բանութիւն կոչուած ձեռնարկութիւններու
 մէջ՝ երբ ամբողջի մը բոլոր մասերը չառած
 եզրակացութեան դիմելու կաճապարենք ։
 Օրինակ ։

Փիլիսոփայներէն ոմանք կուզէին հաս-
 տատել՝ թէ մահուան երկիւղն անտեղի է սա-
 ձեռնարկութեամբ , կըսէին ։

Մեռնելէ վերջը կամ բոլորովին պիտի
 ոչնչանամք կամ լաւագոյն կենաց պիտի փոխ-
 ուիմք ։

Եթէ պիտի ոչնչանամք՝ անտեղի է մահ-
 ուրնէ վախնալը , որովհետեւ բան մը պիտի
 չլիմք ։

Եթէ լաւագոյն կենաց պիտի փոխուիմք՝
 դարձեալ անտեղի է մահուրնէ վախնալը՝
 որովհետեւ աւելի երջանիկ պիտի ըլլամք ։

Ուրեմն, ինչ կերպով ալ ըլլայ, մահ-
 օւրնէ վախնալը անտեղի է :

Թշուառագոյն կենաց փոխուելու կարելի
 պարագայն դուրս ձգուած է :

110. Ո՞րն է հինգերորդը :

Բանի ճշ պատահական յարկութենէն՝ նորա բնու-
 թիւնը դասել : Դպրոցականք խաբէ-թիւն պա-
 տահման անուանած են, և է բանի մը պա-
 տահական կամ գիպուածոյ երեւութէն բա-
 ցարձակ հետևութիւն հանել : ինչպէս են
 քանի մը բժշկաց անդգուշութենէն կամ ան-
 հմտութենէ պատահած շարիք մը՝ ամբողջ
 բժշկութեան արուեստին ընծայել, քանի մը
 գիտուն կարծուածներու անբարոյականու-
 թենէ՝ բոլոր գիտնոց կամ գիտութեան պար-
 սաւ տալ, սրբոց և նոցա յիշատակն և նշ-
 խարներն յարգելու, բարեխօս կանչելու,
 մեռելոց համար աղօթելու և այլ բարեպաշ-
 տական նիւթերու մէջ պապականաց անտե-
 ղի եւ գայթակղական անտիապաշտութենէ
 բուն իսկ նիւթերուն բնութիւնը կուսապաշտա-
 կան համարել, ինչպէս կրնեն բողոքականք :

Այս իմաստակութեան նշանաւոր օրինակ
 մ' է Եպիկուրեան* փիլիսոփայներու ծիծա-

* Եպիկուրեան կըսուին Եպիկուրոս յոյն փի-
 ւիսոփայի (341 նախ քան զՔրիստոս) զբութեան հե-

դաշարժ ձեռնարկութիւնը , որով Աստուածոյ հարստեաց ըլլալը կհետևցունէին , զորօրինակ .

Աստուածները երջանիկ են .

Ոչ ոք երջանիկ է առանց : առաքինութեան ,

Ոչ ոք առաքինի է առանց բանի ,

Ոչ ոք բանաւոր է առանց մարդկային կերպարանքի .

Ուրեմն Աստուածները մարդակերպ են :

Մեմիտները կկարծէին՝ թէ հողին խորհելու համար ՚ի բացարձակ հարկաւորութեանէ է՝ որ քիթ մը , բերան մը , ոտք մը , ձեռք մ՝ ունենայ . ըսել է՝ Եպիկուրեանք խորհող էակին պարտաւոր մարդկային կերպարանք ունեցող մարմնաց մէջ գտնուելը՝ անոր բնութեան հարկաւոր մէկ պարագայն կհամարէին :

111 . Ո՞րն է վեցերորդը :

Բազադրեալ իմաստէ՝ Բաժանեալ , եւ դարձաբար , Բաժանեալ իմաստէ՝ Բազադրեալ իմաստ հետեացոսնել : Այս իմաստակութեան առաջինը Խաբէհոմիան Բազադրեալ-Իեան եւ միւսը Խաբէհոմիան Բաժանեան կըսուի ըստ դպրոցականաց : Օրինակներ

տեւողները : Ասոնց դրութիւնն էր թէ : հեշտութիւնը վախճան է առաքինութեան :

բը տւելի լու հրացատրեն .

Տէրն մեր , սուրբ Աւետարանին մէջ , իր հրաշից վրայ խօսելով՝ ըսաւ . կոյրք տեսանեն , կաղք գնան , խաւք լսեն , համերք խօսին : Այս խօսքերը ճշմարիտ է քաժանեալ իմաստով՝ սխալ է քաղադրեալ իմաստովն հասկնալը :

Ս . Առաքեալն երբոր կըսէ . Աստուած արդարացուցանէ զամբարիշտս . ճշմարիտ է քաժանաբար՝ սխալ է քաղադրեալ հասկնալը .

Անոնք , որ կհամարին՝ թէ Գրիստոս մարդոց կողմանէ փրկութիւնն այնչափ բացարձակապէս կատարած է , որ մինչեւ կենթադրեն՝ թէ մարդկային բարի գործքերը այսուհետեւ կարեւորութիւն չունին փրկութեան խնդրոյն մէջ , կարծեմ քաղադրեալ իմաստով կամ սխալ կիմանան սուրբ Առաքելոյն այս խօսքը . Քրիստոս Յիսուս ելն յաշխարհ իրիւն շնորհարար .

Ընդհակառակն , երբոր նոյն Առաքեալը կըսէ . Ո՛չ շունք , ո՛չ իգացեալք , ո՛չ կռապարիշտք զարքայութիւնն Աստուծոյ ո՛չ ժառանգեն . ճշմարիտ է քաղադրեալ՝ սխալ է քաժանաբար հասկնալը :

Ոմանք այս խաբէութեան բռնուելով՝ այսինքն գործերնին իրենց հետ քաղադրեալ առնելով՝ արդարանալու յոյսը կորսնցուցած վիճակի մէջ կհամարին զիրենք , կամ յու-

ասհատութիւն կոչուած ծանր մեղքին մէջ
կիյնան :

112 . Ո՞րն է եօթներորդը :

Յէսոս իմի ճշմարտէ առ Բայաթյաին անցանել և
Դպրոցականք* այս խարէօլթիւնը կանուանեն
յԱստուծոյ ըստ իմի առ աստուծոյն պարզութար :

Ահաւասիկ օրինակը .

Ետիկուրեանք ուրիշ ապացոյց մ'ալ ու
նէին Աստուծոյ մարդակերպ ըլլալուն , կը
սէին .

ՅԱստուած ծայրագոյն պէտք է ըլլայ
գեղեցկութիւնը .

Մարդկային գեղեցկութիւնը ծայրագոյն
գեղեցկութիւն է .

* Մոռցանք զուրցելու թէ Դպրոցական կըս-
ուի ութերորդ դարու վերջերը շնորհիւ մեծին
Կարողոսի (734) Եւրոպայի բոլոր դպրոցներու
մէջ տիրապետող իմաստասիրութիւնը կամ փիլի-
սոփայութիւնը , որուն նիւթը աստուածաբանական
էր ճառելու կերպը հաւաքաբանական : Դպրո-
ցականութեան անկումը Տեքարթայ եւ Պաքոնի
թուականէն ասելին է (1600) , յորում աստ-
ուածաբանութիւնը ապահարզանին տուաւ փիլի-
սոփայութեան . եւ երկուքը պրծուեցան իրարու
տուած փոփոխակի վտանգներէն , մին հաւաքա-
բանական այլանդակ նախադասութիւններով աւե-
տարանական պարզութիւնը հետզհետէ կորսն-
ցնելու վնասէն , եւ միւսը կրօնի անմեկնելի դադու-
նեաց բռնի ծառայելու անյարմար աղա՛անութենէն :

Ուրեմն աստուածները մարդկային կերպարանքի գեղեցկութիւն ունին :

Ասիկայ ուղիղ իմաստասիրութիւն չէ, որով հետևե մարդկային գեղեցկութիւնը բացարցակ չէ, այլ յարաբերութեամբ մարմնոց : Ի յարաբերականէ 'ի բացարձակն չէ ուղիղ ձեռնարկել : Այս օրինակը կժառայէ բացատրելու նաև կերպ մը խաբէութիւն ալ՝ որ Սեուէ սեա տնցնելու խաբէութիւն կկոչուի, զի ուրիշ սեուի առարկայ են աստուածները, ուրիշ սեուի են մարդիկ :

Օրինակ մ' ալ :

Գեղջուկ մը՝ որուն համար տուններուն վայելութիւնը պրտուեայ ծածք ունենալուն վրայ կկայանար բոլորովին, լսելով՝ թէ քաղաքներու մէջ պրտուեայ ծածքով տուն չկայ, կցառէր ինք իրեն՝ թէ ինչո՞ւ քաղաքացիք այդչափ դժբաղդ են : Այս խաբէութեամբ բռնուած են այն ամէն մարդիկն՝ որ վերջին տեսածնին ծայրագոյնը կհամարին, եւ կկապուին անոր նման առասպելեալ մկան՝ որ ընկուզայ կողովէն անդին աշխարհք մը չէր երեւակայել :

113 • Ո՞րն է ութերորդը :

Թեքի իսլամականութիւնէ ընդհանուր եզրակացութիւն հանել : Խելամտութիւն կըսուի մտքին այն գործողութիւնը՝ որ շատ մ' եղակիներու վրայ

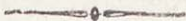
ըրած հետազոտութենէն ընդհանուր ճշմարտութիւն մը կհետեւցունէ : Օրինակի համար . շատ մը ծովերու վրայ փորձելով՝ որ ջուրերնին աղի է , և գետերու՝ որ անուշ է , կհետեւցունենք՝ թէ ծովերու ջուրն աղի է , գետերունը անուշ : Եզրակացութիւնը՝ ի թերի խելամտութենէ չէ հոս : Բայց տեսնելով՝ որ քանի մը մետաղ գրամ են . հետեւցունենք՝ թէ գրամները ընդհանրապէս մետաղեայ են , խելամտութիւննիս թերի է . որովհետև թղթէ և ուրիշ նիւթէ ալ գրամներ շինուած են :

Յիրաւի մեծ մասամբ մեր ծանօթութիւնները խելամտութենէ կախումն ունին . որովհետև առաջ մասնաւորներու կհանդպինք վերջէն ընդհանուրներու , թէպէտ և ընդհանուրները վերջէն կբացատրեն զմասնաւորները . սակայն միշտ պարտաւոր ենք զգուշանալ՝ որ մի՛ գուցէ այս սեռի իմաստակութեան բռնուինք :

114 . Այսչափ մի՞այն են իմաստակութիւնք :

Իմաստակութեանց կամ խարէութեանց ամէնը թուել կարելի չէ : Խարէութիւնը եօթնագլխեան վիշապը կամ Հիդրան է՝ որուն մէկ գլուխը կարելուք պէս տեղը ուրիշներ կբուսնին : Իմաստակ մը խարէութեան մէկ

դիտէն կամ եղջիւրէն բռնած հետդ կըր-
 ուելու ժամանակ եթէ այն կտրես՝ անոր
 տեղը բիւրաւորներ կներկայացունէ . դիտ-
 նալու ես միայն՝ որ ամեն խաբէութիւն տը-
 րամաբանական ձեռնարկութեան մէկին կամ
 միւսին արտուղութիւնն է . ճիշդ ձեռնար-
 կութեանց կանոններն իբր մարդկային իմա-
 ցողութեան բնազանցական քանոն ձեռք առ-
 նելը ամենէն ապահով միջոցն է թէ չխաբե-
 լու համար իբրեւ քարի մարդ , եւ թէ չխաբ-
 ուելու համար իբրեւ զգօն մարդ :

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՏՐԱՄԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ

Դ.

Շ Ա Ր Ա Դ Ա Ս Ե Լ

Ա.

ԸՆԴՀ . ՈՃՈՅ ԵՒ ԱՆՈՐ ՏԵՍԱԿՆԵՐՈՒՆ ՎՐԱՅ

Ա. Ոճոյ կամ Վե՛րստի օգոստոսեւրը եւ Քա՛ջանու՛մը .

115 . Ոճն ի՞նչ է :

Ա. յն հնարքը , զոր մտքերնիս կանոնաւորապէս կգործածէ ճշմարտութիւն գտնելու , Ոճ կամ , արուեստական լեզուի սովորական եղած այլազգի բառով մը , Մե՛րստ կկոչուի :

116 . Ոճոյ օգուտն ի՞նչ է ,

Ոճոյ կամ մեթոտի օգուտները շատ են , եւ ուրանալը կարելի չէ : Ըստ դիպաց վա՛-

դելը ժամանել չէ . ո՛վ որ գիտութեան մը մէջ արկածներով կճանբորդէ եւ ի՛նչ ուղղութիւն ձեռք առնուլը չգիտէ , մի եւ նոյն տեղուանք յոռեգոյն շրջաններով կթափառի ալեկոծեալ նաւու պէս . դէմ եդեալնը պատակին մերթ կմօտի եւ մերթ կոնտակ կը դարձունէ , անօգուտ հետազօտութիւններով ժամանակ եւ կեանք կլօտանէ , ուսանելի առարկային պարագայները ուրիշ բաներու հետ կշիփթէ , եւ մինչեւ իսկ կմոռնայ՝ թէ ի՛նչ սկսաւ սովրիլ , եւ հիմայ ի՛նչ սովրելու ձեռք զարկել է . ո՛չ այսչափ միայն , այլ եւ եթէ թագուն ճշմարտութեան մը առաջին անգամ պատահի՝ ձեռքէ կձգէ , աքաղաղին բերանը դիպուածով մարդարիտ մը երթալուն եւ մէկէն մէկդի նետուելուն պէս , եւ կամ իրեն հետ կկորսնցունէ . զի նոր ճշմարտութիւն մը հերիք չէ միայն գտնելն , ապացոյցն ալ պէտք է հետը դնել , որպէս զի մնայ :

117 . Պատմական օրինակով մ՝ ալ կրնամ բացատրել ոճոյ օգուտը :

Գալիլէոսէ* շատ յառաջ , որ ոճով մը գը-

* Խօր չափագետ , անմահացեալ իւր գիւտերովը : Երկրի շարժմանը վրայ հրատարակած գրուածոյն համար ծանր հալածանք կրեց հաւա-

տաւ երկրիս դառնալը , փիլիսոփայներէն
չատր գտան . գտան նաեւ թէ երկրիս դառ-
նալը շրջանաւոր է . բայց ի՛նչ արժէք կըր-
նար ունենալ նոցա այս գիւտը , քանի որ ու-
ճով մը չէր , եւ հետեւապէս սխալ կամ ոչ
ինչ սպացուցի մը վրայ հիմնեալ էր . կըսէին
այս փիլիսոփայները .

Արեգակը լէ՛ծ է քան զերկիր .

Հանգիստն աւելի լէ՛ծ է քան շարժումը .

Ուրեմն արեգակն հանգիստ է՝ երկիրս
կշարժի .

Ասիկայ երկրիս դառնալուն իբր յապա-
ցոյց բերած ձեռնարկութիւննին է . շրջանով
դառնալուն համար բերած ձեռնարկութիւն-
նին ալ աս էր .

Շարժական մարմնոց մէջ ամենէն լէ՛ծը
երկիրս է .

Շրջանաւոր շարժումը ամենէն լէ՛ծ շար-
ժումն է .

Ուրեմն երկիրս շրջանաւոր շարժումն
ունի :

Բայց ի՛նչ անոճ եւ հետեւապէս անհիմն
գիւտ . կընա՞նք բանի մը երեւոյթն իր բնու-
թեան հիմն բռնել . այս էր ահա այս փիլի-

տաքննիչներէ : Ծնաւ 1544 ին Պիսա քաղաքն Ի-
տալիոյ եւ ապրեցաւ 74 տարի :

ստիպաներուն առանց ոճոյ կամ մեթոտի ձեռք բերած ճշմարտութեան հիմը կամ ապացոյցը : Որովհետեւ եթէ ոճով մը յառաջ երթային դէպ ՚ի իրենց հետազօտած առարկային կողմը , առաջ այս ճշմարտութեան պիտի հանդ պէին՝ թէ բոլոր տիեզերքը զօրութիւնն և օրէնք է , մնացած ամեն բան երեւոյթ : Վե՛հ բառ մը ի՞նչ իրաւունք է իբր միջնորդ եզր մտցունել շարժումն և հանգիստ , շրջանաւոր շարժումն եւ ուրիշ շարժումն բառերուն մէջ , մինչդեռ զօրութիւնն և օրէնք բնութիւնն չնշանակելէ զամբ միւսներու չափ և դուցէ աւելի ևս երեւոյթ է :

Մարդկային միտքը ճշմարտութիւն մը ձեռք բերելէն յառաջ քանի՛ քանի՛ ոճեր ձեռք առաւ ու ձգեց , ի՞նչ բարակ և նուրբ ոճեր գործածուեցան : Ամէն մարդիկ փորձառութիւններ ունեցան , մոլորութիւնք եւ գիւտք՝ որ անցեալ դարերու մէջ երևցան՝ այսօր մեզ կկրթեն , թողո՞ւնք այս ամէն շահերը զոր ոճոյ պարտական ենք :

118 . Քանի՞ կերպ ոճ կրնայ ըլլալ :

Այնչափ ոճ կամ մեթոտ կրնայ ըլլալ՝ որ չափ որ ուսանելի առարկայներ կրնան ըլլալ :

119 . Ուսանելի առարկայները քանի՞ կրաժնուին :

Ուսմունքներու մէջ՝ ոմանք էակներու , իրական երեւոյթներու եւ անոնց բնու-

Թիւնն ու օրէնքները ճաշնալու կվերաբե-
րին . ոմանք ալ սկզբունքներու և սկզբունք-
ները գործի բերելու : Ասկէց կ՛թագի սճոյ
երկու գլխաւոր բաժանումն : Անոնք , որ
վաղուց «իւր-նոն» կամ «սեւեւ» ունին , և
մեզի ուրիշ բան չէ մնացած՝ այլ միայն գոր-
ծածել , Ապացոյցական գիտութիւն կըսուին ,
ինչպէս են բոլոր շաւաղիտութեանց տեսակ-
ները , ոճերնին ալ նոյնպէս Ապացոյցական ոճ
կկոչուի : Իսկ անոնք՝ որոց սկզբունքները
ինքնագիտի չեն՝ այլ թագուն , և վնտուել
պէտք է , երկուքի կբաժնուին . Ենթադրական
եւ Փորձառական .

121 . Ենթադրական ոճն ի՞նչ է :

Ենթադրական ոճն է՝ փորձէ կամ իրողութիւն
ներէ ճամբայ ելլելով սկզբանց ծանօթու-
թեան վերանալ :

121 . Փորձառականն ի՞նչ է :

Փորձառական ոճն է՝ բնաւ իրողութեանց
կամ փորձերու սահմանէն անդին չանցնել :

122 . Այս երեք ոճերէն ո՞րն է լաւը :

Անսխալ ոճն Ապացոյցականն է՝ որուն
մէջ սկզբունքները կամ ապացոյցներն և կամ
տուեալները ՚ի յաւանգութեան են : Ոճոյ այս տե-
սակին անսխալութեան փաստն անոնք աւելի
կրնան յիշել՝ որոնք հաւաքաբանութեան բնու-
թիւնը սովորած են . Ենթադրական ոճը թէ-

պէտ առատ և երազ է , բայց կխարէ . փորձ
ձառականը չարաչար կյոզնեցունէ , բայց
չխարեր :

123 . Ուրեմն ի՞նչ բանի կուգայ ենթա-
դրականը ` երբ կխարէ :

Ենթադրական ոճը կխարէ ըսելով , չենք
ուզել ըսել ` թէ իմաստասիրելու գործողու-
թեան և գիտութեանց մէջ ձեռք առնելու
բան չէ . դի ի՞նչ ծանր դժբաղդութիւն ամէն
բան անձնական փորձով սորվելոյ դատա-
պարտուիլ . օրինակի համար , եթէ սա ընդ-
հանուր առածն ուսանելու համար ` թէ Աճն
ճարձն ծանր է պէտք ըլլայ իւրաքանչիւր մարմին
ձեռքէ անցունել ` ի՞նչ խեղճ կըլլայ մեր գի-
տութեան փիճակը : Կգործածուի ուրեմն են-
թադրական ոճն ալ , այս պայմանով միայն՝
որ այն ատեն ձեռք առնեմք երբ փորձա-
ռութեան եղանակը կամ նիւթը ընդհանուր
եզրակացութեան մ՝ զմեզ կհամարձակեցու-
նէ , թէ չէ՝ յանդուգն ենթադրութեան կամ
առանց խոր իջնելու փորձոյ եւ իրողութեան
երեսը պտրտելուն հետեւանքը գրեթէ միշտ
մոլորութիւն է :

Ահաւասիկ պատմական օրինակ մը .

Առաջ ին գիտնական դարու բնագիտաց
դլուխ էր միլետացի Թաղէսը . ասիկայ տես-
նելով որ ամանի մը մէջ դրուած ծովուն ջու-

րը տակաւ առ տակաւ ցնդեցաւ , և յատա-
 կը հաստատուն բան մը մնաց , հետեցուց՝ թէ
 բոլոր իրաց սերմը կամ սկիզբը խոնաւ է ,
 և խոնաւութիւնը կեանք կարտադրէ . այս
 ենթադրութիւնը տարածեց նաև տնկոց հիւ-
 թերու և կենդանեաց արեանն համար ալ :
 Այս մէկ փորձառութիւնը բաւական եղաւ
 թաղեսի համար ենթադրելու՝ թէ ջուրը կամ
 խոնաւութիւնը ամէն բանի սկիզբն է , կամ
 առաջին քաօսը (արարչագործութենէ ա-
 ռաջ տիեզերքի վիճակը) հեղուկ զանգը-
 ւած մ' է , ուրկէ երկիրը դոյացած է մած-
 մամբ ամանին տակի հաստատուն մնացոր-
 դին պէս : Յանդո՛ւղն ենթադրութիւն . ու-
 րովհետև մէկ ամանի վրայ կամ մի կերպի փոր-
 ձառութան կամ իրողութեան մ' եղանակէն
 (չեմ երաշխաւորել հետևականութեան ուղիղ
 կամ մոլար ըլլալուն , որովհետև բնագէտ մը
 չեմ) յանկարծ եզրակացութիւնը բաշխել է
 ծայրայեղ չափազանցութեամբ .

Բ . Բեռնէլ :

124 . Ի՞նչ է բաժանելը .

Երբ մէկ հայեցուած ուղբմբունելը կարելի

չեղած առարկայներու վրայ գիտութիւն ունենալու համար՝ իրենց որոշ մասերուն մէջ զիրենք կնկատեմք՝ ԲՊԿԿԿԿ Ըրած կրլլամք :

125 . Քանի՞ կերպ կրլլայ բաժանելը :

Երկու , բնաբանօրէն կամ իրական եւ բնազանցօրէն կամ վերացական :

126 . Ի՞նչ է բնաբանօրէն բաժանելը :

Բնաբանօրէն կրլլայ՝ երբոր առարկայ մը իւր նիւթեղէն տարերացը կբաժնենք , եւ այս ատեն ՄԿԿԿ ԲՊԿԿԿԿ է :

127 . Ի՞նչ է բնազանցօրէն բաժանելը :

Բնազանցօրէն կամ վերացական կրլլայ բաժանումը՝ երբ մէկ հասարակ եզրի պարունակած մասերը մտօք իրարմէ կզատենք , եւ մինչև վերջին կամ անհատանելի մասը կուգանք՝ որ սովորաբար ԱՆԿԿ կըսուի , և այս ատեն ՄԿԿԿ ԲՊԿԿԿԿ է . որովհետև , օրինակի համար , ճարտ հասարակ եզրը ոչ միայն կպարունակէ իւր մէջ կենդանի ըլլալու հանգամանքը , այլ և գործարանօր և անկէ ալ աւելի ընդարձակութեամբ մինչև արտածամբողջին նշանակութիւնը . իսկ եթէ մարդաառարկայն բնաբանօրէն բաժնենք , անոր այս կամ այն մասը ամբողջին նշանակութիւնը չըկրնար ներկայացունել :

128 . Ի՞նչ են բաժանման կանոններն :

Երեք . Նախ՝ ոչ աւելի բաժնել և ոչ

նուազ , Երկրորդ՝ բաժանման հիմը առարկային բնականն ընել և ոչ յարմարածոյն : Երրորդ՝ բաժանման մասերն իրարու Հակադրեալ ըլլան , այսինքն մէկ մասին մէջ միւսէն բան չմտնէ , որպէս զի Խաչք- ըսուած սխալ բաժանումը չմտնէ : Օրինակի համար , երբոր քրիստոնէի մը պարտաւորութիւնները պիտի բաժնենք իբրև աստուածաբան, ուղիղ կըլլայ՝ երբոր ըսենք . Երեք գլխաւոր առաքինութիւնք հարկաւոր են մարդուս 'ի վրկութիւն , Հասարակ , Յոյս , Սէր . սխալ կըլլայ բաժանումնս՝ երբոր ըսենք , չորս են . Հասարակ , Յոյս , Սէր , Բարեգործութիւն . որովհետև բարեգործութիւնը սիրոյ մէջ կպարունակի :

129 . Բաժանելը տրամաբանութեան մէջ ի՞նչ անուն ունի :

Առարկայ մը , ճանչնալու համար , իր յատուկ մասանց մէջ նկատելու գործողութիւնը կամ բաժանումը տրամաբանութեան մէջ արուեստական լեզուով վերլուծութիւն կկոչուի :

130 . վերլուծութեան գործողութիւնը հերիք է առարկայի վրայ գիտութիւն տալու :

վերլուծութեան գործողութիւնը հերիք չէ առարկային վրայ մեզ գիտութիւն տալու . կայ ուրիշ սեռի գործողութիւն մը՝ որ վերլուծութեան հակառակն է , և կկոչուի Բարե-

դրո՞ւմն , և միշտ վերլուծութեան պակասը կընցունէ . և աւելի ճիշդ է ըսել՝ թէ երկու գործողութիւն միշտ ձեռն ՚ի ձեռն կըքալեն գիտութեանց մէջ . Բաղադրել կարելի չէ՝ առանց վերլուծելու , վերլուծելն ալ շահ մը չունի՝ առանց բաղադրելու , որովհետեւ առարկայի մը միայն մի մասին վրայ գիտցածնիս ողջոյն առարկային տեղեկութիւնը չէ , ուրիշ օրէնք ունի ամբողջին այս կամ այն մասը , ուրիշ ունի ամբողջն ինք իրեն , ուրեմն ի՞նչ . Լո՞ւծե՞՛մ որպէսդի Բողոքըն , այսինքն կըքալեմք՝ որպէս զի շինեմք .

131 . Օրինակով մը հասկցուր .

Ահաւասիկ ժամացոյց մը , կուզեմ այս մեքենաւոր առարկային բնութիւնը ուսանիլ . բանալ և երեսակը բերաւոր անգամ գիտելու ամենն ին իմ ուղած գիտութիւնս չտար ինձի . ո՛րչափ իրարու հետ կապուած անիւներու կտորուանք որ կան բաժնելու եմ , ասիկա վերլուծելն է : Մակոյն ի՞նչ օգուտ իւրաքանչիւր անուոց վրայ « աանձինն ունեցած գիտութեանէս . գիտնալու եմ՝ թէ ի՞նչ է ասոնց իրարու հետ յարաբերութեան բնական եղանակը , և ամէնը մէկէն ի՞նչ օրէնքով իրարու վրայ ազդել են . ասիկա ալ բաղադրելն է :

132 . Ամէն առարկայ ալ այս գործողու-

Թեանց ներքև կիյնայ :

Յօզուածոյ առարկայներու վրայ կանոնաւոր և լի գիտութիւն ունենալու կանոնն է վերլուծել և Բարդուէլ : Յօզուածոյ ըսելով հասկընալու եմք ո՛չ միայն բնաբանական առարկայները , այլ և բնազանցական կամ վերացական ամբողջութիւններ՝ որոնք իրենց յատուկ մասերն ունին : Սակայն պարզ առարկայներու վրայ՝ որ մասեր չունին , չտարածուիր այս գործողութեանց պայմանը , որովհետև արդէն յայտնի են մտաց և հարկ մը չզգար լուծելու . օրինակի համար , կարելի չէ և հարկ ալ չգայ վերլուծել արդարութիւնը , աստիճանն , շրջ թիւը և այլն :

133 . Այս սեռի առարկայից վրայ մեր մտքին գործողութիւնը ի՞նչ է :

Այսպիսի առարկայներէն՝ որը լաւ ճշկասահմանէ , ինչպէս . Արդարութիւնն է արդին այն յօշարութիւնը՝ որով ուրիշին հարաւոր իրեն եղածը կամ . Գողութիւնն է՝ սեփականել իւր չեղած բանը . որն ալ չկրնար անգամ սահմանել , ինչպէս են ինտոյ , որարածութեան , ժամանակի գաղափարներն : Ուստի այն տեսակ առարկայները , որ չեն իյնար վերլուծութիւն և բաղադրութիւն ըսուած գործողութեանց տակ , կըսուին էնֆալտիկ կամ ասպին տեսութեան ճշարտութիւն , Աստիճ , կամ օտարազգի բառով , Արտիճ :

Ուրեմն կան առարկայներ՝ որոնց վրայ վեր-
լուծութիւն և Բաղարարութիւն տեղի չունին . մէկ
գործողութիւն մը միայն կըլլայ , այն է ու-
րիշներէ զատել կամ ամբողջ առնել . սա ալ
կերպ մը սահմանել է , և գործողութիւնը
յատուկ անունով մը կրնանք Բաղարարութիւն ան-
ուանել :

Գ . Հեթազօրութիւն և Խելամոռութիւն :

134 . Հետազօտութիւնն ի՞նչ է :

Ճանչնալ ուղած առարկայնիս , իւր հար-
կաւոր մասերուն բաժնելնէս յետոյ , մեր փոր-
ձառու կարողութեան ներկայացնելը Հեթազօ-
րութիւն կկոչուի :

135 . Փորձառու կարողութիւնն իս քանի՞ է .
երկու , Գիտակցութիւն և Արտաքին
ըմբռնումն :

136 . Գիտակցութիւնն ի՞նչ է :

Հոգւոյն այն կարողութիւնն է՝ որով բա-
նի մը իրականութեան կհաւատամք , իս
կխորհիմ , կյիշեմ , կնախատեսեմ , կդատեմ ,
կիմաստասիրեմ , այս ամենն ըրած ատենս
գիտեմ՝ թէ կընեմ , ասիկա Գիտակցութիւն կո-
չուած կարողութիւնս է , որուն իշխանու-

Թիւնը կտարածուի բոլոր իմացական կարողութեանցս վրայ, զգայութեանցս առարկայն նիւթն է, յիշողութեանս՝ անցեալը, փորձառութեանս՝ ներկայն, խելամտութեանս կամ մակարբերութեանս՝ ապագայն, բանականութեանս՝ Աստուած. իսկ Գիտական առարկայն է այս բոլորը մէկէն, կճանչնայ ամէն ինչ որ ճանաչելի է :

137. Արտաքին ըմբռնումն ի՞նչ է :

Արտաքին ըմբռնումն է առարկայէն մեր զգայութեանց մէկուն կամ միւսոյն վրայ ուղղակի ընդունած տպաւորութիւնն իս :

138. Ասոնք ինչո՞ւ զատ բաներ են :

Որովհետեւ գործողութիւնն ին և առարկայն ին զատ բան է. արտաքին ըմբռնման չզօրած տեղը գիտակցութիւնը կժամանէ, կամ ըմբռնմանէ խոյս տուողը գիտակցութենէ կպաշարուի : Օրինակի համար. բընադիտութիւն, անդամազննութիւն, հոգեբանութիւն մարդ ըսուած էակին ուսանելի առարկայներն են, մեր փորձառութեան առջև դնելնուս պէս՝ առջի երկուքը արտաքին ըմբռնման միջոցով կքննեմք. բայց հոգեբանութիւնը խոյս կուտայ, գիտակցութիւնն իս վրայ գալով զայն կպաշարէ եւ կքննէ իբրեւ իւր յատուկ առարկայն :

139. Հետազօտութեան կանոնն ի՞նչ է :

Մեր փորձառու կրկնակի կարողութե-
նէն բնականապէս կհետեւին սա հետեւեալ
կանոնները .

Նախ՝ ամէն երեւոյթ իրեն յատուկ եւ
հարկաւոր եղած կարողութեամբ հետազո-
տել :

Երկրորդ՝ թէ մինչեւ ու՛ր կժամանէ
դիտակցութիւնն իս, եւ ուսկէ՛ց պիտի սկսի
զգայութիւնն իս ճշգիւ որոշել :

Երրորդ՝ ուշադրութեամբ եւ երկայն
հետազօտել, մինչեւ որ ապահովութիւն ու-
նենանք՝ թէ հիմայ երեւոյթն հետազօտած
ատենն իս դիրքերն իս անպատշաճ կամ ան-
բաւական չէ : Ո՞վ չգիտէ՝ թէ աչաց առաջին
հայեցուածք շատ անգամ կխաբէ, եւ եր-
կայն ատեն այսպէս նկատածն իս եւ հետա-
զօտութենէ խոյս տուած առարկայն վերջէն
ուրիշ կերպ կնեղակայանայ : Ինչո՞ւ է այսպէս
ըլլալը : — Մեր իմացականութեան գաղտ-
նիքներէն մէկն է այս, եւ շատ գործողու-
թեանց մէջ փորձուած : Որո՞ւ չէ պատա-
հել երկայն ժամանակ գաղափար մը վնա-
ռել ու չգտնել, և օր մ՛ ալ յանկարծ կար-
գէ դուրս ներշնչութեամբ յիշել առանց դիտ-
նալու՝ թէ ի՛նչ փոփոխութիւն եղաւ դիտակ-
ցութեան վրայ : Պատճառ մը տուած ըլլա-
լու համար, պիտի ըսենք՝ թէ միտքն ալ ա-

տեն ունի արթննալու , և ուշադրութիւննիս
 շատ անգամ ցրուած կըլլայ . 'ի վերայ այսր
 ամենայնի որ և է երևոյթ պէտք է միշտ
 խորապէս դիտել , և այնպիսի ուժգին մտա-
 դրութեամբ՝ որ գրեթէ մոռնալը կարելի չըլ-
 լայ . Հետազօտութիւնը դիտութեանց մեծ
 մասին , մանաւանդ փիլիսոփայութեան մէջ
 գլխաւոր կէտն է . ո՛րչափ ջանք , զգուշու-
 թիւն և ժամանակ շռայլենք՝ տակաւին հտրկ
 եղածին չափ շռայլել չէ :

Չորրորդ՝ մի և նոյն առարկայ իւր բոլոր
 պարագաներովն հետազօտել , և գիտնալ
 միանգամայն՝ թէ մենք ալ շատ անգամ պա-
 րագայներէ կկախուինք . Բան մը միշտ մէկ
 կերպ չենք տեսնել , զգալ և դատել . հի-
 ւանդ կամ զայրացման վիճակի մէջ շատ
 անգամ արդէն ապացուցածնիս կհերքեմք .
 դալկահար աչքերու ամէն բան դեղնագոյն
 տեսնելուն պէս՝ միտքն ալ երբեմն իւր յա-
 տուկ հիւանդութիւնն ունի բան մ' ուրիշ
 կերպ տեսնելու . Ասիկա ցաւագին հիւան-
 դութիւն մը կամ արամբանական ըսուած ինտելե-
 րանսն է , որուն կբռնուին երբեմն մարդիկ
 Տօն Քիշօթի ասպետութեան վրայ ունեցած
 խելագարութեան պէս . Օրինակի համար ,
 երեկի դոված մարդիկնին այսօր կպարսաւեն ,
 ոչ թէ փոփոխութիւնը շատ անգամ մարդուն

վրայ տեղի կունենայ (որ անկարելի չէ՝ քանի որ ազատ պատճառ մ' է օր մը այսպէս օր մ' ալ այնպէս ըլլալու), այլ իրենց մտաց վրայ, որ կամ երէկ գոված ատեննին հիւանդ էր և վատութեամբ կշողոքորթէին, կամ այսօր պարսաւած ատեննին հիւանդ է՝ և չարութեամբ կ'կծանեն :

140 . Ի՞նչ է խելամուծիւնը :

Մտքերնիս ճանաչմունքներ ունի՝ որ արտաքոյ են փորձառութեան : Երեւոյթներն իրենց բոլոր հանգամանքներով առանձին առանձին քննելնիս վայրապար, կամ որ նոյն է, երեւոյթները ճանչնալու լոկ հետաքրքրութեան համար չէ. որովհետեւ մէկ կողմէն սորվածնիս միւս կողմանէ կմոռնանք, եւ հետեւապէս երեւոյթները մեր գիտութեան առարկայները չին կրնար ըլլալ : Երեւոյթները կ'հետազօտենք՝ որպէս զի նոցա օրէնքը սորվիմք . օրէնքի ուսումն ըսելով՝ օրինաց բնութեանը եւ իրարու հետ յարաբերութեան եւ ամէնուն մէկ սկզբնական օրէնքէ կախումն ունենալուն վրայ բնազանցական հետազօտութիւնը ըսել չեմք ուղիւ . այլ ընդհանրապէս գիտութիւն այն զանազան օրինաց, որոց անհատներ եւ երեւոյթներ ըստ իւրաքանչիւր տեսակի ներքոյ անկեալ են, և դասաւորելու ատեն իւրաքանչիւրն իր տե-

ասկին ներքև կյիշեմք : Երևոյթներու իրենց
 պատճառին հետ ունեցած յարաբերութեան
 կէտը շատ անգամ և գրեթէ միշտ անսխալօր
 նկատելնէս է՝ որ երեւոյթներու դասա-
 ւորութիւնը կկատարուի մեր մտքին մէջ , և
 կյանդգնիմք հետեւցունելու՝ թէ Բնո-ւթի-ւն
 ժօրնակո-ւթի-ւն Ը՝ ունի : Մեր հոգւոյն այս կա-
 րողութիւնը՝ որ փորձառութենէ դուրս ե-
 դած ճանաչմունքները կստանայ , ինչպէս
 կկոչուի , որուն պաշտօնն է մտքին յիշողու-
 թեամբը ձեռք բերուած օրէնքներէն ըն-
 դարձակել գիտութիւն եւ գուշակել ապա-
 գայ : Գիտեմ փորձառութեամբ՝ որ այսօր
 արև կայ , գիտեմ յիշողութեամբ՝ որ երէկ
 եւ շատ մ՝ անցեալ օրեր ալ արև կար , իմ
 նմաններուս կհարցունեմ՝ անոնք ալ ինձի
 պէս գիտեն : ասիկա պարզապէս Ինչ-
 Ժօրնակո-ւթի-ւն գործողութիւնը կկոչուի :

141. Ինչպէս որ արևը սկզբունքն ի՞նչ է :

Բնո-ւթի-ւն օրէնքներով կվարդի , կամ բացա-
 արելով զուրցելոյ համար , ինչ որ այս ինչ րե-
 սակն ունի , նոյնը պիտի ունենայ ժշտ՝ ասի որ պար-
 ճայները նոյն են :

142. Փորձառութեան սկզբունքն ի՞նչ է :

Ամեն անգամ՝ որ այս ինչ և այնինչ բաները մեներեմ ,
 ժնշոր այս կամ այն կերպ գրեւ եմ :

143 . Այս երկու սկզբանց եզրակացու-
 թիւնն ի՞նչ է :

Ուրեմն թուրք նման երեսայիններ նման պարագայեւ
 քոս մեջ այս կամ այն շրէնքն սանին , և ճնշոր պիտի
 ունենան :

Գիտելի՛ . Այս կերպով բացատրուած խե-
 լամուութիւնը ճիշդ հաւաքաբանութիւն մ'
 է՝ որուն դժուար չէ համոզուիլ , հերթիք է՝
 որ տրամաբանութեան առաջին կամ գիտնա-
 կան մասին մէջ հաւաքաբանութիւն կազմե-
 լու բնազանցական կերպը կամ ապացուցական
 մեթոտը յիշեմք : Խելամտական և ապացու-
 ցական հաւաքաբանութեան մէջ եղած տար-
 քերութիւնն այս է , որ

Նախ՝ խելամտական հաւաքաբանու-
 թեան սկզբունքը միշտ բնութեան ժօրինակութեան
 համոզուելն է , մինչդեռ ապացուցական կամ
 բուն հաւաքաբանութիւններունը մեջթ այս
 ինչ և մերթ այն ինչ ապացուցուած կամ ծա-
 նօթ սկզբունքն է :

Երկրորդ՝ խելամտական հաւաքաբանու-
 թեան օրէնքը կամ մեթոտը ինչ ինչ իրողու-
 թիւններէ առ ախնայն կամ՝ ի սակաւ ի շարու-
 ինն արշաւել է , որ ուրիշ իմաստասիրութեանց
 մէջ խոշոր և աններելի յանդգնութիւնն է :

Երրորդ՝ խելամտական հաւաքարանութեան
 եղբակացութիւնը բացարձակապէս ստոյգ-
 կամ որոշ չէ, որովհետեւ իրողութեանց պա-
 րագայները որչափ ալ հետաշօտենք՝ տակա-
 ռին ապացուցական առածներու պէս չեն
 համարձակեցնել վստահութեամբ վճռելու՝
 թէ ընդհանուր կարգին մէջ բացառութիւն
 մը կամ դիպուած մը առջևնիս պիտի չելլէ՝
 Օրինակի համար, մաս մը եղջերաւորներու
 վրայ կատարուած հետազօտութենէ խելա-
 մտութիւն մ' առինք՝ թէ որո՞նց ող են, և
 հետեցուցինք՝ թէ Ա.Ֆ.ն եղջերաւոր որո՞նց ող է.
 չենք կրնար վստահութեամբ պնդել՝ թէ Բնա-
 եղջերաւոր մը չկայ, որ չորո՞նց. մինչդեռ բոլր-
 րակի մը շառաւիղներուն հաւասարութիւնը
 տեսնելնէս աներկիւղ կհետեցունենք՝ թէ
 Ա.Ֆ.ն Բոլորակի շառաւիղներ հասար են, կամ Բնա-
 Բոլորակ մը չկայ՝ որո՞նց շառաւիղները հասար չլլան:

Այս վերջին կամ երրորդ դիտողութենէն
 կհետեւի՝ թէ ամէն հարկաւոր փորձառու-
 թիւն կատարելը կարելի չլլալով՝ խելամտու-
 թիւննիս անսխալութեան կնիք չունի, կամ
 խելամտութեան տարածուած ամէն առար-
 կայի վրայ մէկ աստիճան վստահութիւն չենք
 կարող ունենալ, Բնաբանական նիւթերն
 աւելի կհամարձակեցունեն ընդհանուր հե-
 տեութեան վազելու քան բարոյականները:

Օրինակի համար , ամէն մարմնոց գէպ 'ի գետին ի յնալու յատկութեանը խելամտելու համար՝ հերիք է քանի մը քար կամ փայտ գէպ 'ի վեր նետելն ու գետին ի յնալը տեսնելը . բայց ամէն միապետներու բռնաւոր ըլլալու յատկութեանը խելամտելոյ համար հերիք չէ քանի մը միապետներու այնպէս ըլլալը տեսնելը , կամ մէկ քանի հասարակապետութեանց զինուորական միապետութեան փոխուելէն չենք կրնար հետեւցունել՝ թէ այս ատենի այն ինչ հասարակապետութիւնն ալ նոյնպիսի վախճան պիտի ունենայ . Այսպէս պէտք է հասկնանք բոլոր մարդկային բարուց և եղելութեանց վերաբերեալ նիւթերու համար ալ .

Դ . Մահման և Դաստուրուլիան .

144 . Չի՞նչ է սահմանը

Բառի մը նշանակած իրը իւր յատուկ հանգամանքներովն ուրիշ որ և է բանէ ուրոշելը Մահման կկոչուի :

145 . Սահմանը քանի՞ կերպ է ,

Նրկու , իրական և բառական կամ պատահական :

146 . իրական սահմանն ի՞նչ է .

Սահմանը՝ երբ գաղափար մը տուող առարկային բոլոր բնութիւնը կբացատրէ կըսուի իրական սահման , զորօրինակ երբոր ըսեմ .
Երանկեանն է երեք անկեան և երեք կողմն սանեցող յէլ :

147 . Բառական սահմանն ի՞նչ է .

Սահմանը , երբ առարկային քերականական կամ ամենուն հասկնալի եղած իմաստը կամ նշանակութիւնը կբացատրէ՝ կըսուի Բառական սահման , զորօրինակ երբոր ըսեմ .
Ուրբը շրտարանի կենդանի ճ' է :

148 . իրական և բառական սահմաններուն տարբերութիւնն ի՞նչ է .

Այս երկու սահմաններուն տարբերութիւնը աւելի լաւ կրնանք յիշել , երբ մտքերնիս բերենք՝ թէ հին և նոր ժամանակի մարդոց բնաբանական նիւթերու տուած սահմաններն իրարմէ ո՛րչափ տարբերութիւն ունին . Օրինակի համար , երկիրս լուսաւորող մեծ աստղին կամ արեգակին քերականական կամ բառական սահմանն այսօր դեռ այն է և այն պիտի մնայ , ինչ որ էր ասկէց դարերով յառաջ . բայց իրական սահմանը մեծ տարբերութիւն ունի . ամէնէն խոշորը զուրցելոյ համար , հիները արևը կը կարծէին երկրիս շուրջը լոյս տալու համար պատող մարմին , բայց նորերը բարորովին ա-

սոր հակառակը կսահմանեն , որ ճիշդն եւ ճշմարիտն է :

Բնաբանական նիւթերու վրայ իրական սահմանի այս տարբերութիւնը յայնմ կկայանայ ` որ մարդիկ հետզհետէ փնտռելով ձեռք կրերեն անոնց հանգամանքները , եւ կրնանք ըսել ` թէ այս ինչ կամ այն ինչ մարմնոյ վրայ մեր այս աւուր գիտցածը տակաւին գուցէ կէսն անգամ չէ գալիք ժամանակի մարդոց գիտնալիքներուն :

Իսկ սահմանի այս տարբերութիւնը տեղի չունի երկրաչափական կամ ուսողութեան յատուկ եղած նիւթերու մասին . օրինակի համար . Բուրուի սահմանելու ատեն իրական սահմանը տալու համար անուանական սահմանէն տարբեր բան մը չենք կրնար մէջ բերել , պատճառն որ ինքնադէպ են , կամ իրենց բոլոր բնութեամբը յանկարծ երեւցած են :

149 . Ի՞նչպէս կրնանք սահման մ' օրինաւոր համարիլ :

Սահման մ' օրինաւոր ըլլալու երեք բան հարկաւոր է . պէտք է ըլլայ ընդհանուր , ճիշդ եւ բացայայտ :

150 . Սահմանին ընդհանուր ըլլալն ի՞նչ է :

Պէտք է սահմանուած առարկայն ամբողջապէս պարունակի սահմանին մէջ . ուստի

այս կանոնին հակառակ է սահմանելը թէ ժամանակն է շաբթման . որովհետև ժամանակը շաբթունքն է հանգիստ միապէս կշարիէ , կամ բանի մ' համար այսչափ ատենն 'ի շաբթման՝ այսչափ ատենն 'ի հանգստեան էր կրնայ ըսուիլ . ուստի աւելի օրինաւոր է ըսել . ժամանակն է Գեօղաթիւն որպէս շոգ :

151 . Սահմանին ճիշդ ըլլալն ի՞նչ է :

Պէտք է սահմանն յատուկ պատշաճի այն առարկային միայն , որն որ սահմանել կուզենք . այս կանոնին դէմ էր Պղատոնի սահմանը մարդուն համար . Մարդն է կենդանի երկրորդն , իստուն է անկեպոս . որովհետև Դիոգինեսի փետտած հաւն ալ նոյն սահմանին մէջ կրցաւ մտնել :

152 . Սահմանին բացայայտ ըլլալն ի՞նչ է :

Պէտք է սահմանն աւելի հասկանալի ըլլայ մանաւանդ անոնց՝ որոնց համար որ կսահմանենք . Ո՞վ ի՞նչ կրնայ հասկնալ Սրիստոտելի սա սահմանէն . Շաբթո՞ւմն է կարող եակի կարող գործօնեութիւնն :

153 . Զի՞նչ է դասաւորութիւնը :

Անհատները որոշ տեսակներու եւ տեսակները որոշ սեռերու կանոնաւոր կարգով մը բաժանելը Գասաւորութիւն կկոչուի . Օրինակի համար . երբոր մատենադարանի մը դռքերը դասաւորել ուզենք , կբաժնենք ա-

ուսիջ 'ի պարմահան և 'ի փելիսոփայական . պատմա-
կանը կրաժնենք 'ի հին և 'ի նոր . հին պատմու-
թիւնը այսչափ եւ այնչափ ազդի պատմու-
թեան եւ այլն : Լաւ դասաւորութեան օ-
գուտն յայտնի է , ապացուցի պէտք չունի :

154 . Դասաւորութեան մէջ ի՞նչ բան
դժուար է :

Դասաւորութեան մէջ բուն դժուարու-
թիւնը լաւ սկզբունք մը գտնելն է . եթէ այս
ինչ հարկաւոր սկզբունքն առնելու տեղ ուրիշ
մը առնունք ` դրութիւննիս անկանոն կըլլայ ,
դասերն իրարմէ կախումն չեն ունենար , եւ
յարաբերութիւնը գլխովին առերեւոյթ կըլ-
լայ :

155 . Դասաւորութեան կանոնն ի՞նչ է :

Ահաւասիկ դասաւորելու գործողութեան
մէջ մեր բռնելիք կանոնը , որ հինգ գլխոյ
կրաժնուի .

Առաջին՝ մէկ կամ նման սկզբունքներու
վրայ դասաւորել : Դպրոցի մը դասարաններ
նման սկզբունքի վրայ դասաւորել կըլլայ , երբոր
գծագրութիւն և նկարչութիւն մէկտեղ դնենք մէկ
դասարանի մէջ . որովհետեւ իրարու նման
կամ գէթ մերձաւոր սեռի արուեստներ են :

Երկրորդ՝ դասաւորութեան սկզբունք
առնուածը հաստատուն յատկութիւն մը ըլլա-
լու է և ոչ պատահական . Դպրոցի մը աշակերտ

ներ փոխանակ հաւասար կամ նոյն դասերու բաժնեւոր հասակի բարձրութեան կամ ցածութեան կողմանէ բաժնեւորացի կանոնին դէմ է :

Երրորդ , պէտք է որ դասաւորութիւնը դասաւորելի առարկային բնութենէն պահանջուի : Փոքրիկ մատենադարան մ' ունիս , որ երկու լեզուէ դրուած մէկ քանի գրքերէ կրաղկանայ , չես կարող բաղմալեզուեան հարուստ մատենադարանին պահանջած դասաւորութիւնը ձեռք առնուլ . օրինակի համար , չես կրնար գրքերդ դասաւորել 'ի պարտաւն և 'ի փելեոփոյական , եթէ մէկը կամ միւսը չունիս , ապա թէ ոչ դասաւորութիւնը շինծու կրլայ :

Չորրորդ , պէտք է որ իւրաքանչիւր սեռի եւ տեսակի սկզբունք դրածդ նոյն դասի անհատներուն վրայ երեւի : Բնապատում մը սխալ դասաւորութիւն ըրած կրլայ՝ եթէ արարածները դասաւորէ 'ի համար շարժումն և յանշարժ , շարժումները կենդանիներն եւ անշարժները անկենդաններն համարելով . որովհետեւ կենդանիներ կան՝ որ կամաւոր շարժումն չունին , ինչպէս են սպունդ եւ բուստ ըսուած կենդանիներն եւ խեցիներէն ոմանք :

Հինգերորդ , պէտք է՝ որ դասաւորութեանդ մէջ գտնուած դասերն իրարու հա-

ւասար ըլլան . Սխալ է բաժնել ամբողջ տաճկաստան մը յեւրոպէս և յԱսիոյ այն ինչ նահանգը :
 Գիտնալ պէտք է որ դասաւորութիւնը ոչ թէ ուսումնայլ դործողութիւնն է , որ կկատարուի առաջիկայ իրին վրայ . եթէ իրը չպահանջէ՝ դասաւորութիւնը տեղի չունի :

Ե . Ապացոյցութիւն և Ենթադրութիւն .

156 . Զինչ է ապացոյցութիւնն :

Սկզբունք մը իւր հետևականութեան հետ կապելու գործողութիւնը Ապացոյցութիւնն կըսուի , որ միշտ մի և նոյն է . եթէ սկզբունքը սխալ է՝ հետևութիւնն ալ նոյնպէս սխալ կելլէ . եթէ սկզբունքը սուտ , ճշմարիտ և կամ տարակուսելի է՝ հետևութիւնն ալ նոյնպէս սուտ , ճշմարիտ և կամ տարակուսելի է : Ըսել է՝ թէ ապացոյցութիւնը գործիք մ' է , որով հետազօտելով և խելամտելով ընդունած ճանաչմունքնիս բանի կըբերենք , ինչպէս կպատահի փիլիսոփայութեան մէջ . կամ հետազօտութեան և խելամտութեան անկարօտ 'ի յաւաքագոնէ դիտութիւն մը կստեղծեմք , ինչպէս կպատահի Ուսողութեան մէջ :

157 . Ապացուցութեան կանոնն ի՞նչ է :

Ամէն գէպքի մէջ ապացուցութիւնը մի միայն կանոն ունի . Մեջին եզրի յարաբերութիւնը շտեմել Սկզբունքին և Եզրահասցութեան հետ , ըսել է Բարսեղ Իմաստասիրել :

158 . Բարևոք իմաստասիրելու հնարքն ի՞նչ է :

Միջին եզրի յարաբերութիւնը սկզբուքին և եզրահասցութեան հետ չափելու կամ Բարևոք իմաստասիրելու գաղտնիքն է սուրբ եւ զօրաւոր երևակայութիւն ունենալ միջին եզրը գտնելու , և նախադասութեան մը ինքնին ճշգուծիւնն և ուրիշ նախադասութեան մը հետ յարաբերական դրութիւնը ըմբռնելու յաջողակ և կիրթ գատումն , զոր մարդ յիւրմէ կունենայ և ոչ թէ արուեստով . Սակայն տրամաբանութեան կանոնները մեծապէս կօզնենն բնութեան այս պակասը մտքըր 'ի շատէ լեցնելու . մարմնակրթութիւնը , ինչպէս արդէն ըսած ենք , ոչ ամենքն ալ միապէս յաջողակ կրնէ մարմնոյ երազութեան և զօրութեան կողմանէ , բայց ամենքն ալ քիչ շատ կշահին . Այսչափ մ' ալ տրամաբանութեան կանոնները կրնան օգնել ամենուն ալ՝ հաւաքաբանութեան գիտնարար օրէնքներով , այնպէս որ՝ կարգէ դուրս թուած իմաստասիրութեան մը պատահած

ատեննիս , կրնանք զայն կեղևներէն մաք-
րելով՝ տանել բաղդատելնոյն օրինաց հետ ,
և ըստ այնմ ընդունել կամ չընդունել :

159 . Զինչ է ենթադրութիւնը ,

Սկզբունք մը՝ որուն վրայ կկասկածուի
միայն , և օրինաւոր ըլլալու համար դեռ հե-
տեան քննարկն սպասել հարկ է , Ենթադրութիւն
կկոչուի :

160 . Ենթադրութիւն մը ի՞նչ կանոնով
օրինաւոր կըլլայ :

Ամենէն յառաջ պէտք է դիտնամք՝ թէ
ենթադրութիւնը միշտ ՚ի վերջին հարկաւո-
րութեան ձեռք առնելու եմք . . . ինքն
երբ իրի մը ճշմարտութիւն մեթոսի ո՛ր և է
կանոններով ձեռք բերելը կարելի չըլլալուն
վրայ լի և անխաբ վստահութիւն մ՝ ունինք :
Ասկէ ետքը սա երեք կանոններուն պէտք է
ուշադրութիւն ընել :

Առաջին՝ պէտք է որ ենթադրութիւնը
կարելի ըլլայ , կամ որ նոյն է , հակասու-
թիւն մը չպարունակէ :

Հակասութիւն է ենթադրել՝ թէ

Արդիւնքն յառաջ է քան զպատճառն :

Նիւթն ինքնիրէն գոյութիւն ունի :

Անհունն իւր հաւասարը ունի :

Կարելի չեն այս ենթադրութիւնները :

Երկրորդ՝ ճշմարտանման , այսինքն բնու-

Թեան օրինաց համաճայն ըլլայ : Ճշմարտանման չէ ենթադրել՝ թէ

Լաբոնիայի մէջ փիղեր չկան .

Գիդէ Էնէասայ սիրով ինքզինք մեռցուց : որովհետև երեք հարիւր տարւոյ չափ միջոց հնուի են իրարմէ :

Երրորդ՝ հետևանքները դիւրան և ուղղակի իրմէն բղխեցունէ : Այս կանոնին դէմ է ենթադրել՝ թէ

Քրիստոնէական կրօնքը քաղաքականութեան աւեր բերաւ, և բիւրաւոր մարդոց արին թափեց .

Քրիստոնէութիւնը մեր քաղաքական իշխանութիւնը կործանեց .

Վասակայ քաղաքականութիւնը Հայոց թագաւորութեան կանգնելուն միջոցն էր :

Ի վերայ այսր ամենայնի ենթադրութիւն մը որչափ ալ կատարեալ ըլլայ՝ տակաւին ենթադրութիւն է, այսինքն միշտ հաւանականութիւն և ոչ ստուգութիւն :

Ձ . վկայութիւն և Հեղինակութիւն .

161 . Ձինչ է վկայութիւնն .

Մեզնէ դուրս եղող մարդոց այս կամ այն

բանին վրայ մեզի Կրօնականացի տալը վկայութիւնն
կկոչուի :

162 . Գէտ ՚ի ճշմարտութիւնն դիմելու
հարկաւոր մեթո՞տ մ՞ է վկայութիւնը ,

Այո , որովհետեւ ամէն եղելութիւն մեր
առջև չկատարուիր . ամէն բնաբանական
դիւտ մեր յատուկ փորձառութեան կամ հե-
տադօտութեան ներքեւ չի յնար . ամէն եր-
կիր մենք չենք կարող պտտել և ամէն ան-
ցած իրողութիւններու առաջիկայ լինել :

163 . Հեղինակութիւնն ի՞նչ է :

Գիտնական նիւթոց վրայ բաւական եւ
դիտուն մարդոց մեզի Կրօնականացի տալը Հե-
ղինակութիւնն կկոչուի :

164 . Հարկաւոր է հեղինակութիւնը :

Պէտք ունիմք հեղինակութեան . որովհե-
տեւ ամէն հարկաւոր ծանօթութիւն շուտ և
ուղղակի ձեռք բերելը կարելի չէ . Տրամա-
բանական նիւթոց մէջ մեր հաւատքը դերի
չենք ըներ այլոց հեղինակութեան . տրամա-
բանական նիւթ ըսելով պէտք է հասկնամք
բոլոր այն սեռի ճշմարտութիւնները , զորոնք
ձեռք բերելու ամէնէն ապահով միջոցը մի
միայն բանականութեան բնական լոյսը կամ
իմաստասիրութիւնն է . սակայն հեղինա-
կութիւնը մեծ և զօրաւոր մղում մը կուտայ
մեր մտաց ճշդութիւնն ու կորովը ձեռք առ-

ներլու և գաղափարնիս փնտռելու : Օրինակի համար , Աստուծոյ գոյութիւնը այն սեռի ճշմարտութիւն է՝ որուն կրնան հասնել ամէն բանական հոգիներ , այս ոք փիլիսոփային Աստուած կայ կամ չկայ ըսելուն միտք եւ իմաստասիրութիւն զոհելու պարտաւոր չեմ , և չեմ զոհեր ալ . բայց երբոր կլսեմ՝ թէ Պղատոն , Արիստոտէլ , Տէքարթ , Անսելմոս , Լէիբնիտիոս և այլք հաւատացել են Աստուծոյ մը գոյութեան , միտքս շարժումն կառնու դէպ ՚ի հաւանականութիւն ծռելու և ըսելու ՝ թէ ճշմարիտ է թերևս , եւ կպատրաստուիմասոնց կարծիքին դէմ բերուած ո՛ր և է առարկութիւն դէթ մէկէն ՚ի մէկ չընդունելու : Ուրեմն հեղինակութիւնը եթէ համոզման կամ հաւատքի հիմն չէ՝ դէթ օգնութիւն կամ նեցուկ է , կհակէ եւ կտրամադրէ հաւատալու :

165 . վկայութեանց մէջ ի՞նչ զգուշութիւն հարկ է :

Ընդհանրապէս սա զգուշութեան կանոնը պահելու եմք վկայութեանց մէջ . նայել՝ թէ վկայութիւնը եղելու է մը տեղեկութիւնը կուտայ՝ թէ Գիտութեան մը հրահանգութիւնը : Շատ վկայներ եղելութիւնը պատմելէ աւելի իրենց ենթադրութիւնը կամ կարծիքները մէջ կբերեն , որպէս թէ լսողները իրենց մտ-

քին ուժը չունին , կամ նոյն եղելութեան վրայ իրենցմէ տարբեր ենթադրելու ազատ չեն . այսպիսի դէպքի մէջ պահանջելու ենք իրենցմէ միայն եղելութեան պարագայները եւ ոչ թէ վարդապետութիւնները : Եթէ գիտնական նիւթոյ կվերաբերի՝ պէտք է փնտռել վկայողին յաջողակութիւնը , տաղանդոյ նոյն առարկային վրայ ունեցած յատուկ փմաստութիւնը , պաշարուելու չենք պատուաւոր դիրք մ' ունենալէն , անուան հռչակէն եւ ուրիշ խոշոր եւ հոյակապ յատկութիւններէն՝ զոր առաջակայ նիւթը չպահանջեր : Օրինակի համար , երբոր խնդիրը աստեղաբաշխական է՝ Տէքարթի փիլիսոփայական համբաւը ներմտոնի աստղաբաշխական հմտութեան տեղ չբռններ : Ասոնցմէ զատ ո՛ր եւ է վկայութիւն իբր ճշմարտութեան հասնելու հնարք ձեռք առնելէ , յառաջ պէտք է որոշել՝ բանի՞ւ թէ գրով է , ենթադրական՝ թէ յիշատակարանէ եւ ուրիշ նիւթերէ քաղուած ապացոյցներով վաւերական է :

1°. Բանիւ և գրով վկայութիւնս :

166 . Բանիւ կամ անգիր վկայութիւնս , ներն ընդունելու կանոնն ի՞նչ է :

Երկու բան պէտք է նայել . մէկ մը՝ թէ վկայողը խաբող չէ , մէկ մ' ալ՝ թէ խաբուած չէ :

167 . Ի՞նչպէս կրնանք խաբող չըլլալն իմանալ :

Խաբող չըլլալը իմանալու համար՝ դիտաւորապէս իւր վարուց հանգամանքը դիտելու ենք . պարկեշտ և հաւատարիմ՝ մարդուն վկայութիւնը ծանրակշիռ կըլլայ . վկայները երբոր շատ են աւելի անոնց բարոյականը պէտք է նայել՝ քան թէ թիւը . շատ մը խաբեբայներ կրնան միանալ իրենց ստույթիւնը հաստատելու համար , բայց համեստ մարդու մը համար բաւական դժուար է սուտ վկայելն : վկայողին դիրքն ալ մեծ կարեւորութիւն ունի . եթէ մէկն իւր շահուն դէմ կ'վկայէ՝ կասկածելը դժուարին է . շատ անգամ խաբեբայ մը կուզէ երեցունել՝ թէ իւր շահուն դէմ կ'սօսի , պարզամիտ մը կհաւատայ վկայութեան՝ առերևոյթ շահը իրա-

կանի տեղ դնելով . տխմար Վարբերայն մէկուն դէմ պարսաւ խօսելու ատեն բնաւ բացառութիւն չգործածեր , իսկ խորամանկը բացառութիւնները իբր ոսկեղօծ դեղահատներ կգործածէ ապուշներուն կլլեցունելու համար : Վկայողին սուտ ըսելէն եթէ շահ մը կգոյանայ իրեն՝ վկայութիւնն իւր վաւերականութիւնը կկորսնցունէ : Վերջապէս , երբոր շատ մը վկայներ առանձին հարցուած ատեն իրարու նման չեն պատմեր գէթ այն պարագայները՝ յորս պէտք էին միաբանել , սուտ կըլլայ վկայութիւննին .

Ասկէ զատ պէտք է փնտռել նաև վկայութեան ժամանակ ցոյց տուած դիրքը , արտասանութիւնը , դէմքը և խօսքին մէջ զինքը մատնող տարբերութիւնները : Սակայն դիտելու է միանգամայն՝ որ սյլայլութիւնը ուրիշ պատճառներէ եկած չըլլայ , այսինքն վայրապար երկշտութենէ , ամօթխածութենէ , խնդրոյն նորութենէ և դրից յանկարծ փոփոխմանէ ,

168 . Ի՞նչպէս կրնանք խաբուած չըլլալն իմանալ :

Գիտնալու համար՝ թէ արդեօք վկայողը խաբուած է՝ թէ չէ , պէտք է առած կրթութութիւնն ու հանճարը փնտռել . իրողութեան բոլոր պարագայները հետադասել ,

գիտնալու համար ՚ թէ արդեօք բաւական են հաւտացներու : Նախապաշարմունքներ կան ՚ որ հրահանգեալ մտքերու վրայ անգամ տիրած կրնան ըլլալ : Զարմանք , բարկութիւն , ատելութիւն , սիրելութիւն եւ ուրիշ կիրքեր շատ անգամ մեր շէտաման յաջողակութիւնը կկորսնցունեն : Վերջապէս , մարմնոյ տարափոխիկ հիւանդութեան պէս սուտ գաղափարի տարափոխիկ ախտ մը կայ , որմէն կրնան բռնուած ըլլալ ուրիշ կողմանէ հզօր եղող մտքերն : Այս կանոնները կը յարմարին թէ՛ գրով և թէ՛ բանիւ վկայութեանց , բայց գրով վկայութեանց վրայ ուրիշ գիտողութիւններ ալ հարկաւոր են :

169 . Ձեռագիր կամ տպագիր մատենի վրայ ի՞նչ գիտողութիւն պէտք է ընել :

Ձեռագիր կամ տպագիր մատենի վրայ հեղինակին հաւատարիմ ըլլալը կամ չըլլալը փնտռելէ յառաջ , պէտք նայել ՚ թէ գիրքն ինք իրեն համաձայն է ամէն կերպով : Ո՛րչափ գրքեր կան ՚ որ խարդախուած են : Գրքի մը վաւերականութիւնը ստուգելու երկու տեսակ ասպացոյց կրնայ ըլլալ , ներքին և արտաքին :

170 . Գրոց ներքին ասպացոյցն ի՞նչ է :

Գրոց ներքին ասպացոյցներն ասոնք են . ո՞ճը յարմարիլ այն հեղինակին՝ որուն ո՞ր կրնճա

յուրի . խորհրդածութիւնը, դատումը և ծրագիրը հեղինակին մտաւոր կարողութեան համեմատել . մէջն այնպիսի ժամանակից դէպքեր և մարդիկ յիշուիլ՝ որոնց վրայ պիտի խօսուէր բնականապէս . յետին ժամանակի սովորական եղած բացատրութիւն մը կամ այն ժամանակի չկեցած սովորութիւն մը չգտնուիլ . այնպիսի դէպքեր չպատմել՝ որ դրքին ժամանակէն շատ յետոյ ըլլալով՝ առանց մարգարէութեան դիտնալ կարելի չէր :

171 . Արտաքին ապացոյցն ի՞նչ է :

Գրոց արտաքին ապացոյցներն ասոնք են , պատմիչներէ կամ հին կենսագրութիւն շինողներէ հեղինակին նոյն գործին յիշուելը . նոյն նիւթոյն վրայ գրող վերջին մատենագրի մը անկէ վկայութիւն մէջ բերելը :

2° . Աւանդութիւնն :

172 . Զի՞նչ է աւանդութիւնն :

Բանիւ և դրով աւանդութեան մէջ տեղն ուրիշ վկայութիւն մ' ալ կայ՝ որ Աւանդութիւն կրտսի , Աւանդութիւն կայ՝ որոյ ծագումն յայտնի , արդոյ և սերնդէ սերունդ յարգանք և հաւատարմութեամբ փոխա-

դրուած է : Աւանդութիւններ կան՝ որոց սկիզբը յայտնի չէ , փոխադրութիւնն ալ անորոշ : Աւանդութիւններ կան՝ որ անոտիապաշտութեամբ փոփոխուած և տգէտ և անկիրթ մարդոց մէջ տարածուած են : Աւանդութիւններ կան՝ որոց առարկայն ոչինչ , հեռաւոր և անկարելի է , կամ որոյ կարևորութիւնը երկայն ատենէ՛ր լի վեր կորսուած : Աւանդութիւններ կան՝ որոց առարկայն ծանրակշիռ և գլխաւոր պարագայներուն կողմանէ վկայուած է : Տրամաբանութեան հակառակ է՝ թէ խոտել հակառակութեամբ եւ թէ՛ ընդունել կուրաբար ո՛ր եւ է աւանդութիւն անխտիր :

3°. Յէշտուկարանք :

173 . Յիշատակարանէ վկայութիւն կրնա՞յ քաղուիլ :

Պատմական խելամտութիւն կրնանք քաղել շատ անգամ յիշատակարանէ , փլածոյքէ , արձանէ , հին սովորութենէ , ցոյցքէ , առասպելներէ և սովորութիւն եղած խօսքերէ . բաւական հնարիմացութիւն և յաջողակութիւն հարկաւոր է այս սեռի վկայութիւններէ

ապացոյց քաղելու . դիտնալու եմք՝ թէ այս յիշատակարանը իւր դարու ճարտարապետու թեան յատկութիւնն ունի՞ . թէ՛ չկրնար հետեողութիւն ըլլալ առաջին դարու ճարտարապետութեան . թէ՛ դարուն և այն երկրին վիճակը կրն՞ար այսպիսի շէնք մ' ունենալ :

174 . Վկայութիւնք կրնա՞ն մեզ ստուգու թիւն տալ .

Այո՛ , մարդկային վկայութիւնք կրնան մեզ ստուգու թիւն տալ , այսինքն ճշմարտութեան մը համողել : Մաքիս բոլոր խորերը վնտուելով բնաւ արգելք մը չեմ գտներ ըսելու . *Les uns admettent + ou - de la . Les autres admettent + ou - de la . Les uns admettent + ou - de la . Les uns admettent + ou - de la .* Ի ծընէ կոյր մը գոյներ տեսած չըլլալով՝ գոյներու գաղափարն ալ չունի . բայց իւր շրջապատի մարդոց վկայութենէն ստուգութիւն ունեցած կամ ճշմարտութիւն մը առած է՝ թէ շօշախած , ճաշակած եւ հոտոտած բաներէն դուրս կայ ուրիշ սեռի երեւոյթ մ' ալ՝ որ կարմիր , սեաւ , սպիտակ , կապոյտ եւ այլն կնշանակեն , կոյրը չկրնար հաւատալ թէ բոլոր մարդիկ միաբանել են դինքը խաբելու .

175 . Գիտութեանց վերաբերեալ վկայութիւնք կրնա՞ն ստուգութիւն տալ :

Գիտութեան վերաբերեալ իրողութեանց մէջ ալ , օրինակի համար , աստեղաբաշխու

Թիւն ըսուած գիտութեան վերաբերող վը-
կայութիւնք ալ մեզ ստուգութիւն կամ ճշ-
մարտութեան ստացումը կրնան տալ . այս
գիտութենէն բնաւ տեղեկութիւն չունիմ ,
զգայութիւնս ալ ամէն օր կլկայէ ` թէ եր-
կիրս անշարժ է , եւ արեգակը մեր շուրջը
կդառնայ . բայց բնաւ չեմ հաւատար զգայ-
ութեանս . որով հետեւ ինձմէ շատ գիտուն
եւ փորձ մարդիկ վկայած են ` թէ երկիրս
կշարժի . իրողութիւնն ամէն կասկածներէ
սրբուած և դրական ապացոյցներով հաս-
տատուած է . Ուրեմն կան իրողութիւնք `
որ վկայութեամբ մեզ եկած են , որոց իրա-
կանութեան կհաւատանք առանց տարակու-
սի , հետեւաբար վկայութիւնք մեզ ստու-
գութիւն կրնան տալ . Ուրեմն ոչ միայն գի-
տակցութիւն և արտաքին ըմբռնումն է ` որ
իրբ մեր փորձառու կարողութիւնքը գիտու-
թիւն կուտան մեզ , այլ և վկայութիւնք . Գի-
տութեանց այս երեք միջոցներէն երեք սե-
ռի ստուգութիւն կհետեւի . Բնական , Բնա-
ղանցական և Բարոյական .

176 . Ի՞նչ է բնական ստուգութիւնը ,
բնական կամ , աւելի ճիշդը , Բնաբանական
ստուգութիւն կըսուի զգայարանաց ձեռօք
ստացուած ճշմարտութիւնը :

177 . Ի՞նչ է բնաղանցականը .

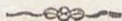
Բնադանդական կըսուին բանականութեան
անյեղլի իմացման յարմարող ճշմարտութիւ-
ներն իբր հոգեբանական առարկայ . ինչպէս
են , անհունի գոյութիւն , անհունի միու-
թիւն , իմաստասիրութեան առածը և բո-
լոր անոնք՝ որ անսխալիս են , և դողցես տիե-
զերքի կամ նիւթոյ գոյութենէն անկախ գեր-
ի վերոյ նոյնութիւն մ' ունին :

178 . Ի՞նչ է բարոյականը :

Բարոյական կըսուին ուրիշներուն վկայու-
թեամբ ստացուած ճշմարտութիւնները . ինչ-
պէս են , թէ՛ Մովսէս հնգամատեան մ' ու-
նի . թէ՛ Գրիստոս մեզ փրկելու համար աշ-
խարհ եկաւ . թէ՛ Փէքլին անունով քաղաք
մը կայ և այլն :

179 . Ստուգութեան այս բաժանման ար-
մատն ի՞նչ է :

Ստուգութեան այս բաժանումը ոչ թէ
իւր կողմէն՝ այլ մեր ստացութեան եղա-
նակէն է . զի ստուգութիւնն ալ ինքնին ճշ-
մարտութեան պէս մի և անսխալիս է : Ստու-
թիւնն ալ իբր հակոտնեայ ստուգութեան
կամ բնաբանական կամ բնազանցական և
կամ բարոյական է :

4. Յայտնութիւն :

180 . Ձի՞նչ է յայտնութիւնը .

Աստուծմէ հաղորդուելիք ճշմարտութիւններուն մեզի դալն Յայտնութիւն կկոչուի : Այս ճշմարտութիւնները ոչ բնազանցական կամ հոգեբանական են ` որ մարդիկ իրենց բանականութեան մէջ գիտակցութեամբ հետազօտելով ձեռք բերեն , և ոչ բնաբանական են ` որ զգայութեանց ձեռօք ստանան . այլ մարդկային վկայութեամբ ստացուած ճշմարտութիւններուն պէս բարոյական են :

181 . Յայտնութիւնը կրնանք քննադատութեան ներքեւ դնել :

Վկայութեանց վրայ մեր դործածելիք զգուշաւոր կանոնը կրնանք տարածել յայտնութեան վրայ , սա տարբերութեամբ ` որ անոր սկզբունքները մեր չափաւոր իմացողութեամբ չիօրձեմք , այլ զինքն սկզբնաբար յայտնողին , Աստուծոյ , սուրբ նպատակին կողմանէ . ապա թէ ոչ ` յայտնութիւնը կմնայ ընդ մարդկային հնարած մը : Այսու ամենայնիւ կրնանք փնտռել ` որ մէջը բնազանցութեան հակառակ վարդապետութիւն մը չը-

դտնուի , ինչպէս • Բարաւիւ Եւանկիւն է • Ինչ չ
ըսուած չըլլայ •

182 , Բնաբանութեան հակառակ եղե-
լութիւն կրնայ դտնուիլ յայտնութեան մէջ •

Բնաբանութեան օրինաց հակառակ եղե-
լութիւններ կրնան դտնուիլ յայտնութեան
մէջ • զի այս օրէնքները ոչ թէ բնազանցական
ներուն պէս Աստուծոյ կամ իրենց հեղինակին
անփոփոխութեանը վրայ հիմնուած օրէնք-
ներ են , այլ տիրող բնական կարգին պահան-
ջած պատշաճութիւնները ` զօրոնք իրենց
հեղինակը ՚ի հարկին կփոփոխէ • Օրինակի
համար • հրոյն բնութիւնը այրել էր , կհրա-
մայէ՝ որ չայրէ , գետոյն նայնպէս կհրամայէ՝
որ չհոսի , ծովուն՝ որ ճեղքուի , ապառա-
ժին՝ որ ջուր բղխեցունէ , տուրնջեան՝ որ եր-
կարի , ջրոյն՝ որ գինեոյ ներգործութիւն
ունենայ •

Այսպիսի պարագայի մէջ պահանջելու
իրաւունք չունինք՝ որ հուրը հուր ըլլայ ,
այսինքն իւր հուր տեսակը շինող յատկու-
թիւնները պահէ , բայց այրելու ներգործու-
թիւնը փոփոխէ • Ստանէլէ՛ք ըսուածն է այս •
որ կկայանայ իրաց իրենց տեսակարար յատ-
կութիւնը պահելով ներգործող զօրութեան
դադրելու կամ ներգործութիւնը փոփո-
խելու պայմանին մէջ • Յատնութեան մէջ

կարգէ դուրս բան՝ կամ սքանչելիք պէտք չէ
 գտնուիլ ըսելը՝ յայտնութիւն հարկ չէ ըսե-
 լու հաւասար է . զի առանց սքանչելեաց
 յայտնութիւնը , մանաւանդ թէ , իւր վաւե-
 րականութիւնը կկորսնցունէ :

183 . Բնաբանութեան հակառակ կար-
 ծիք մը , եթէ գտնուի յայտնութեան մէջ ,
 ընդունելով ենք՝ թէ ոչ :

Ուրիշ է բնաբանութեան իրողութիւնն՝
 ուրիշ է բնաբանութեան վերաբերեալ կար-
 ծիքը : Տուրնջեան երկարութիւնը , զոր Յես-
 սուայ օրով տեղի ունեցած՝ կպատմէ յայտնու-
 թեան գիրքը , բնաբանական երկուսն է .
 իսկ Յեսուայ կոչուեալ յարեհայն ըսելը կընայ ըս-
 ուիլ՝ թէ բնաբանութեան կարծիքն է : Այս-
 պիտի դէպքի մէջ յայտնութեան ճշմարտու-
 թիւնը երկուսն է կողմանէ քննելու իրաւունք
 ունինք , եւ ոչ թէ կարծիքն է կողմանէ . ըսել
 կուզեմ պիտի փնտռենք՝ թէ տիւն իրօք
 երկարեցա՞ւ թէ ոչ , եւ ոչ թէ պիտի փնտը-
 ուենք թէ Յեսուան ուղիղ թէ սխալ խօսեցաւ .
 որովհետեւ յայտնութեան նպատակը կամ կա-
 ընորութիւնը այս կարծիքը աւանդելու կող-
 մանէ չէ . որովհետեւ , մանաւանդ թէ , հի-
 մայ ալ բնաբանի մը առտուան դէմ արեւն ելա-
 երիկուան դէմ՝ արեւը ճիշտ ըսել կպատահի ,
 սրուն , ուսումնական լեզուով , ոչ եւքը կըլ-

լայ եւ ոչ մուտքը : Տուրնջեան երկարութիւնը քննելու իրաւունք ունինք ըսինք , և ահաւասիկ ` պատմութեան հետ խառնուած բնաբանական պատահարներն , ինչպէս որ պէտք է , կհաստատեն . ինչպէս , Պաղեստինի երկիրներուն տուրնջեան դէմ Յունաստանի և իտալիոյ կողմի գիշերոյ երկարելը . Դեկալիոնի կամ Ովկիկէսի ըսուած ջրհեղեղը , օդաքարերու ամորհացուց վրայ տեղալը , որ ՚ի հարկէ հետեւանքն են այն երկրաբանական դէպքին , պատահարներ ` որոց մէկ մասին սուրբ Գիրքը կ'իկայէ , ինչպէս քարէ կարկուտ տեղալը ամորհացուց վրայ , մէկ մասին ալ օտար ժողովրդէ մարդիկ ` Ովիգիոս , Պրոպերկ , Լուկիանոս , ասոնց հետ մէկտեղ Արամազդի ` Հերակլեայ յղացման համար գիշեր մը երկնցներուն առասպելը : Յետուայ ոչ կարծիքը և ոչ գործածած լեզուն ընդդէմ բան մը չկրնար բերել ուրեմն այս եղելութեան ստուգութեանը : Իսկ երբ արարչութեան պատմութիւնը կրնէ Մովսէս , ըսել է ` նիւթոյն գոյացութեան կարգին բացատրութիւնը , բնաբանութեան օրէնքը կ'ինտուենք . ընդդէմ գտածնիս կրնանք չընդունել , իսկ պակաս կամ բացատրութեան ուսումնական մեթոտը չգործածելով գրուած ըլլալուն պարագայէն չենք կրնար յայտնու-

Թեան վաւերականութիւնը հերքելու յանդգնութիւն ընել . զի յայտնութիւնը ոչ թէ բնաբանութիւն է , այլ մարդուն և Աստուծոյ յարաբերութեան պատմութիւնը :

184 . Յայտնութեան մէջ բարոյական ստուգութիւն վնասելու իրաւունք ունինք :

Այո՛ , կփնտռենք յայտնողին կողմանէ , այսինքն Աստուծոյ . ինչպէս , թէ դէպքերը մանաւանդ վարդապետութեան կտորները կ'յարմարին Աստուծոյ բնազանցական բնութեանն եւ կամաց եւ մարդուն վիճակին . կփնտռենք նաև այն միջոցին կողմանէ այսինքն այն մարդոց կողմանէ՝ որոց ձեռօք նոյն յայտնութիւնը մեղ եկած է . այս մասին բերանացի և դրաւոր վկայութիւն մը քննելու կանոնները կրնանք ձեռք առնուլ :

Է . Լեզու կամ խօսք :

185 . Լեզուն կամ խօսքն ի՞նչ է .

Նշաններով մտքին խորհուրդը բացատրելն է լեզուն կամ խօսքը , եւ երկու է , բնական և Արուեստական :

186 . Բնականն ի՞նչ է .

Բնական լեզուն է հողւոյն կիրքերը և

զանազան հանդամանքները բացատրելու համար եղած շարժմունքները և կերպարանքի ձեւերը : Ընդհանուր է այս լեզուն , որովհետեւ բոլոր այլալեզու ազգաց ալ հասկանալի եւ գործածելի է :

187 . Արուեստականն ի՞նչ է :

Արուեստականն է այն՝ որ բառերու կանոնաւոր շարքովը կըլլայ , և զոր գործածելու և կամ հասկնալու համար ուսուցանողի պէտք ունինք :

188 . Լեզուին կանոնն ի՞նչ է :

Առաջին կանոն , պէտք է՝ որ լեզումը երկդիմի , տարտամ եւ անորոշ բառեր չունենայ . զի ով որ կխօսի բան մը հասկնելու համար կխօսի :

Երկրորդ , բառերը միշտ իրենց հաստատուն եւ բնական դարձած նշանակութեամբ պէտք է գործածուին . որովհետեւ մենք մեզի բառի նշանակութիւն փոխելու հեղինակութիւն չունինք , չենք կրնար քարին հաց , և հացին քար նշանակելու բռնութիւն ընել :

Երրորդ , երբոր նոր դաղափարի մը համար նոր բառ ճարտարել պէտք է , առաջ պէտք է ուշադրութեամբ փնտռել՝ թէ լեզուին մէջ նոյն դաղափարը բացատրող բառ ունինք թէ ոչ : Այս կանոնին դէմ կգործեն

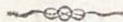
անոնք՝ որ կծուլանան կամ անհոգութիւն կընեն փնտուելու, և հին գաղափար մը կարծելով՝ թէ չկայ, նոր բառով մը բացատրել կաճապարեն: Եթէ չկայ, ազատ ենք լեզուին ներելի ըրած ոճովը՝ բարդել, եւ կամ բառ մը ուրիշ ազդաց ձայնով մեր լեզուին մէջ խառնել:

Չորրորդ, զգուշանալ՝ որ բացատրութեան ոճն ալ օտարական չըլլայ, կան որ ճարտարութիւն կհամարին՝ ոչ միայն բոլոր շարադրութիւննին ուրիշ լեզուի ոճոյն յարմարցունեն, այլ սնդամ հայերէն բառերը որպէս թէ բարակցենը:

Հինգերորդ, զգուշանալ՝ որ միշտ այլաբանութիւններն, որ սովորաբար ճարտարիսօսութեանց մէջ կգատահին, շատ ընտել և բնական ըլլան:

Վերջապէս միշտ խօսողը կամ դրողը միտք բերելու է՝ թէ հասկցնելու համար կխօսի, եւ ոչ թէ բառերու հնչումներով ականջ յոգնեցունելու համար:

X

ՄՈԼՈՐՈՒԹԵԱՆՑ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐՆ ՈՒ ԴԱՐՄԱՆՆԵՐԸ

189 . Ի՞նչ է մոլորութիւնը .

Բանի մը վրայ , առանց անոր յատուկ պատճառները մանր քննելու , դատումն ընելու թիւր հետեւութեան մը կապուելը Մոլորութիւն կկոչուի :

190 . Քանի՞ տեսակի կբաժնուին .

Մոլորութիւններն ընդհանրապէս երկու տեսակի կբաժնուին . կամ Եկամտային են , այսինքն ուրիշներէ մեղ եկած . կամ Ինքնագիտային են , այսինքն մեր կարողութիւնները չարաչար գործածելով շինուած :

1. Եկամտային մոլորութիւնք :

191 , Որո՞նք են եկամտային մոլորութիւնները :

Թուել կարելի չէ Եկամտային կամ ուրիշներէ

մեղ եկած մոլորութիւններն : Մարդ 'ի ընէ
 դիւրահաւան է . հարկաւոր է մանկութեան
 ատեն այսպէս ըլլալնիս թէ՛ մեր անձին պահ-
 պանութեանն և թէ՛ զարդացումն ընդու-
 նելու համար : Այս հասակին մէջ առանց
 քննութեան շատ մը կարծիքներ թէ՛ մոլար և
 թէ՛ ուղիղ մեր մտաց մէջ կտպաւորուին ,
 խոր արմատ կարճակին , և վերջապէս բռնի
 մեղ կկառավարեն առանց մեր գիտնալուն՝
 թէ ե՛րբ և ուսկի՛ց եկան մեր մտաց մէջ :
 Տգէտը , դժբաղդաբար աշխարհի ամենէն
 մեծ բազմութիւնը , իւր ինքնագիմի պէտքե-
 րէն անդին ուրիշներուն խելքովը կվարուի ,
 և որովհետեւ հնար չէ եղած՝ որ գիտութիւնն
 առ հասարակ ամենուն մէջ մտնէ , ամենէն այ-
 լանդակ նախապաշարմունքներն ալ իբրև
 պատգամ ընդունուած են . Ամբոխին կամ
 ռամկին միտքը պաշարելու համար բաւական
 է մեծարոյ դիրք մը և աչք շլացունող քիչ մը
 ձիրքը . շատերը շատ անգամ միայն անոր հա-
 մար կհաւատան , որովհետեւ ուրիշները հա-
 ւատացել են . բազմութեան կայնած կողմը
 ապահով և ուղղակի կհամարին դատում
 մը ուղիղ կատարելու , ուսկէց է այս մոլար
 առածը՝ թէ . Չայն Բաղճայ յայն է Աստուծոյ :

162 . իմաստուններն աղա՞տ են այս մո-
 լորութիւններէն :

Խեղացի համարուած մարդոց մէջ ալ կայ
անյաղթելի մոլորութիւն . իմաստուններն
ալ կպաշարուին երբեմն շահով և կամ անձ-
նասիրութեամբ , երբեմն իրենց յատուկ ե-
ղած ծուլութեամբ , երբեմն ալ ուրիշներէ մա-
նաւանդ ամբոխէն տարբեր կարծիք մը պաշտ
պանելու ինքնահաճ ամբարտաւանութեամբ .

Նախապաշարմանց ամենէն ուժգինն եւ
զօրաւորը դատման մը կապուին է պատուոյ
կամ պարտուց դաշտափարաւ , և նոյնը բըն-
նելու և սխալ գտնելուն պէս ընդդէմ վիճա-
բանելու տեղ վեհերոտութեամբ և մոլեգան-
դութեամբ թուլանալը : Պագոն , որ գիտու-
թեանց յառաջադիմութեան արգելիչ պատ-
ճառներուն , կամ սուտ և անվաւեր հեղի-
նակութիւններու և անապաշտութեանց կապ
ուելու դրութեան դէմ կրած փիլիսոփայա-
կան նախանձով Նովո-Օրկանո՞ կամ Նոր Գործարան
կոչուած գիրքը շինած է իբր կրթիչ մասն
փիլիսոփայութեան , թուած է նախապաշա-
րումներն իրենց յատուկ դասաւորութեան
մէջ . մենք ալ առանց մանրամասն հատուած-
ներուն իջնելու կրտսնք , ամէն ազգ , վիճակ ,
ցեղ , միաբանութիւն , աղանդ և այլն իւր
յատուկ նախապաշարմունքներն ունին , Տը-
րամաբանութեան ճշմարիտ ոգւոյն և պա-
հանջման դէմ է ո՛ր և է կանխադատ կար-

ժիք մեր և ճշմարտութեան մէջ անջրպետ
դնել և լոյսը խափանել : կարծիք մը , որուն
ճշդութիւնը ճշմարտեալ չէ , և չդիտարկու
թէ ի՞նչ սկզբունքի հետեանք է , ընդու
նելը միշտ վտանդ է մեր մաքին :

2. Ինքնագիտութեան մոլորութիւն :

133 . Որո՞նք են ինքնագիտութեան մոլորու
թիւնք :

Ինքնագիտութեան կամ մեր կարողութեանց
չարաչար գործածութենէ շինուած մոլորու
թիւնները երկու կարգ են , անոնք՝ որ իւ
րաքանչիւր կարողութիւն՝ իւր յատուկ ա
ռարկային վրայ չկացուցանելէս կամ ամէն
առարկայ իր սահանջած մեթոտովը չքննել
նէս կգոյանան , և անոնք՝ որ բուն իսկ մեր
իրաքանչիւր կարողութեանց կողմանէ կը
գոյանան :

194 . Առաջին կարգի մոլորութիւն մը
բացատրէ՛ ինձի :

Այս կարգի մոլորութիւն է այն , յորում
կի յնայ մարդն՝ երբ մարդկային հոգւոյ ե
րեւոյթները կուզէ գործարաններէն ստրկել
կամ , ծանօթ և անծանօթ պատճառներու

հանդիտութենէն հետեցունել՝ թէ երկու
 էակաց մէջ բոլոր հաղորդակցութիւնը ան-
 մեկին միասնութիւն մ' է, և հետեւապէս
 հոգին ալ նիւթեղէն է: Հոգեբանութիւնը
 փորձառական գիտութիւն մ' է, չենք կր-
 նար Ուսողութեան կամ Երկրաչափութեան
 ոճով կամ մեթոտով քննել, և ոչ ալ ըսել՝
 թէ ամենէն բարձր գիտութեան՝ այն է
 Փիլիսոփայութեան սկիզբն ըլլալու յարմա-
 րութիւնը չունի, քանի որ զգայութիւնը
 գործիք չընէր իրեն և Ընծայական կամ Ա-
 պացուցական առածի եւ իմաստասիրու-
 թեան չյենուր: որովհետեւ անոր ոճը փորձա-
 ռութիւնն է, գործիքն ալ Գիտակցութիւնը:

194. Երկրորդ կարգի մոլորութիւնները
 բացատրէ ինձի:

Երեք ներքին կարողութիւններ ունինք •
 Գիտակցութիւն, Ընթանում, Բան: Երեւակայու-
 թիւն անունով կարողութիւն մ' ալ ունինք՝
 զոր կրնանք անուանել Ստեղծող, միւս բոլոր
 կարողութիւններն ալ այս ներքիններուն յա-
 ռաջ բերած տարբրացը վրայ կգործեն: Մա-
 նօթութեանց այս երեք աղբիւրներն ալ մո-
 լորութեան աղբիւր են: Զգայութիւննիս
 ամէն օր կխարէ զմեզ, այս է Սկեպտակա-
 նութեան հռչակաւոր զէնքը: Գիտակցու-
 թիւննիս եթէ սխալական չըլլար՝ իւր հե-

տաղօտութեան վրայ հիմնուած հոգեբանական դրութեանց այնչափ բաժանումները չէին ըլլալ : Բանականութիւնը , կամ մեր իմացական կարողութեանց ամբողջը , եթէ ըստ ինքեան կամ տեսականին մէջ անսխալ է (որովհետեւ իւր հայեցուածը միշտ դէպ 'ի բնազանցութիւն կամ 'ի ճշմարտութիւն է) , 'ի յարաբերութեան կամ գործնականին մէջ շատ անգամ կ'սխալի . չունի առած մը՝ որ Սկեպտիկեանի մ' ալ զէնք ըլլալու կողմն չունենայ . Իմաստասիրութիւնը այնչափ մոլորութիւներ ունի , մինչև դիրք մը ըլլալու չափ տեսակներու կբաժնուի : Խեղամտութեան , առանց որոց շատ բաներու վրայ գիտութիւն չենք կարող ունենալ , բոլոր մեզի տուածը հաւանականութիւնն է , որ ըսել է հաւանական ճշմարտութեանց չափ ալ հաւանական ստութեանց տեղի կուտայ . վերջապէս մեր բոլոր գիտութեանց մէջ՝ թէ՛ ներքին ըլլան եւ թէ՛ արտաքին կրնայ միշտ մոլորութիւն ննթադրուիլ , եւ անսխալ բան մը չունինք վրայնիս : Սկեպտիկեաններուն վարդապետութիւնն ալ այս նախադասութեան վրայ կգառնայր :

195 . Ուրեմն սկեպտականութիւնը ճշմարիտ դրութիւնն է .

Ո՛չ . ճշմարիտ է՝ որ Սկեպտականներուն

ըսած մոլորութիւններուն պատճառները հաս-
 շատեալ կան . սակայն տարբերութիւնն հոս
 է՝ որ մենք մոլորութեանց պատճառը մեր
 կարողութեանց չարաչար դործածելը կը հա-
 մարինք . Սկեպտիկեանք նոյն կարողութեանց
 արմատական յոռութիւնը . մենք կը սենք մո-
 լորութիւնք յաղթելի են , անոնք կը սեն ան
 յաղթելի են . մենք կը սենք թէ մարդկային
 իմացականութիւնը անկատար է , բայց նոյն
 անկատարութենէն ուրիշ վնաս մը չունինք՝
 այլ միայն ծանօթութիւննիս սահմանաւոր
 են , անոնք կը սեն՝ թէ անկատարութեան
 բացարձակ հետեւանքը մոլորութիւն է . Սա-
 կայն ո՞վ կընայ ըսել՝ թէ Սկեպտիկեան մ՞
 իրաւունք ունի այսչափ ծաղրելու մարդկա-
 յին բնութեան տկարութիւնը . որովհետեւ
 կընամք թիչ՝ բայց լաւ գիտնալ բան մը . թիչ
 գիտնալուս պատճառն ալ ուրիշ բան չէ , այլ մի-
 այն սահմանաւոր և անկատար էակ մ՞ ըլլալս .
 ո՞վ կընայ ստիպել ինձի՝ որ այլանդակ կամ
 հակասական կարծիք մը միտքս բռնեմ . ո՞վ
 կընայ ստիպել՝ որ ճշմարտանման կարծիք մը
 իբր կատարեալ ճշմարտութիւն ընդունիմ .
 դենքք՝ թէ ատեն մը այս կամ այն կարծիքն
 ունիի , միթէ գիւրահաւանութիւնը յաւի-
 տեան կմնայ . ոչ ապաքէն մարդս ատեն մը
 ունի արթննալու . Նտխապաշարմունք մը ու-

նիւմ . յանցանքն իմն է , եթէ ուղեմ կրնամ
ցրուել . ազատութիւնս ուրիշ բաներու մէջ
խոչընդոտներու կրնայ հանդպիլ , բայց կար-
ծեաց նիւթերու մէջ ո՞վ կրնայ խափանել :

Կարողութիւննիս գործածելու կերպին ,
կամ դէպ ՚ի ճշմարտութիւն շաւիղ մ՞ ըն-
տրելու պարագային մէջ ի՞նչ մուտքութիւն
որ կրնայ գոյանալ , մեզքը բոլոր մեր վիղն
է . կարողութիւննիս ողջ և ճիշդ են , ամէնքն
ալ իւրեանց պաշտօնը կրնան վարել , ինչ ու
իւրաքանչիւրն իւր յատուկ առարկային վրայ
չկացուցանեմք : Քնարահար մը երբ ներդաշ-
նակաւոր չկրնար դարնել , որովհետեւ մատ-
ները միշտ մի և նոյն թելը կբաղխեն , յան-
ցանքը քնարի՞ն՝ թէ հարկանողին է . նոյնպէս
ալ երբ ամէն ստուգութիւն մի միայն զգա-
յութեամբ կամ միայն գիտակցութեամբ ,
կամ միայն սրտիւ , կամ միայն խելքով փոր-
ձել և քննել կուզեմք , համբալ երաժշտին
մէկ թելին վրայ պտտելուն պէս , ի՞նչ յան-
ցանք ունին մեր կարողութիւնները :

196 . Հաւատամք , ուրեմն , թէ զգայ-
ութիւննիս մեզ չեն խաբեր :

Պէտք է հաւատամք՝ թէ զգայութիւն-
նիս մեզ չեն խաբեր . կցունեն՝ ի՞նչ որ պէտք
է ցցնել . սխալը ճիշդ եզրակացութիւնը
ցցուցին կարծելնուս մէջն է : Օրինակի հա-

մար , երբոր աչքերնիս կցուցրնէ մեզ թէ արեւը երկու ոտք տրամագծէն աւելի մեծութիւն չունի , սխալ չցցուներ . զի եթէ մեծ ցցունէր՝ հանդիպահայեցութեան օրէնքին հակառակ , կամ , որ նոյն է , սխալ ցուցած պիտի ըլլար . մենք , պէտք է՝ որ հեռաւորութեան միջոցի դաղափարն ալ մէջ առնելով , երթանք դէպ ՚ի եզրակացութիւնը : կամ , երբոր ցորեկ ատեն ժամացուցիս լեզուակը տասնեւերկու թուանշանի վրայ կը ցուցնէ աչքս , չցուցներ թէ օրը իրիկուն է . եզրակացունելա՝ թէ օրն իրիկուն է , իմ՝ եւ ոչ աչքիս յանցանքն է : Այսպէս պէտք է հասկնալ՝ բոլոր մեր կարողութեանցն համար ալ : Կհետեւի ուրեմն թէ մարդկային միտքն ամէն ծանօթութիւն չկրնար ունենալ , որովհետեւ իրմէն կախեալ չէ . ինչպէս որ իւր բնութեան սահմանէն վեր ելլելու կամ աւելի կատարեալ ըլլալու պարագայն ալ իրմէն կախեալ չէ . սակայն կրնայ սխալ ծանօթութիւն մը մտքին մէջ չբռնել , ասիկա իրմէն կախեալ է :

197 . Ուրեմն ըսել կուզէք թէ բնաւ՝ սխալ ծանօթութիւն չենք ունենար :

Ըսել չենք ուզեր՝ թէ մարդս բնաւ սխալ ծանօթութիւն չունենար . կունենայ , որովհետեւ ճշմարտութեան երևոյթ ունեցող

ստուծիւններն անհամար են , և կրնան ժեզ մոլորեցունել . այս բանը ոչ թէ մեր կարողութեանց կողմանէ է , այլ սահմանաւորութեանը հետեւանքէն , սահմանաւորութեան՝ որով կարգելուիմք ամէն բան ըստ ամենայն հանդամանաց դիտել : Պարագայները երբոր կրացայայտուին , ճշմարտութիւնն ալ յերեւան կուգայ , և այն ատեն կիմանամք՝ թէ ի՞նչ պարագայէ կախուել էր մեր մոլորութեան մինչև այն ատեն , ծածուկ մնացած առիթը : Վերջապէս , երբոր մոլորութիւն մը կունենամք՝ յանցանքը կամաց և իմացականութեան մէջ տեղն եղած անհամաձայնութեան վրայ կիյնայ :

198 . կամքին և իմացականութեան մէջ անհամաձայնութիւն ըսածդ ի՞նչ պիտի իմանամք :

կամքին և իմացականութեան մէջ անհամաձայնութիւն ըսածնիս , որմէն մոլորութիւնք կգոյանան , այսպէս պիտի իմանամք : իմանալը կարելի եղած ճշմարտութեան վրայ իմացականութիւնը դրդուած եւ յուզուած ատեն կամքը կթուլնայ . անիմանալի գաղտնիքներու վրայ կիրքի մը ձեռօք կամքը գրգռուելով իմացականութեան բռնութիւն կընէ , որ հարկաւ կամ՝ մինչեւ վերջը հետադառնէ , կամ սուտ թէ՛ իրաւ ենթադրութիւն մ՝

ընէ և անցնի Ս. յսկերպով մենք կըրլամք ուրեմն
մեր սխարման պատճառը :

199 . Ի՞նչ է դարմանը .

Մոլորութեանց դարմանն ալ իրենց տե-
սակին պէս երկու կերպ է .

Նախ՝ խելացի վեհերոտութիւն կարծիք մը
ընդունելու կամ՝ մերժելու դէպքերուն մէջ, և
յամառ ուշադրութիւն չհաւատալու բանի
մը՝ մինչև որ ըստ ամենայն հանդամանաց
չճշդուի և չսպացուցուի :

Երկրորդ՝ ամէն առարկայ իւր պահան-
ջած յատուկ կարողութեանը ներկայացնել և
անոր քննել տալ ըսել է՝ ոճոյկամ մեթոտի ճշ-
դութիւն ընել, մէկն առնելու տեղ՝ միւսը
չառնուլ :

200 . Մոլորութիւնը մե՞ղք է .

Մոլորութիւնը, երբ բարոյական դժտակ-
ցութեան կողմէն, որ Բարոյականի յատուկ
լեզուով Խղճութիւնն կկոչուի, կկշտամբուի,
մեղք է : Եթէ խղճմտութեան դատաստա-
նի ներքև չլինար, օրինակի համար, պարզ
տգիտութենէ յառաջ եկած կըլլայ՝ մեղք չէ :
Սակայն, խելացի մարդու համար, ո՛ր և է մո-
լորութիւն, թէ՛ մեղք համարուելու և թէ՛
չհամարուելու տեսակէն ըլլայ, միշտ զդուշա-
քի է ունենալ :

Յ Ա Ն Կ

Տրամաբանութեան առարկայն եւ բա-
ժանումը .

7

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ՝

ՏՐԱՄԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ԳԻՏՆԱԿԱՆ

Ա. ԸՄ Բ Ռ Ն Ե Լ

Ա. Ըմբռնմանց տեսակները ըստ ինքեանց	44
Բ. Ըմբռնմանց տեսակները ըստ առարկայից	44
1. Պայծառ եւ աղօտ	44
2. Որոշ եւ անորոշ	45
3. Վերացեալ եւ թանձրացեալ	46
4. Եղակի եւ յոգնակի	47
5. Առընչական եւ բացարձակ	49

Բ. Դ Ա Տ Ե Լ

Ա. Իատման տեսակները	24
1. Ըստ բնութեան	24
2. Ըստ ծագման	26
3. Ըստ քանակի	28
4. Ըստ որպիսութեան	30

5. Ըստ յաճաքերութեան	31
6. Ըստ եղանակի	33
Բ. Դատմանց տեսակները ըստ յուրեանց յարա- քերութեան	35

Գ. Ի Մ Ա Ս Տ Ա Ս Ի Ր Ե Լ

Ա. Իմաստասիրութեան բնութիւնը	40
Բ. Իմաստասիրութեան արուեստական շէնքը	43
Գ. Իմաստասիրութեան զանազան կերպերը	46
1. Հաւաքաբանութիւն <i>և յոյս</i>	46
2. Հնարք	49
3. Փաստորդ	49
4. Երկսայրաբանութիւն	50
5. Համարարդութիւն	52
Իմաստասիրութեան գրադիտական շէնքը	54
Դ. Կանոնք հաւաքաբանութեան	59
Ե. Չեւք եւ եղանակք հաւաքաբանութեան	65
1. Չեւ առաջին	68
2. Չեւ երկրորդ	69
3. Չեւ երրորդ	71
Զ. Իմաստակութիւնք	73

Մ Ա Ս Ն Ե Ր Կ Ր Ո Ր Դ

Տ Ր Ա Մ Ա Ք Ա Ն Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ա Ր Ո Ւ Ե Ս Տ Ա Կ Ա Ն

Դ. Շ Ա Ր Ա Դ Ա Ս Ե Լ

Ա. Ընդհանրապէս ոճոյ եւ անոր տեսակներ- ուն վրայ	91
Ա. Ոճոյ կամ մեթոտի օգուտները եւ բաժա- նումը	91
Բ. Բաժանել	97

Ք.	Հետադատութիւն եւ խեղամտութիւն	102
Գ.	Սահման եւ դասաւորութիւն	110
Ե.	Ապացուցութիւն եւ ենթադրութիւն	119
Զ.	Վկայութիւն եւ հեղինակութիւն	119
	1. Բանիւ եւ գրով վկայութիւնք	123
	2. Աւանդութիւնք	126
	3. Յիշատակարանք	127
	4. Յայտնութիւն	131
Է.	Լեզու կամ խօսք	135
	Բ. Մոլորութեանց պատճառներն ու դարմաններն	138
	1. Եկամուտ մոլորութիւնք	138
	2. Ինքնագիւտ մոլորութիւնք	141

1 Դարձա

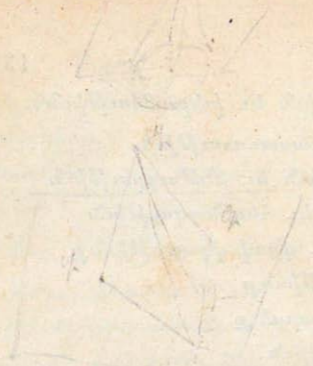
2 Երկուստ

3 Երկուստ

4 Երկուստ

2073

121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200

1467

0025419

